

ברחילו ורחימו

בעיני אלקים ואדם

הרב יצחק פרידמאן

מתוך יראת הרוממות ואהבת טיפוחים, אנו מגישים היום מרוגשים, את ספרו של רבנו פלא-הדורות, קדוש ישראל גאון ותפארתו בתורה וחסד, מרן הגר"ח מבריסק זיע"א, על מסכת בבא-מציעא, מתוך כתב-יד קדשו.

— דברים אשר חידש והעלה על הכתב ואולי אף הרצה אותם כשיעורים בשנותיו הצעירות, עת התחיל בהרכצת תורה לתלמידים בישיבה הגדולה אם הישיבות לדורות הבאים "עץ-חיים" דוואלאזין⁽¹⁾, טרם מלאו לו שלשים שנה, ויתכן כי גם שנים הרבה לפני זה, שכן רבנו נולד לאביו הגה"ק רבי יוסף דוב בעל "בית-הלוי"⁽²⁾ ביום ט"ו אדר [שושן-פורים] שנת תרי"ג, ובחודש אלול שנת תרל"ג בהיותו כבן עשרים, נשא את זוגתו הצדקנית מרת ליפשא בתו של הגה"צ רבי רפאל שפירא, רבי רפאל שהיה בנו של הגה"צ רבי אריה ליב שפירא מקובנא⁽³⁾ וחתנו של מרן הגה"צ רבי

1. הישיבה נוסדה בשנת תקס"ג ע"י גדול תלמידי הגר"א מוילנא הגה"ק רבי חיים מוואלאזין בעמח"ס "נפש החיים" ועוד. ביסוד הישיבה ראה רבי חיים קיום שאיפתו ורצונו של רבו מרן הגר"א, ראה ע"כ בספר זכרון-יעקב ח"ג להגר"ר יעקב ליפשיץ זצ"ל, ובאריכות בספרו של הרב דב אליאך שליט"א "אבי הישיבות" (ירושלים תשנ"א).

2. הגה"ק רבי יוסף דוב בעמח"ס שו"ת "בית-הלוי" דרושים ועה"ת, נולד בשנת תק"פ ונפטר בשנת תרנ"ב ביום ד' אייר. בשנת תרי"ד הוכתר כאחד מראשי הישיבה בוואלאזין משרה בה שימש יותר מעשרים שנה. בשנת תרכ"ד הוכתר עפ"י הצעתו של גדול הגאונים ברוסיה ופולין בימים ההם — רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה — לרב ואב"ד סלוצק כמ"מ של הגה"ק רבי יוסף פיימר ששימש כרבה של סלוצק במשך שלושים וחמש שנה. בשנת תרל"ה התפטר מרבנות סלוצק שבע מרורים מן המשכילים שרבו מיום ליום בעיר זו ופעלו בתמיכתם של הפרנסים העשירים שחפשו דרכים איך להתפטר מן הרב שדואג יותר מדאי לעניים ונדכאים. הוא התיישב בוורשה, בה התיידד עם גדולי התורה בפולין וביניהם כמה ממנהיגי החסידים [שהיו רובם של יהודי העיר], ביחוד עם בעל ה"שפת-אמת" מגור — ידידות שנמשכה שנים רבות גם בין יו"ח רבנו הגר"ח והאדמו"ר בעל ה"אמרי-אמת" מגור, ראה ספר "ראש-גולת-אריאל" תולדות מרן הגה"ק הרא"מ מגור (ח"ב ירושלים תשנ"ה), וראה בדברינו להלן על ההשתדכות בין בית בריסק לבית גור. בשנת תרל"ט הוכתר כרבה של בריסק בתמיכתם של כל גדולי הדור. תולדותיו בארוכה בספר "הראשון לשושלת בריסק" (ירושלים תשמ"ד).

3. גאון פלאי וצדיק מפורסם, נודע בשם "רבי ליכלי קובנער". נולד בשנת תקמ"ז באיווניץ לאביו הגה"צ רבי מנחם זונדל רבה של העיר, ולאמו הרבנית גיטל שהיתה נכדת רא"ל שפירא הראשון ששימש כסד"ד בבית-דינו של הגר"א מוילנא ומחברם של הספרים "נחלת-אריאל" ו"מעון-אריות" ביאור למסכת-סופרים.

רבי ליכלי היה תלמידם המובהק של תלמידי הגר"א רבי מנשה מאילייא והגר"ח מוואלאזין אשר גם סמכוהו לדיין ומו"צ. ראשית רבנותו היתה בעיירות וושלישוק ואילייא, בשנת תקפ"ח רבה של העיר סאמורגון, בתר"ג בקאלווריה, ומשנת תק"ט בקובנה — בה נפטר ביום י"ח שבט שנת תרי"ג. היה אביהם של ששה רבנים גאונים נודעים: רבי מנחם זונדל — רבה של אילייא; רבי שלמה — רבה של פערם; רבי נח חיים אברהם — אב"ד סאמורגון; רבי רפאל — אב"ד בויברויסק ואח"כ אב"ד ור"מ בוואלאזין ומחבר הספר הנפלא "תורת-רפאל" — הוא חותנו של רבנו הגר"ח זיע"א; רבי לוי — רבה של טרישאק ומח"ס שו"ת "בית-לוי"; רבי משה שמואל — רבה של רמיגולה ומשם בערים אחרות. גם שני חתניו היו רבנים מפורסמים: הגר"ר רבי גרשון זאפראן מקאלווריה, ורבי משה שלמה רבה של אילייא.

חידושי הגר"ח בסוגיות הש"ס / מבוא

נפתלי צבי יהודה ברלין – הנצי"ב⁴ ראש-הישיבה, שימש בימים ההם כר"מ בישיבה לצד חותנו, ומאז כבר החלו מתבדרים דברי חתנו האברך החדש-רבנו זיע"א, בין חבריו בבית-המדרש.

אביו מרן הבית-הלוי, היה דר בתקופה ההיא בסלוצק בה שימש כרב-העיר וראש הישיבה, ובנו-רבנו זיע"א מיד אחרי נשואיו עבר לדור בוואלאז'ין עקב היותו סמוך על שולחן מזונותיו של חותנו רבי רפאל, אוכל מקמחו ומתורתו. אך מיד עם הופעתו בהיכל הישיבה נתבצר לו מקום מעצמו בין גדולי הלומדים, טובי המוחות שתו בצמא את חידושיו, וחברים שהכירו בגדולתו הכריחוהו בהפצרות כבר אז להשמיע להם "חבורות".

עד כמה היו חבריו כרוכים אחריו בימים ההם וכמעט שראו בו כבר אז אחד מראשי הישיבה, יש מן הענין להביא על-כך את מכתבו של אחד מגדולי התלמידים בישיבה בתקופה ההיא ה"ה

ההשתדכות בין ה"בית-הלוי" עם בנו מרן הגר"ח זיע"א ובין הגה"צ רבי רפאל שפירא מראשי ישיבת וואלאז'ין עם בתו הצדקנית מרת ליפשא, הוא סיפור מעניין בפני עצמו: היה זה בשילהי שנת תרל"ב, ימים קשים עברו אז על בעל "בית-הלוי", משטיניו משכילי סלוצק, מררו את חייו וכמעט שכבר גמלה החלטה בלבו לעזוב את העיר, והנה עוד אסון: רעייתו הצדקנית מרת צירל, עורתו בחיים שהיתה מסורה לו ולתלמידיו במסירות נפש ממש, נפטרה עליו פתאומית. כל גדולי הדור נהרו לסלוצק לנחם את האדם הגדול בענקים, ובתוכם גם הגיע רבנו הנצי"ב ידידו ובר פלוגתתו בדרך ההוראה לתלמידים ושיטת הלימוד בישיבת וואלאז'ין. כאשר ה"בית-הלוי" ראוהו נכנס ומתיישב, התפרץ בבכי ונענה: "רבי הירש ליב [שמו של הנצי"ב באידיש] מי כמוהו יודע כי צירל צדקנית היתה, ועתה חוששני מאד שנתפסתי בעוונתי על שפגעתי בכבודו דמר בימי הפלוגתא בינינו על שיטת הלימוד בישיבה, ובזה חלילה גרמתי לפטירתה של זוגתי טרם בא יומה, ולי עצמי יסורים נוספים, עתה כיון שבא, אנא יסלה לי ויסיר ממני אף וחימה".

"חס-ושלום" – נענה הנצי"ב – "הס מלהזכיר ולא יעלה על הדעת כי היה לי פעם בכלל תרעומת על מע"כ, הרי שנינו לש"ש נתכוונו, וגם בקשתיו רבות שלא יעזוב את משרתו בישיבה, וגם בהיותו כבר בסלוצק עוד הפצרתי בו שיחזור". אחרי רגעים של שתיקה כשנוכח הנצי"ב שאין אנשים זרים בחדר, התקרב עם כסאו יותר לשרפרף ה"שבעה" של ה"בית-הלוי" וחזר על דבריו: "רבי יושע בער, סהדי במרומים שאין לי ולא היה לי עליו כל תרעומת ולכן אין לי גם על מה לסלוח לו, אבל בכדי להוכיח למע"כ שלבי שלם ונאמן עמו, הנני להציע שנשתדך בינינו, ובנו המצוין חיים נ"ו יקח לאשה את נכדתי המצויינת ליפשא תחי' בתו של חתני הגאון רבי רפאל שפירא מראשי הישיבה שליט"א".

בעל ה"בית-הלוי" עצם לרגע את עיניו, העביר ידו על מצחו, והשיב: "רבי הירש ליב, לכבוד ולרצון היא לי ההצעה, לפי ההלכה קשרי שידוכין מותרין גם בימי השבעה (שו"ע יו"ד סי' שצ"ב ובנו"כ שם), אבל הרי בעיקר עלי לשאול על כך את בני המיועד, והנני מכירו כבעל לב רגיש שהצעת שידוך בעוד הוא יושב 'שבעה' תכאיב לו, אחכה א"כ עד אחרי השבעה לדבר עמו, ולבי אומר לי כי גם הוא יסכים לכך".

ואמנם כאשר שמע רבנו זיע"א מאביו על ההצעה הסכים מיד ונענה: "הרי בת גדולים וטובים היא משפחת תורה ומיוחסת, לכאורה גם מסתבר שהיא מכירה אותי ואני מכיר אותה שכן גרנו בשכנות בחצר הישיבה [בעת שעזב ה"בית-הלוי" את וואלאז'ין היה רבנו כבן י"ב ומרת ליפשא כבת עשר], ולכן אין גם מן הצורך שנתראה, סע אתה אבא לבדך לראותה, לתהות על קנקנה ולסכם על הפרטים, ואם הדברים יראו לטוב בעיניך, תהיה אתה שלוחי הנאמן לעשות את הקניין".

יצא האב הגדול לוואלאז'ין מצא את הדברים לעילא ולעילא, הצדדים סיכמו על הפרטים והשידוך נגמר בכי טוב, הוא חזר לסלוצק עם בשורת מז"ט, והחתן-כלה לא ראו זה את זה עד לכיסוי פני הכלה לפני החופה בחתונה הגדולה שהתקיימה בוואלאז'ין בחודש אלול שנת תרל"ג, בהשתתפות כל גדולי הדור ברוסיה ובליטא.

4. בעל "העמק-שאלה" על השאלות; ו"העמק-דבר" עה"ת; ושו"ת "משיב-דבר" ועוד חיבורים רבים, תולדותיו הועלו בארוכה בספרים שונים.

הגאון הגדול רבי שלום צבי למפרט⁵, אשר כתב לרבנו עשרות שנים לאחר מכן, ונדפס בספרו הנפלא "נתיבות שלום"⁶:

"אזכרה ימים מקדם – עת ישבתי במתיבתא רבתי וואלאז'ין, מקום משכן כבודו, שמה השתעשעתי עמדו תמיד בכל דבר שאלה וספק אשר עלו על רעיוני בעת ההיא, שמה שמעתי אז חדשים לרגעים, דברים נחמדים טובים ועמוקים, נכונים מאד לדינא ולמעשה גם יחד עם פלפול השוה לכל נפש משמחים לב שומעיהם. זכור אזכור זאת ותשוּח עלי נפשי, אשיחה ואהמיה ואומר: הוי! מי ישקני עוד מים נאמנים מתוקים וערבים ההם אשר הורגלתי ואשר שתיתי? מי יסלל לפני הדרך אשר נלך בה? ועוד יותר רעה מזאת – כי גם יד הזמן היתה בי אשר מנעוני מבוא למע"כ במכתבי שלום להציע לפני מר אדוני כל דבר הקשה אשר לא אוכל להבינו, אבל זה לא כביר אשר הרפה אותי הזמן, סר ממני הדחק מעט, ואמרתי אני עם לבי – עתה העת להרהיב בנפשי עוז לגשת לפני כבודו, ואשאלה ממנו מענה על שתי קושיות אלה אשר כבר שאילתים לגדולים אשר נודע שמם בארץ ולא מצאו מענה. גם אם אולי ע"י הפלפול הנהוג יתורצו ויפורקו אך באלה לא אחפץ... ורק במקום אשר ילחצוני ידי הזמן אז אתנשא ואעלה שמים או ארד. גם לבבי בטוח כי מר ידי ברוב גדלו וברוב חורפו ישם העקבים למישור ויתרץ קושייתי אלה בטוב טעם ובדעת במועצות ובהשכל כאשר אדעהו מכבר, גם אבקשהו כי יהיה נא חסדו

5. הגאון הגדול רבי שלום צבי הלוי למפרט זצ"ל, היה מהצנועים שבגדולי התורה שבדור הקודם ונחבא אל הכלים באופן נדיר ו"גדול היה מאד בקי נפלא בש"ס ופוסקים וחרף גדול, כפי שספרו מעיד על זה וכו' כל-כך היה שקוע בלימוד בהתמדה כל היום לרבות הלילות, עד שכל עת שפגשתי פתח פיו בקושיא והערה והיה לפלא בעיני מעוצם שקידתו, ויודע אני כמה שבחוהו רבנו ה"ה מו"ר דודי הגאון הגדול מרן רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל וש"ב הגאון הגדול מרן רבי אהרן קוטלר זצ"ל שהעריכו אותו מאד מאד והשתעשעו עמו תמיד בדברי תורה" (לשון מרן הגראמ"מ שך שליט"א בהסכמתו לספרו).

רבי שלום צבי נולד בשנת תרי"ז בעיר קלעצק לאביו הרה"ג רבי שמעיה ליב, בעודו נער כבר הועידוהו רבותיו לגדול בישראל, ומיד אחרי שנעשה לבר-מצוה כבר נתקבל כתלמיד בישיבת וואלאז'ין בה למד וקבל תורה עד היותו לבן עשרים. כאשר עזב את העיר הוסמך ע"י כמה מגדולי הדור ההוא אשר הרבו בכתביהם להללו ולשבחו. הגאון רבי שלמה הכהן מוילנא כתב לו בזה"ל: "אשר רב גובריא וכחו וחילו לאורייתא וגודל בקיאותו בש"ס ובפוסקים עד להפליא, כי כל סוגיא וסוגיא בש"ס חרות על לוח לבו ומונח בזכרונו, כל רז לא אניס ליה וכו' גודל חריפותו הנפלאה לחדד ולפלפל בהלכה ולחדש חידושים נבונים המתקבלים על הלב" ואילו הגאון רבי יו"ט ליפמן ממיר בעל ה"עונג-יו"ט" כתב לו בזה"ל: "כי בקי הוא בראשונים ובאחרונים להורות כהלכה ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא וכו' וגדולה בקיאותו בש"ס ובפוסקים עד להפליא".

בשנת תרל"ז נשא רבי שלום צבי לאשה את מרת מיכלה בת הרה"ג רבי יהושע טייבלס מעיר זעטיל, ובהיותו סמוך על שולחן חותנו סירב לכל משרה רבנית, מלבד מחצית של שנה אחת בה שימש כראב"ד קלעצק, לפי דרישתו של בעל ה"עונג-יו"ט", וכאשר הגאון בעל ה"היכלי-שן" נאות לקבל את המשרה, חזר רבי שלום צבי לבית תלמודו הצנוע וישב בקיטונו הקטן שוקד בתורה ועבודה בשקידה שלא ניתן לתארה, עד שנסתלק לישיבה של מעלה ביום כ"ו אלול בעיר קלעצק בשנת תרצ"ו. ביום פטירתו שבתו בעיר ובכל העיירות הסמוכות כל מסחר ומלאכה ואפילו בתי המדרשות והישיבות התרוקנו, כפי המסופר היתה הלווייתו רבת המשתתפים הגדולה ביותר אשר ידע העולם היהודי אז, שכן שמו הוקדש ונערץ בפי כל, והגאון רבי אהרן קוטלר שהיה אז עדיין צעיר לימים, הכריז בהספדו כי הוא בטוח שרק מגדולי ענוותנותו הנדירה זכה לכל הכבוד הנדיר הזה וקידש את ה' בפטירתו.

את מכתבו לרבנו שהבאנו כתב רבי שלום צבי אחרי נשואיו עת היה סמוך על שולחן חותנו בזעטיל, וכנראה היו מתכתבים ביניהם רבות. וראה בספרנו (סימן ז) מה שכתב לרבנו ביישוב דברי הרמב"ן שם, ואת מכתבו של רבנו מה שהפריך את תירוצו.

חידושי הגר"ח בסוגיות הש"ס / מבוא

עמדי להחכימני ע"י מכתבים מחידושי הנחמדים המצורפים ומזקקים למען תשמח נפשי ותחי רוחי. אקוה כי אמצא חן בעיני אדוני, וישקני מן המים הנובעים מבאר לבבו הטהור, וכאשר בא יבוא דברים אלי אשימם עטרת לראשי ואשתה בצמא דבריו הנחמדים".

הרצאת השיעורים בישיבה גדולה ומרכזית זו, לא היתה מלאכה קלה כלל, לא רק מתוך זה שהישיבה היתה מרוכזת מטובי המוחות והעילויים מכל העולם היהודי ובית-יוצר לגדולי הדורות העתידים, אלא גם מתוך ההתייבבות והעמידה בסדרה הצפופים: המסכתות לא היו נבחרות, אלא למדו את הש"ס על הסדר כפי שסידרו האמורא רב אשי, ורבנן-סבוראי – התחילו במשנה דמסכת ברכות "מאימתי", וסיימו בברייתא דנדה "אל תקרי הליכות אלא הלכות", השיעורים על הדף תפסו את רובו של מחצית היום ונאמרו ששה ימים בשבוע, מחצית השבוע הראשונה – בימי ראשון שני ושלישי על-ידי רבנו זיע"א, ובמחצית השניה – רביעי חמישי ושישי על-ידי מרן הנצי"ב.

וכך מתאר בזכרונותיו את שיעוריו של רבנו, אחד מגדולי התורה בדורנו הגאון רבי אליהו אהרן מיליקובסקי-סאמנוב⁷ מתלמידיו וואלאזין בימים ההם:

"בוואלאזין לא היה מעשה הגדת השיעור לפני בני הישיבה דבר קל כלל. חוץ מה שבין השומעים היו תמיד הרבה גדולי תורה, עוד זאת, שבשיעור היו לומדים הש"ס כסדר מברכות, עד נדה. וכל מסכתא היו לומדים אותה דף אחר דף כסדר. ועל ראש הישיבה היה להגיד את חידושו דווקא בסוגיא של אותו דף שעמדו בו ביום ההוא, וכידוע קשה הדבר הזה מאד.

הגר"ס לא היה רגיל לטפל בהכנת השיעור לפני השעה עשר בבוקר באותו יום. כרגיל, היו אחדים מאתנו מחכים לו בעת ההיא בחדרו, וכשנכנס היה פונה כמעט תמיד בזה"ל: "נו, חברה, מה חידוש יש בדף גמרא של היום"? וכל אחד היה אומר מה שידוע לו, זה מצא השגת הראב"ד על הרמב"ם בסוגיא של היום. [לתרץ את השגות הראב"ד על הרמב"ם היה חביב להגר"ס ביותר]. השני הראה על קושיא חמורה מבעל ה'קצות' וכדומה, וזה בכה וזה בכה, והגר"ס היה מפלפל עם כל אחד בענין שהציע הוא וכאילו לאחר-יד היה מפרק ומתרץ, סותר ובונה, שואל ומשיב בכל הענינים ההם. לא היה עולה על הדעת של מי-שהוא, שמקטעים אלה שלמראית-עין אין להם קשר זה לזה, יצא דבר שלם ומסודר הראוי להציעו לפני השומעים בשעת 'השיעור'. וכך היה עומד ומפלפל עם ה'חבריא' עד שהגיעה השעה שנים-עשרה ומחצה, אז היה השמש נכנס ומודיע שהגיע זמן השיעור. ומה גדולה היתה בכל פעם ההשתוממות שלנו אחרי רגע, בראותנו שמן הקטעים והרסיסים שנזרקו מפינו זה עכשיו, לפנינו מבלי-משים ומבלי שום הכנה מקודם, בונה הגר"ס את ה'חילוק' שלו כמו רמים, בסדר ומערכה נפלאה, על יסודות מוצקים מכללים

7. הגאון רבי אליהו אהרן נולד בשנת תר"כ לאביו הגה"צ רבי מרדכי אורי אשר שימש ברבנות בכמה עיירות ברוסיה וליטא, נודע בצדקתו כעומד בפרץ על משמר היהדות במסירות-נפש, תכונה אשר ירש ממנו גם בנו רבי אליהו אהרן. עוד בגיל צעיר עם סגירת הישיבה בוואלאזין בשנת תרנ"ב, הוכתר לשמש כאב"ד בעיר גרייבא, ממנה עבר אח"כ לשמש ברבנות חרקוב. היה ידוע כדרשן נפלא ומוכיח קיצוני, כתב כמה תשובות ומאמרים להוכיח שאסור לשנות מאומה במסורת-אבות ובפרט בסדרי הלימוד של תשב"ד. חיבר את הספרים "דבר-אליהו" עה"ת (תל-אביב, תר"ץ). ראה שם על השקפת עולמו בח"ב ויקרא במדבר עמוד ז' ושו"ת "אהלי-אהרן". בשנת תרפ"ה עלה לארץ-ישראל והתיישב בעיר יפו ואחרי תקופה קצרה עם יסוד והתפתחות העיר תל-אביב, נתמנה כראב"ד תל-אביב-יפו. נפטר בשם טוב ביום ט"ז סיון תש"ז. תיאורו על אמירת שיעוריו של רבנו נעתק מזכרונותיו אשר כתב בסוף ספרו "אהלי-אהרן" שו"ת ודרשות (תל-אביב, תרצ"ג).

וסברות. וההסבר בולט וחותך והדיבורים יוצאים מפיו כמתלהמים, כאילו כל זה היה מונח אצלו בקופסא זה כבר ומוכן לו מקדמת דנא.

זו היתה הגדלות של הגר"ס לפלפל עם לומדים, גבורי כח בתורה, בענינים שהם מציעים, לתרץ קושיותיהם, להרוס דבריהם ולשוב ולבנותם וכל זה על-אתר, בידרגע, ובלי הכנה כל-שהיא. ובתוך-כדי-דיבור שמשה שקלא-וטריא זו נושא ל"חילוק" יפה ומסודר עם עמקות מבהילה את הרעיון. וזה לא פעם ביוכל, אלא בכל יום ממש – זו היא גאוניות היוצאת מן הרגילות!.

תיאור נוסף על אמירת שיעוריו מסופר מפי אחד מגדולי גאוני התורה בתקופה ההיא, והוא קשור לספרנו "חידושי מסכת בבא-מציעא" כשלהבת בגחלים, שכן נידונו אחד מסימניו:

פעם בנסעו בעגלה מהירה במוצאי שבת-קודש לוואלאז'ין ישב לצדו הגאון הצדיק הנודע – זה שמרן החפץ-חיים מצא לנחוץ לקבל ממנו הסכמה לספרו משנה-ברורה, בין שאר ראשי גולת אריאל בדור ההוא, ה"ה רבי בן-ציון שטרנפעלד רבה של בילסק⁸, רבי בן-ציון שהיה מבוגר הרבה מרבנו, רצה לפתוח עמו מיד בשיחה של תורה לקיים "ובלכתך בדרך", ולכן שאלו קודם להיכן פגנו מועדות – כדי שידע לכווין את דבריו.

"למלאכתי בישיבת וואלאז'ין, לומר שיעור לפני התלמידים" – נענה רבנו.

"ומה יאמר מר היום, מה היא סוגיותו?" – שואל רבי בן-ציון שוב – "עדיין איני יודע".

"מה" – נדהם רבה של בילסק – "אתה צריך היום לומר שיעור בישיבה גדולה זו, ועדיין אינך יודע על מה?" רבי בן-ציון תהה מה לראות בכך, האם אי-אכפתיות של ראשי-הישיבות הצעירים, או ענוה יתירה, ולכן כל ההסבר שנתן לו רבנו – כי זו טיבה של הישיבה דמכיון שזקנו חותן-חמיו מרן הנצי"ב אומר את השיעורים במחצית האחרונה של השבוע, הוא אינו יודע עד

8. הגאון הצדיק רבי בן-ציון שטרנפעלד בהגה"צ רבי אריה ליב שימש בתחילה כרבה של קאלווריה, ומשנת תר"ס כרבה של בילסק. נמנה בין גדולי דורו, נחשב כאחד מגדולי הפוסקים, וכל החוגים הוקירוהו, באחת מן התשובות של בעל ה"אבני-נזר" מסוכטשוב אליו הוא מתארו בתואר "ישר דרך". צדקתו היתה כה נפלאה שמתוך חשש בהלכה לא הסתכל מעולם עוד מנערותו בךאי, ולא הכיר בדיוק את תואר צורתו הנפלאה, כאשר לעת זקנותו הראה לו פעם אחד מבני משפחתו את תמונתו ושאלו על טיבו של איש זה, נענה לו רב"צ שהוא נראה צדיק ויר"ש, ואחר-כך כאשר הלה גילה את אזנו כי זו היא תמונתו ותוארו, נחרד מאד והתנצל כי מה שאמר זה היה בודאי דמיון שנובע מתוך נגיעה אף שלא ידע על-כך, כי זה טבעו של שוחד אף שלא יודעים עליו שקבלו ונהנו ממנו, נעשים משוחדים.

במכתב מקאלווריה אשר הריץ בשנת תרמ"ו לגאון האדר"ת אב"ד פוניבז' ובסוף ימיו בירושלים, הוא מספר לו על התפעלותו מישיבת וואלאז'ין אליה נסע לצרף את בנו לסגל התלמידים, וכי בהיותו שם הסמך לדון ולהורות כמה מתלמידיה שנבחנו על-ידו, ובין השאר הוא כותב על הישיבה: "והיא עמוד התורה בימינו וכו' ונוכל לומר עליה באמת כי היא בית-המקדש שבגולה" ועתה מכיון שראשי הישיבה ומנהליה בע"ח גדולים מריבוי ההוצאות להחזקת הישיבה, לכן מבקש שהגאון האדר"ת יפנה במכתבים לעשירים הצדיקים שביהדות העולם כגון משפחת לאחמאן ברוסיה וראטשילד בפרנקפורט, שיקימו עבור הישיבה קרן כספי הנושא פירות (המכתב נדפס ב"אגרות-לראייה"). חיבר את הספר הנודע "שו"ת-שערי-ציון" (פיעטרקוב, תרס"ג) בו מזכיר כמה דברים ששמע בשם ה"בית-הלוי" מבריסק. בספר פאר-הדור (ח"א עמוד רנג) הובא כי מרן החזו"א היה חוזר ומספר תדירות בהתפעלות יתירה על ימי הנדודים בשנותיו הצעירות כאשר רצה להכיר את לימוד הישיבות, על פגישתו פעם עם הגה"צ רבי בן-ציון שטרנפעלד מבילסק, שהשאיר עליו רושם נדיר בעבודת ה' הנלהבת שלו ובשקידתו הרצופה, כאשר בכל פעם לא שכח לציין כי במו עיניו ראה אותו לומד במשך לילה שלם כשהוא עומד על רגליו שקוע בענין ולא יושב לפוש אף לרגע.

להיכן הספיק להגיע ואיזה ענינים כבר בירר עם התלמידים, לכן אינו יכול להכין את דבריו – לא התקבל על לבו של רב"צ, והוא החליט לעקוב אחריו ולבוא לישיבה לשמוע את שיעורו. והנה להפתעתו הוא נוכח לראות שאחרי שיחה קצרה עם התלמידים, התייצב רבנו זיע"א, על הבימה והרצה שיעור עצום ונפלא מדברים חדשים ומפולפלים במסכת בבא-מציעא שנלמדה אז בישיבה "בענין כפירת שיעבוד קרקעות" (דברים שתחילתם בספרנו ובעיקרם מסתיימים בספרו על הרמב"ם).

אך רבה של בילסק עדיין לא נרגע, הוא ניגש אל רבנו ואמר: "רבי חיים בודאי מחמת קוצר הזמן החלטתם לומר דברים עתיקים שחדשתם זה מכבר והיו בכליכם ימים רבים". "חס-ושלום" – נענה לו רבנו – "אינני כאן כסוחר המוכר למכור סחורה על דוכנו, ואלמלי לא היה לי מה לחדש לא הייתי מרצה היום שיעור כלל, באתי לישיבה, שמעתי מהתלמידים היכן שהפסיקו בשיעור הקודם, התחלנו ללבן את הסוגיא וכך יצא השיעור, שכן בזכות התלמידים אנו זוכים בסייעתא דשמיא לחדש על-אתר⁽⁹⁾..."

– כזה הוא היה כבר אז בתחילת בואו לוואלאז'ין בעיני חבריו, כה חבבהו והעריכוהו התלמידים במשך השנים הבאות, וכך כבר ראוהו גדולי הדור – ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. ובינתיים כמה שנים לאחר בואו של רבנו לישיבה גדולה זו, גם הספיק להרצות שיעורים לפני "קיבוץ מצויינים" בעיר בריסק, היה זה כאשר הוכתר אביו מרן ה"בית-הלוי" בשנת תרל"ט ברבה של בריסק, והוא מצא לנחוץ לקרוא אליו את בנו-רבנו זיע"א מוואלאז'ין, כדי שיהיה סמוך לו ויסייע בידו בהרבצת תורה לתלמידים הרבים שהחלו נוהרים לבריסק⁽¹⁰⁾. רבנו שהה בבריסק עד

9. וכך היה מספר הגאון האדיר רבי איסר זלמן מלצר בעל ה"אבן-האזל" אב"ד ור"מ סלוצק ובסוף ימיו בירושלים (ראה עליו עוד להלן) מגדולי תלמידיו של רבנו בוואלאז'ין: "כאשר התחלתי להרצות שיעורים בסלוצק הוצרכתי יום אחד להיות בעיירה דרוזגניק, והנה כאשר הגעתי לשם שמחתי לפגוש בה את מורי ורבי הגר"ח, סיפרתי לו כי בעז"ה התחלתי להרצות שיעורים, הוא שמח עלי-כך, ונענה: 'זונוע [שם החיבה של רבי איסר זלמן בישיבה] בוא ואספר מה שבדידי הוה עובדא בתחילת היותי ר"מ ובראשית הרצאת השיעורים בוואלאז'ין. כר"מ צעיר וחדש היו כדרך הטבע מתנגדים למנוי זה. באחד הימים הראשונים שבהם הרצתי את שיעורי בישיבה עליתי לכמה בהגיע זמן השיעור, קראתי לפני התלמידים את דף הגמרא, ולאחר מכן הכרזתי: 'בחורים יקרים, לצערי אין לי מה לומר בפניכם על דף זה' וירדתי מן הבמה. צבור בני הישיבה היה כמובן נדהמים לנוכח מחזה זה, אבל לדעתי גם זה היה שיעור – והם למדו שכאשר אין מה לומר, אין מוכרחים לומר'.

והרבי הוסיף וסיפר: 'כאשר עליתי לומר את השיעור, היה עמי שיעור שהיה בבחינת "מרפסן איגרי", על השיעור הזה עלתה בדעתי בדרכי אל הישיבה פירכא שהיתה בבחינת "מרפסן איגרי", איש לא היה מעלה על דעתו את השאלה הזו. המשכתי ללכת ושוב עלה בדעתי תרוץ על פירכא זו, והתירוץ אף הוא היה "מרפסן איגרי" איש לא היה מעלה על דעתו תירוץ כזה, אבל הואיל וסבור הייתי שהדברים אינם על דרך האמת, ירדתי מן הבמה לאחר שקראתי את דף הגמרא כלשונו בלבד, ואת השיעור לא אמרתי'.

'האם גם אתה יכול לנהוג כך? דע לך זוניא, כי רק בצורה כזו אפשר להיות ראשי-ישיבה'..."

10. השתלשלות עזיבתו של רבנו זיע"א את וואלאז'ין ובואו לבריסק – מקום רבנותו החדש של אביו, היתה כך:

עם עלייתו של ה"בית-הלוי" על כסא הרבנות בעיר בריסק, בשנת תרל"ט. הרחיב ה' את גבולו בעולם הרבנות ויחד עם זה אשר שמעו יצאו כגדול מרביצי תורה לתלמידים נודע לגאון ההוראה, אמנם גם בעת ששימש משנה לראש הישיבה בוואלאז'ין ובישבו על כסא הרבנות בעיר סלוצק, ואפילו בשנות גלותו בעיר וורשה, היה גדול שמו בעולם התורה באופן מפליא ואישיותו המזהירה, אולם עם הבחור לרבה של בריסק פרצה רבנותו את גבולות התחום המצומצם של רב ואב"ד בעיר ובקהילה, וקיבלה צורה של רבנות ארצית, מעתה שולב בשרשרת הזהב של גדולי

שנת תר"מ, או אז נתמנה על-ידי הנהלת ישיבת "עץ-חיים" כאחד מצוות הרמ"ם, והוא חזר לוואלאזין – והיה בכך חזיון נדיר אשר סבא-הנצי"ב ונכדו-רבנו שמשו יחדיו כראשי-ישיבה, במקום אחד ובתקופה אחת, במשך שנים-עשר שנה עד שנסגרה הישיבה בגזירת השלטון הרוסי ביום ה' שבט שנת תרנ"ב. רבנו קיבל את המשרה בהיותו בן ז"ך וכאשר נאלץ לעזובה היה בן ט"ל.

ותורה חדשה מאיתי תצא

מסורת היא בישראל, וכך גם קבעו יו"ח ואלפי תלמידיו של רבנו זיע"א, מיד עם החל שידור מערכותיו התורניות בעולם, בתחילה בעל-פה ואחר-כך בכתב, כי הוא יצר שיטה או דרך חדש בלימוד התורה ובאמירת חידושים, או יותר נכון שהוא חידש שוב את הדרך המקורית העתיקה וסלל את נתיבה. שיטה זו מה טיבה? הדבר ידוע כי אף שרבנו לא פסל או דחה שום דבר-תורה של כל מי-ומי, ושש על עמל אומריהם, הרי הוא התחיל ללמוד שוב מן הגמרא והראשונים, וכתוצאה מכך אין כל פלא שבספרו שלו על הרמב"ם אשר הוא בעצמו בירר בו את מקחו ואת הסימונים הראויים להדפסה, מוזכרים דבריהם של גדולי הדורות האחרונים אפילו של אלה שנעשו לחס-חוקם של הלומדים, באופן נדיר בלבד! – כאילו ורק בא לומר "איני מבטל את דבריהם". את דברי הש"ך הוא מביא פעם אחת בכל הספר, כן גם את דברי הט"ז (תפילין פ"א הט"ז), וכן גם את דברי הקצות-החושן (הל' טוען-ונטען פ"ה הל"ב), כך את דבריו של הגר"ע איגר (חמץ-ומצה פ"א ה"ג), ה"הפלאה" (הל' שבועות פ"ח הי"ג), והחתם-סופר (אישות פ"ב הט"ז), ואילו את דברי בעל המנחת-חינוך – אשר על ספרו התבטא פעם כי הוא נפלא ביותר, שכן כל דבר שמחפשים מוצאים בו – מביא פעמיים (שמיטה-ויובל פ"ט ה"ו), אך אפילו השולחן-ערוך עצמו מוזכר בספר פעם אחת בלבד! (תרומות פ"ב ה"א), וכן גם דבריו של הרמ"א בספרו איסור-והיתר שהובאו אגב מתוך הפרי-מגדים (מאכלות-אסורות פי"ד הל"ו).

הדור ומנהיגי היהדות ברוסיה הגדולה שבראשה התנוצץ אז שמו של הגאון האדיר רבי יצחק אלחנן ספקטור רבה של קובנה, ושוב לא היה רק רבה של בריסק, אלא רב-רבנן ביהדות זו ותל-תלפיות לבעיות הציבור של כלל ישראל.

אך בא אל המנוחה בבריסק, הזמין אליו לישיבת קבע בעיר את בנו-רבנו זיע"א, שמאו נישואי כאמור התגורר בוואלאזין ואכל מזונות על שולחן חותנו הגאון רבי רפאל שפירא – ששימש בימים ההם משנה לראש-הישיבה, חותנו הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב.

לשם מה הוזעק רבנו זיע"א לבריסק? רבי רפאל הבטיח לחתנו-רבנו זיע"א חמש שנים מזונות על שולחנו, אז כבר מלאו חמש השנים, אך רבנו לא מצא לו עדיין מקור פרנסה, ובאין ברירה נאלץ להמשיך להיות סמוך על שולחן חותנו, הדבר השפיע על הלך-דרכו של רבנו עדין הנפש ואציל הרוח, מתוך מחשבה שהוא מכביד בזה על חותנו רבי רפאל, ובעקיפין גם על חותן חותנו – הנצי"ב, בפרט שבעת ההיא סבלה הישיבה ממשבר כלכלי קשה, ואף שחותנו רצה בכל לב להמשיך ולספק לו את מזונותיו, הוא ראה באכילה משולחנו "סעודה שאינה מספקת לבעליה" ועוול משווע מצדו, והצטער צער רב. דבר זה היה ידוע היטב לאביו, ובאפשרות הראשונה הזמינו שיבוא לבריסק להרביץ תורה ב"קייבוץ" ובישיבה, ובעיקר כדי לעסוק במשא-ומתן של הלכה עם רבנים ואברכים גדולי תורה שנהרו לעיר להתבשם מתורתו, אשר לדעתו מחמת טרדותיו הרבות במילי דמתא ובצרכי הרבים נמנע ממנו למלא משימה קדושה זו כראוי ובשלמות, והבן נקרא להשלים את העטרה במרגליותיו.

גאון בתורה שבא מן הראשונים לבריסק להתבשם מתורתו של ה"בית-הלוי", היה אברך עילוי בשם ר' יצחק יעקב רבינוביץ. כבר אז הכתירו ה"בית-הלוי" בתואר "הגאון הגדול", וברבות הימים אכן יצאו לו מוניטין כאחד מהגאונים שבדור בכינוי "רבי איצה'לה פוניבו'ער" (ראה עליו להלן) על שם העיר פוניבז' בה שימש אח"כ אב"ד וראש-ישיבה.

חידושי הגר"ח בסוגיות הש"ס / מבוא

השאלה, על מה ובכח מה יצק רבנו את יסודות שיטתו איך הוטבעו אבניו, היא עמוקה מניינים, ותולדותה כימי היצירה עצמה, ספר בפני עצמו צריך בכדי לפורקה ולהסבירה, ועוד חזון למועד בס"ד. אך הטיב להשיב על-כך בקיצור נמרץ ועל-רגל-אחת – מה הכריח את גאון הדורות לכך, הגאון האדיר בעל המת והלב רבי חיים שמואלביץ¹¹ ראש ישיבת מיר, מגדולי התורה בדורנו האחרון אשר גם ניחן בלשון-לימודים ובהסברה נוקבת, כאשר נידון זה עלה על הפרק עת נו"נ בתורה עם קבוצה נבחרת של אברכים ירושלמים, וכך היה אומר:

"הרמב"ם היה למעשה המגשר בין שני תקופות בישראל, סיום עידן הגאונות ותחילת עידן הראשונות, שכן רבו או אבי רבו הר"י מיגאש ורב רבו הר"ף, עוד נגעו בכסתם של 'הגאונים'. והנה מעת שהופיע ספרו של הרמב"ם ועד לדורנו, בא עולם התורה אשר קבלו רק כפוסק, וחקר ופקר את דבריו מן הגמרא, בעיקר מהיכן שאב את המקורות לפסיקותיו וחפשו איך ליישב את דבריו שלא יהיו סותרים מסוגיות הש"ס. והנה בא רבי חיים מבריסק, ז"ל וקבע כי הרמב"ם אינו רק פוסק ומקבץ של הדינים היוצאים מן הגמרא, אלא גם מבאר ומפרש, ולא פסק והכריע בהלכה כלשהיא עד שפירש את כל סוגיותיה – לפי דעתו באר-היטב, כלומר: רבי חיים מבריסק, הפך או ישר את היוצרות והוא בא אל הגמרא מן הרמב"ם ופירש את אמריה על-פיו, ולכן גם בהשגותיו של הראב"ד לא ראה מחלוקת בפסק ההלכה בלבד, אלא פלוגתא בפירושם ופשטם של דברי הגמרא כעין פלוגתת רש"י ותוס' – זו אכן היתה דרך חדשה בלימוד והוראת התורה, או דרך עתיקה שחודשה שוב על-ידו – דרוך ודוק בפסקי הרמב"ם שהיה מראשוני הראשונים, התעמק בסוגיית הגמרא ממנה שאב את פסקו בין איך שפירשה, ותמצא שלא עליך לתרץ את דבריו ולהערים תילים ממרחק, אלא שלפי ביאורו פירושה וכבודה של הסוגיא במקומה ממש מונחת¹²..."

בהזדמנות אחרת עוד הוסיף הגר"ח שמואלביץ על-כך ואמר¹³:

"לכל אחד מחכמי התורה שבכל דור, היתה צורת חשיבה ייחודית אשר אותה הקנה לתלמידיו ביחד עם ידיעת התורה. לומדי תורה ובניישיבה יודעים תמיד להבחין שחידושי תורה אלה הינם בהתאם לשיטתו של מי בלימוד, יש חידוש המתאים לדרך מחשבתו של רבי חיים סולובייצ'ק מבריסק, ואילו חידושים אחרים אופייניים לצורת החשיבה של רבי שמעון שקופ, או נובעים מחקירה של רבי נפתלי טרופ.

בשנת תרכ"ה, בגיל ארבע עשרה, התארס לבתו של בעל-אחווה עשיר ממשפחת הגאון בעל "פנים מאירות", ובשנת תרל"א אחרי נשואיו התיישב באחוזת חותנו. אחווה זו היתה קרובה לעיר בריסק, כשנודע לאברך העילוי רבי יצחק יעקב, כי ה"בית-הלוי" נתקבל לרבה של בריסק, נסע לשם כדי להקביל את פני המרא-דאתרא ולבוא אתו במשא-זמתן של הלכה, והרב שעמד מיד על גאונותו, קירבו בשתי ידיו.

כשנענה רבנו להזמנת אביו ובא מוולאז'ין לבריסק, עזב רבי יצחק יעקב את כפר אחוזתו וקבע את דירתו בבריסק כדי ללמוד עמו בצוותא. קרוב לשנתיים למדו יחדיו, עד שנתמנה רבנו בשיליה שנת תר"מ למשנה ראשיישיבה בוולאז'ין, במקום חותנו רבי רפאל שפירא, שהתפטר ממשרתו זו ועלה על כסא הרבנות בעיר נובור-אלכסנדרובסק, למלא מקום אחיו הגאון רבי לוי שפירא.

11. נולד בשנת תר"ס ונתבקש לשיבה של-מעלה ביום ג' טבת תשל"ט, תולדותיו והליכותיו בספר "מחולב".

12. ראה דבריו של הגאון רא"ז מלצר בהקדמת ספרו "אבן-האזל" (חלק ג) שגם הוא מסכם כך בקיצור את דרך רבו-רבנו, אך שכידוע נטה קצת אח"כ משיטה זו כפי שכותב שם בעצמו.

13. הדברים הובאו ב"ספר-הזכרון" לזכרו (ירושלים, תשל"ח).

אך מי הוא שיוכל לומר אם חידושים אלה תואמים את שיטתו ודרכו של התנא האלוקי רבי עקיבא, ואילו אלה תואמים את דרך הלימוד של התנא האלוקי רבי טרפון?

בא רבי חיים מבריסק וקבע כי הרמב"ם שהיה קרוב לגאונים, ונתעלה ונתקדש בתורה בדרגה הגבוהה ביותר, היה יכול להרגיש בכך! ואמנם כן אנו מוצאים להדיא בפירושי המשניות שלו, ועל המשנה (אבות פ"ד משנה יד) "הכל צפוי והרשות נתונה", הוא כותב: "ראוי היה זה המאמר שיהיה לרבי עקיבא... לרמב"ם היו בודאי ראיות ברורות ליסוד זה, אך אני אדם ננס נתקשייתי פעם בזה, כי הנה מצינו שאמרו בגמ' סוכה (כח, א) על רבי אליעזר הגדול 'כי מימיו לא אמר דבר שלא שמע מרבו', ואילו באבות דרבי נתן (פ"ו ס"ג) נאמר מפורש שבעת שנתמנה רבי אליעזר לראשישיבה אמר: "דברים שלא שמעתן און מעולם" – פירוש הדבר שגם רבי אליעזר הגדול לא שמע אותם, והתמיהה אם כן כפולה: הן בראשונה הלא נאמר כי לא אמר דברים אשר לא שמע מרבו? ועוד, שהרי הכל יודעים ש'אין בית מדרש בלא חידוש' ואיך יתכן אם כן שרבי אליעזר הגדול לא חידש דבר, או שנמנע מלומר את חידושו מפני שרבו לא אמרם?!

אולם, הדבר פשוט לכל בר-בירב, שרבי אליעזר הגדול אכן חידש חידושים ואף אמר אותם, חידושים שגם רבו לא אמר אותם, וממילא לא שמעתן און מעולם. אך גם דבר שהרבי לא אמר, אם תלמיד עומד על דעת רבו, הרי הוא יודע מעצמו מה היה הרבי אומר במקום זה! ומי שלא הגיע לכך אינו תלמיד, כי לחזור על דברים בלבד בשם הרבי – אינו נקרא תלמיד אלא מתורגמן!...

אמנם, בין כך ובין כך, קביעתנו על תקופת חידושים אלה למסכת בבא מציעא, ברורה, שכן גם מתוך סגנון החידושים שהם יותר מפולפלים ובהם גם מרובים ה"הברקות" ה"לשיטתות" וה"דימוי מילתא למילתא" – אחרת ממה שאנו מכירים את דרך לימודו המעוצבת של רבנו – ה"ה" דרך ההבנה וההעמקה וישרות הסברא לאסוקי שמעתתא לאמיתה של תורה¹⁴, או כפי שהגדירה הגה"צ רבי ליב מאלין מגדולי תלמידיו של רבנו: "בתקופתנו זאת האחרונה זכינו לאור גדול רבנו הגר"ח ז"ל מבריסק אשר כמלאך ממרום שולח לגלות את עומק הבנת התורה, הוא ז"ל גילה את דרכי הלימוד של דקות ועומק הלכה על-פי פשוטם, ופתח שערים רחבים, שערי אורה, ונתגלו אורות עומק פנימיות התורה¹⁵, – אנו למידים כי שיטת תלמודו של רבנו שכבשה בסערה את עולם התורה, לא נבראה ביום אחד, אלא היתה זו התפתחות שהגיע אליה מתוקף מוחו הנדיר שהוענק לו כמתנת השמים ומסייעתא דשמיא שזכה לה מתוך עמלו הנורא בתורה, מיראת ה' שחפפתו תמיד, ומעבודתו בקדושה ובטהרה שדבק בה כטבע שני, וזאת בנוסף על מדת טובו וחסדו שלא היה דומה לה בימיו, וכלשונם של בניו הגאונים בהקדמתם לספרו של

14. לשונם של בני מרן הגרי"ז זיע"א בהקדמה לקונטרס "חידושי מרן הגרי"ז על עניני קה"ח יומא וסוכה". וראה עוד על שיטת לימודו של מרן הגר"ח בהקדמתו [הנותן אמרי שפר] לספר "חידושי הגר"ח" (אורייתא ירושלים, תשמ"ט).

15. קובץ תורני "התבונה" (חוברת א). רבי אריה ליב מאלין היה מגדולי תלמידי רבנו זיע"א, עודו בצעירותו היה נודע בגאונותו ובצדקתו בקי בכולא תלמודא ומחדש נפלא, ידענותו בסדרי קדשים וטהרות היתה נפלאה. אחרי מלח"ע השניה היגר לארה"ב ושימש כראשישיבת "בית התלמוד" בברוקלין. נחשב כמקימי עולה של תורה באמריקה אחרי השואה, והעמיד מאות תלמידים שהיו קשורים אליו בעבותיו אהבה. נפטר בשנת תשכ"ב בארה"ב. חידושו נערכו, יצאו ועוד יוצאים לאור מן הכתבים הרבים שהשאיר אחריו, ע"י הגאון הגדול רבי ברוך דוב פוברסקי שליט"א מראשי ישיבת פוניבז' בבני ברק.

רבנו על הרמב"ם: "וברוב כוחו ורוחב לבו ועוצם תבונתו ואור שכלו הבהיר ויגיעתו העצומה פרש אור בכל מקצעות התורה"¹⁶.

— קביעתנו זו כי חידושים אלה הם משנותיו הצעירות של רבנו, גם ניכרת מהמון "כתבי-התלמידים" בכל סוגיות הש"ס בהלכה ובאגדה, אשר בחלק מהם — מן השנים המוקדמות, עוד עדיין מבצבצת שיטת-הפילפול והקישורים המרוחקים מענין לענין — אותה אמצו כאמור במשך שנות דור בעיקר כדי לחדר את התלמידים ולקרנם לתורה, ואילו בחלק אחר מהם — המאוחר יותר, כבר נוכחים במקורות דרך תלמודו המעוצבת, של הדריכה במקום וההעמקה התהומית, החפצא והגברא, והתפצלות הדינים אשר שרשם אחד וענפיהם מרובים.

ואם שכתבי-תלמידים אלה ברובם אינם מסודרים וכתובים כראוי, ולפעמים מבלי משים כמעט מסולפים, שכן נלקחו ונדפסו מתוך חוברות וגליונות של תלמידים שונים ולא דוקא בכל פעם מן המובחרים והמעמיקים, עד שבכדי להעמיד ענין אחד על מכונו זקוקים לעשרות העתקות אשר סגנונם שונה, ולהתעמק בסוגיות ונושאי כליהם להבין ולהשכיל למה שהתכוון רבנו, היכן הניצוץ ואיה קרן האור, מכל-מקום עולם התורה מכיר טובה לכותבים במשך עשרות השנים שאך ורק על-ידיהם נשארו אבני יסוד וסלעי שפה לבנין החומה, וטיבותא לשקיא.

הרבה מאד יש בס"ד בדינו לעשות בנידון זה, באוצר מכונו נערמו במשך השנים העתקות מצוינות ובהירות יותר מאלה הנמצאים, כתביהם של ותיקי תלמידי רבותינו לבית-לוי מרן הגר"ח ובנו מרן הגרי"ז, ועוד חזון למועד ברצות הית"ש, להעניק לעולם התורה כל חידושים אלה בצורה שמורה ערוכה ונאה ע"י גדולי תורה ומרביציה, שכן הרבה מן הכותבים נהגו כאותו דייג שהעלה את המכמורת לפני שהיו בה דגים ויהי בידם הרשת בלבד, ועם כל כתיבת שיעור חפשו מיד עוד לפני העיון האמיתי בענין, אחרי הקרקפתא דגברא או גבה של החפצה ואיך לשבור את כל דין לשתיים, ומתוך עומק המושג וקוצר דעת המשיג פיללו כי זו היא הדרך, ואילו בבריסק עצמה אף שיסודות אלה אמנם מצויים לרוב בספרי רבנו, סלדו מכך כאשר עשו מיסודות אלה "זה הכלל" ולא מתוך התעמקות בהבנה, והם נאמרו רק כאשר דברים אלה היו מתבצצים מעצמם¹⁷ עד שאפילו לא היה

16. לפי הידוע כל ההקדמה וניסוחה היא מלשונו של מרן הגרי"ז זיע"א. לענין יגיעתו והתמדתו העצומה של רבנו זיע"א, יש מן הענין להביא את המסופר באחד מראשי-השיבות בא"י שפנה למרן הגרי"ז, ושאלו כמה דפים יש לדרוש בחודש מתלמיד בישיבה בעיון ובבקיאות. ומרן נענה לו: "אבא זצוק"ל דרש ארבעים דף בעיון וששים בבקיאות, אני — בימינו, לא מחמיר כל-כך ואסתפק במחצית".

על יראתו הנוראה ופחד ה' של רבנו זיע"א אשר כמעט ואינם בהשגת אנוש, כאמור כרכים רבים יכילו רק דוגמאות בלבד, אך מן המעניין לחזור על מה שסיפר בעל-השיעורין הירושלמי הגאון החכם רבי אברהם חיים נאה מח"ס קצות-השולחן ועוד, לנכד רבנו בן הגרי"ז זצוק"ל יבלח"ט הגה"צ רבי משולם דוד שליט"א ראשי-ישיבת בריסק, "כי הוא נפגש פעם בוורשא ברבנו זיע"א בעת עלייתו לתורה, וראה כי ברגע שהזכיר שם ה' כשאמר 'ברכו את ה' המבורך' נזדעזע כל גופי כמי שנכווה באש באופן פתאומי, עד שנפל פחד גם כל סובביו..."

17. אולי מתוך כך לא נמצא בלשונו של רבנו בחידושיו בכל השנים הלשון המצוי רבות בדברי המחברים בפרט מן הימים ההם "ונראה לי" או בדומה לזה, וכל חידוש הוא מתחיל "ונראה לומר" או "והנראה לומר" "ואשר יראה לומר בזה" — כלומר: לא מן הסברא העצמית אלא מתוך הכרח של מהלך הסוגיא וניתוחה. מן הענין לציין גם דבר

צריך לאמרם ולפרשם, כמו שדרשו חז"ל (שבת פח, ב) על דברי תורה את הפסוק (ירמיה כג, כט):
הלא כה דברי באש נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלע – "מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות"¹⁸.

הכתב והקבלה

לאור דברינו, לא היה הדבר אלא מן הפשיטות להתחיל בהדפסה ממסכת אשר רובן ככולן מעניינה וחידושיה נכתבו בכתב-יד קדשו של יוצרם בעצמו. אבל מן האמת שלא כך היו הדברים, וקושי העריכה של ספרנו גבע דוקא מכך שכתב-היד היה לפנינו, להשאר צמוד אליו לבלתי לשנות, לבלתי להוסיף או לגרוע דבר, להביא את קטעי ה"דיבור המתחיל" מגפ"ת, לפסק ולסמן סופי קטעים, להכניס את מראי המקומות, לקטוע במקומות הראויים, לתמצת את עיקר כל ענין וענין ולקבוע לו כותרת, ובעיקר לפענח את כתב-היד עצמו.

ולמה? כתב-היד מוכח מתוכו כי החידושים לא נרשמו על-ידי רבנו לשם הדפסה כמו שהם, אלא בספר-זכרונות לעצמו ממה שחידש עת עסק במסכת זו עם תלמידיו, אם כי בודאי הועידו להדפסה אי פעם, ולכן מצינו לפעמים שהוא מציין בספרו על הרמב"ם "יבואר במקום אחר" והוא לפנינו בכתב-היד¹⁹, ועוד ברומה לזה, ורבים מאד הם גם החידושים שהובאו משמו בספרי גדולי תלמידיו, והדברים נמצאים לפנינו רק בספר זה.

צילומי כתב-היד שהיו בידינו היו קשים לקריאה, ובכל עותק ממקור אחר מצאנו מציאה חשובה אחרת, פעם עמוד זה ברור יותר ופעם דף זה ברור יותר, ובתוכם גם קטעים רבים מטושטשים ומחוקים עד שבלא השוואות והשלמות שכאמור תוקנו עפ"י ספרו של רבנו על הרמב"ם וכתבי התלמידים, פעמים רבות לא יכולנו לפענח את הכתוב רק אחרי יגיעה עצומה לימוד אחר לימוד, עיון אחר עיון, אך בחדוות לב, שכן הרגשנו איך ואנו מקיימים בפועל את מאמרם של חז"ל (ספרי האזינו): "נפשפש בהלכות כדי שלא יעלו חלודה" – על-כך שמחתנו אך בבחינת "וגילו ברעדה"²⁰, ואנו מעתירים להשי"ת ומקווים שלא יצא ולא יצא מכשול מתחת ידינו.

נפלא נוסף: כי עפ"י הרוב תורף דברי רבנו וחידושו בענין המדובר נמצא בקטע אותו הוא פותח בדיבור המתחיל "והנה", ואחרי שנוכחנו בכך נזדקרו לפנינו דברי הרשב"ם ז"ל בפירושו עה"ת (בראשית כט, כה) שכתב בזה"ל: "והנה היא לאה – בדבר שלא נודע תחילה אומר 'והנה'". והמדקדקים שם הביאו הרבה פסוקים כגון זה: "והנה טוב מאד"; "הנה נא ידעת"; "והנה תאומים בבטנה"; "והנה חלום"; "הנה הבאתי" ועוד – ענין המוכיח לנו עד כמה דקדק רבנו בדבריו.

18. ראה ברש"י עה"ת בראשית (לג, כ).

19. ראה בספרנו (סימן ז) "בענין העדאת עדים וסוגיא דהילך", ובמפתחות בסוף הספר.

20. ראה לשונו הזהב של מרן החת"ס בחידושי למסכת סוכה (עמוד צג מדפי הספר) לענין אתרוג: "נראה לי דרוב פעמים על-ידי משמוש היד ורוב הנענועים נולדו בו נימורים נימורים, וגם נקלף קצת מקומות מהעור העליון הקליפה החיצונה ונעשה מנומר, ומי יודע אם הוא ממראה אתרוג וכו', ואי אפשר שיהיה כל פעם מראה אתרוג באותם הכתמים והבהרות שנולדו מזיעת הידים – נראה לי דהוה הדר דכיון שבאו על-ידי מצותו זה הודו והדרו". ואף שאין כל שייכות במה שכתבנו לדבריו הנפלאים, הרי שיש בהם משום מליצה נאה על עבודתנו בכתב-היד.

יש גם מן הענין להעתיק כאן במבוא לחידושי של רבנו זיע"א – אשר החזיר לעם ישראל את הלימוד והעיסוק בסדר קדשים – למסכת בבא-מציעא, את דברי הח"ס מפי רבו בעל ה"הפלאה" [ראה להלן שרבנו מביא מדבריו

[illegible][illegible]

[The page contains dense handwritten text in a cursive script, likely Hebrew or Yiddish, covering most of the page area.]

חיים הכרז
סאלאודיניק
בריסל דליסא

סוף סימן עג בספרנו
בענין הלואה על שער שבשוק
ותחילת סימן עד
בענין פסיקה והלואת סאה בסאה
עמודים קסג-קסו
בגמ' סג ע"א-ע"ב

[illegible]

חידושי הגר"ח בסוגיות הש"ס / מבוא

— אך משום כך גם הדרך רחוקה מלקבוע הלכה עפ"י כת"י זה, וספרנו לא מוגש אלא לעיון בלבד ולחכם שיחכם עוד. שכן אם אמרו חז"ל²¹ על רבי עקיבא שהיה דורש תילי תילים של הלכות על כל קוץ וקוץ שבתורה, ראו בכך בבית בריסק הדרכה והוראה של חז"ל בלימוד התורה, ורבנו זיע"א השתדל לקיימה בחודו של הקוץ, וכך היו תלמידים מספרים "מעשה בפסיק":

רבנו נזדמן פעם בעיר הגדולה לודז' אשר בפולין, ובתפילת-שחרית בבית-הכנסת בה נקלע חפשו מנין לקריאת-התורה. היה שם יהודי ת"ח, אשר עם כניסתו של רבנו הכריז: "רוב מנין של אנשים שטרם שמעו את קריאת-התורה כבר יש, ובכן אפשר להתחיל בקריאה". שמע זאת רבנו ונענה: בשאלה זו אם כולם שמעו קריאת-התורה ויש איזה בני-אדם שלא שמעו, האם מותר לקרוא עוד הפעם בשבילם או שיש צורך במנין שלם של עשרה שעדיין לא שמעו קריאת-התורה, בעל ה'חיי-אדם' נשאר בצריך-עיון (חיי-אדם כלל לא סעיף יא), אם-כן כדאי שנמתין עוד מעט ליהודים נוספים.

נענה אותו ת"ח ואמר שישנו ר"ן מפורש אשר פוסק בשמו של הרמב"ן כי מספיק רוב מנין בלבד שטרם שמעו קריאת-התורה — כדין כל דבר שבקדושה.

"אין ר"ן שפוסק את ההלכה כפי שהנך אומר, לא יתכן שהר"ן אומר כך" — השיבו רבנו.

ניגש אותו רב לארון-הספרים, פתח את הר"ן במגילה (ג, א מדפי הרי"ף) וקרא בקול את הכתוב שם (בד"ה אמר רב): "והרמב"ן ז"ל כתב שאין זו ראייה, דכל אותם דקא חשיב התם (במשנה במגילה כג, ב), חובת-ציבור הם, ואין עושין אותם אא"כ בעשרה או רובם מחוייבים בדבר כגון שלא שמעו קדיש וברכו וכו'".

"לא כך יש לקרוא את דבריו של הר"ן" — תיקן אותו רבנו מיד — "אלא באופן זה": "והרמב"ן ז"ל כתב שאין זו ראייה דכל אותם דקא חשיב התם חובת-ציבור הם ואין עושין אותם אא"כ בעשרה", ולאחר המלה "בעשרה" יש להפסיק, כלומר: יש לרשום פסיק — כנהוג בימינו, ושוב להמשיך ולקרוא: "או רובם מחוייבים בדבר כגון שלא שמעו קדיש וברכו". וא"כ דברי הר"ן שכתב "או רובם" מוסבים רק על קדיש וברכו גרידא ולא על קריאת-התורה, ולפי-זה קריאת-התורה אשר מנויה במשנה זו הינה אחת מאלה אשר חובת-ציבור הן ואין עושין אותם אא"כ בעשרה".

בספרו על הרמב"ם] בענין זה (הובאו בהסכמתו של הגה"ק רבי חיים סופר מח"ס "מחנה-חיים" הנודע בעולם הישיבות בשם "דער אונגערשער ר' חיים" — "רבי חיים ההונגרי" בהסכמתו לספר "סדרי-טהרה" [כלים] להגה"ק רגז"ה מראדזין. וראה שם בהקדמת בן המחבר [לסדר אהליות], האדמו"ר הגה"צ מ"א ליינער כי בכל עריכת הספר לדפוס התייעץ עם ידי הגה"ג הר"ח סאלאביצ'יק אבד"ק בריסק): "שמעתי מפי אדמו"ר הגאון חת"ס ז"ל מה שאמרו חז"ל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, הכוונה חכמה — זה סדר-קדשים, והלימוד בקדשים הוא עמוק עמוק מי ימצאנה, רק האיש אשר נפתח לבו ושכלו בדיני ממונות הוא יכול להבין ולהשכיל בקדשים, וזה חידותם: הרוצה להחכים — ללמוד קדשים, יעסוק מתחילה בלימוד בדיני ממונות ושם ימצא אור זרוע להיות לו לב חכם ללמוד קדשים, ודפח"ח".

על חרדתם של תלמידי רבנו מלשנות בכתב-יד קדשו, יש מן הענין להביא את דבריו של אחד מגדולי התלמידים הגאון האדיר אב"ד ור"מ סלוצק ואח"כ בשיבת עץ-חיים בירושלים רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל — אשר לפי עדותו של מרן הגר"י הוא נחשב לעילוי בחבורתו של אביו-רבנו נוואלאזין וכונה אז בשם הנלבב "ר' זוניא מירער" — בספרו אבן-האזל הל' מלוה-ולוה (פ"ב, ה"ח): והנה נמצא אתי בפנקסי מכתב-יד אדמו"ר הגר"ח זצ"ל, שנתן לי בעצמו פנקסו להעתיק ממנו, אבל לא אזכור אם זהו לשונו או שהעתיקתי התוכן...

ומיד הוסיף רבנו ואמר: "וכי סבר אתה ר' יהודי שהנני בקי באופן מוחלט בכל דבריו של הר"ן? – לא, – אבל ברור לי שאם גאון כבעל ה"חיי-אדם" שזכה להיות פוסק, נשאר ב"צריך-עיון" הרי לא יתכן שישנו ר"ן מפורש שלא כדבריו²²" – הרי לך הלכה מ"פסיק" חודו של קוץ.

בקובץ כתב-היד המקורי זה של רבנו יש גם כמה ענינים למסכתות ב"ק וב"ב מהם ישנן ההעתיקות בידנו, ועוד פנינה נוספת גם זה בכתב-ידו של רבנו – בירורים בענינים רבים בכל "סדר משניות מקוואות" – ממנה אין בידנו העתקה.

עותק הצילום העיקרי אשר בו השתמשנו כבר נמצא ברשותינו שנים רבות, והוא נמסר לשם הדפסה לאחר מחו"ר ירושלים לפני כעשרים שנה על-ידי נכד רבנו הגדול בתורה ובמדע ראש-הישיבה-יוניברסיטי רבי יוסף דוב מבוסטון זכרוננו לברכה. רבי יוסף דוב קבל כתב-יד זה בתוך שאר כת"י רבים של רבנו זיע"א, מאביו הגאון רבי משה זצ"ל [בנו השני של רבנו]²³ אשר לקחם עמו

22. עיין ב"ביאור-הלכה" (בתחילת סימן קמג) לבעל המשנ"ב, שהביא את ספיקו של החיי-אדם וכתב: "זהרני גדול אחד מפורש בר"ן רפ"ק דמגילה בסוגיא דמגילה בזמנה קורין ביחיד, דברובן שלא קראו סגי, עיי"ש". הרי שאותו גדול וכן בעל המשנ"ב גם הבינו את דברי הר"ן שלא כדברי רבנו. וראה בענין זה באריכות בשו"ת "אגרות-משה" להגר"מ פיינשטיין זצ"ל (או"ח, חלק א סימנים כח-כט-ל), ובדברי האחרונים אשר דגו בדין זה.

23. הגאון רבי משה בנו השני של רבנו זיע"א נולד בוואלאז'ין בסוף חודש טבת שנת תרל"ט, ונסתלק לבית עולמו ביום ג' שבט שנת תש"א. נודע כבעל כשרונות מדהימים ומוח מעמיק, בעל מדות תרומיות ובעל סברא וחושם מיוחדים ברבנות והוראה. חגיגת הבר-מצוה שלו שהתקיימה בהיכל הישיבה בשנת תרנ"ב בהשתתפות רבנים רבים, היתה כאובה מאד, שכן היתה זו באותה שבוע (ה' שבט) אשר בה נסגרו שערי הישיבה בפקודת הצאר העריץ ניקאליי ימשי"ו, והמועקה בלב לומדי התורה על סגירת שערי אם הישיבות, גדלה מאד. בשנתו הכ"ג נשא לאשה את הרכנית פסיה בתו של הגאון הנודע רבי אליהו פיינשטיין רבה של פרוז'ינא, והיה סמוך על שולחן חותנו שמונה שנים, בתקופה ההיא גם הרבה להתכתב עם אביו-רבנו בסוגיות החמורות בש"ס, כמה מאגרותיו של רבנו אליו נדפסו לאחרונה (ניו-יורק תשנ"ג) בספר "חידושי-הגר"מ-הגרי"ד" – מכתבים אלה פותחים בשורות של עידוד ואהבה מהאב הגדול לבנו עם תוארים מופלגים.

מתוך זה שיצא לו שם כמומחה בהוראה, בהיותו כבן שלשים ושנים, שילחי שנת תרע"א, כבר נקרא אחר כבוד לשמש כרבה של העיר הליטאית הגדולה "ראסיין" כמ"מ של הגאון הגדול רבי אלכסנדר משה לפידות. לפי הצעתו של הסבא מסלבודקה הגה"צ רבי נתן צבי פינקל, גם הקים רבי משה בראסיין ישיבה, וה"סבא" שלח אליו כגרעין להתחלה, קבוצת בחורים מצויינים כדי שירצה לפניהם שיעורים בסגנונה של בריסק. אביו-רבנו הגר"ח זיע"א גם התכתב עמו הרבה בחידו"ת, ואף אחיו מרן הגרי"ז מזכירו בספרו על הרמב"ם [ראה הלכות פרה-אדומה דף סד, א מדפי הספר שכתב בזה"ל: והנה זה רבות בשנים שמעתי מאחי הגר"מ זצ"ל שנסתפק אם בפרה אדומה איכא להך דינא דהציץ מרצה, עיי"ש].

אחרי כמה שנים בראסיין, הציעה לו קהילת חאסלאוויטש תנאים כלכלים מצויינים יותר לרבנות ולהנהגת ישיבה, אביו-רבנו זיע"א, הסכים לכך, והוא הוכתר כרבה של העיר – משרה ששימש בה כשמונה שנים, בעיר זו עברו עליו שנות מלחמה הראשונה אשר בתקופתה חרב חלק גדול מיהדות אירופה המזרחית, רבי משה במדותיו התרומיות וכושר מנהיגותו היה לאב ופטרון לקהילתו בימים הקשים ההם, אך מעמד עירו נפגע ביותר במלחמה, ומתוך עדינות נפשו נשבר ברוחו. גם התרחקותו במשך שנים מבית מכורתו בבריסק, ואי יכולתו להשתתף אפילו בהלווית אביו רבנו זיע"א שכן בעקבות המלחמה נתקע בלב רוסיה, גרמו לשברונו, ובשנת תרפ"א הוכרח בלית-כרירה לקבל את הצעת הרכנות בקהילת אנטיפולי הסמוכה לוילנא, קהילה שהיתה עשירה יחסית, אבל רוחות של מורדניות כבר נשבו ברחובותיה.

— בהסכמת אביו-רבנו שגם דרבנו להרצות שיעורים מכתביו אלה — כאשר יצא את בריסק בשנת תרע"ג לכהן ברבנות של ערים שונות בליטא, וברצונו לנהל גם ישיבה, מצא בכתבי-היד עזר רב, ואחר-כך בשנת תרפ"ט כאשר היגר לארה"ב שוב לקחם עמו²⁴.

כי בן זקונים הוא לו

אי לכך הדבר ברור כי כל כתבי-היד וההעתיקות שהגיעו מיו"ח של הגאון רבי משה, מקורם טהור מרבנו זיע"א, ואם כי בידי מרן הגרי"ז זצ"ל וממשיכיו היתה לאין ערוך שמורה יותר התורה

הוא הגיע לוויילנא, והנה עוד לפני שהספיק להתיר את צורותיו לפוש קמעה כדי להמשיך לעיירה המיועדת, פנו אליו ראשי "תנועת המזרחי" בווארשה בהצעה כלכלית מקסימה, לשמש כראש ישיבה ב"בית המדרש לרבנים ומורים" — "תחכמוני", היה זה מוסד שעיקרו היה לימודי ישיבה אך נופו כבר היה ברשות אחרת, עם הלימודים התורניים למדו גם לימודי חול, מדע ורפואה וכדומה. הוא קיבל את המשרה, כמה שנים עשה בה חיל ותלמידי המוסד רבו מיום ליום.

בני-יארק שבארה"ב כבר פעל זה שנים מוסד כעין זה ה"ה הישיבה התיכונית לתורה ומדע ע"ש הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור, שבמשך השנים היתה לישיבה-יוניברסיטי בני-יארק, היא נוסדה בשיליה מלחה"ע הראשונה ע"י הרב ד"ר דוב ראזל אשר נשא עמו חלום דמיוני במשך שנים להקים "ישיבת וואלאזין" בסגנון אמריקאי. בשנים ההם היה המצב הכלכלי של יהדות פולין, רוסיה וליטא בכירע, ולא כל ראשי הישיבות אפילו הגאונים שבהם יכלו לעמוד בנסיון העוני המחסור והדחק, הגאון רבי שלמה פוליאטצ'יק "העילוי ממייצ"ט" [מתלמידי רבנו, דברי תורתו נדפסו בספר הנפלא בשם "חידושי-העילוי-ממייצ"ט"] כבר שימש אז כראש הישיבה התיכונית של "תנועת המזרחי" — "תחכמוני" בעיר הגדולה ביאליסטוק, אשר גם רב העיר שלה בימים ההם, הרב דוד פאיאנס היה ממנהיגי "המזרחי". המשרה בתוך מדינת ליטא, העיקה על נפשו של הג"ר שלמה, והוא היגר לאמריקה ושימש כראש הישיבה הראשון במוסד שהיה עתיד להיות הישיבה-יוניברסיטי, אך גם שם לא האריך ימים, לבו דאב בסתר על משרתו שהיתה זרה לרוחו האמיתית ולפנימיותו, ובשנת תרפ"ט בהיותו בן חמישים שנה בלבד נסתלק לבית עולמו. בינתיים שמעה הנהלת הישיבה כי רבי משה בעצמו בן רבן של ישראל מרן הגר"ח זיע"א, פנוי עתה ממשרה, והם הריצוהו לאמריקה.

הצלחתו של רבי משה בגולה האמריקאית היתה בלתי משוערת, מאות ואולי אלפים של תלמידים נהרו מאז אל ישיבה זו — אשר כלאים היו שזורים בה. היהדות האורטודוקסית המקורית כאבה על כך, רבי משה בעצמו התבטא פעם כי ישיבתו היא כ"פרה-אדומה" — "מטהרת טמאים ומטמאת טהורים", אבל כאמור ההצלחה מבחינה אמריקאית, היתה גדולה, שנים-עשר שנה שימש בראשות הישיבה וכאמור אלפים נמנו על תלמידיו.

מן האמת כי הגאון רבי משה כבנש"ק וטהורים, לא נתפס באמריקאניזציה של אז, ועל אף האילוצים שהביאו למשרתו בארה"ב נשאר בנפשו בריסקאי, גם כל יו"ח חריפי המוח נשארו נאמנים לתורה ומצות, ורבים מהם גם חזרו למקורותיה של בריסק, אבל ארץ קולומבוס של הימים ההם, השפיעה בכל זאת על דרך חייה של המשפחה הרוממה. בנו-בכורו הוא כאמור איש התורה והמדע הפרופ' ר' יוסף דוב ז"ל רבה של בוסטון ומ"מ בראשות הישיבה — אשר במשך שנים רבות ניסה מרן הגרי"ז זיע"א לקרבו ולשמור על קשרי המשפחה עמו כדי לעצור בעדו שלא יחבק לגמרי בחיבוק דוב ע"י הלאומיים והציונים, ולכן גם היה מתכתב עמו לפעמים בכתבי-תורה, שכמה מהם נדפסו בסוף ספרו של מרן על הרמב"ם, ואמנם רי"ד הכיר על-כך טובה למרן זיע"א, ובמערכות ציבוריות שונות אשר ניהל מרן על צביונו של עם ה', אף שחז"ד של רי"ד היתה בהן אחרת, ביטל את דעתו והשקפתו והתייצב לימינו של דודו הגדול; בנו השני רבי שמואל פרופ' לכימיה במוסד זה; בנו השלישי הוא הגאון הגדול רבי אהרן, אשר בתחילה שימש כר"מ בישיבתו ואח"כ כראש-ישיבה בעיר שיקאגו, וגם לו אלפי תלמידים. חתנו האחד הוא ממשפחת מייזלמן; והשני ממשפחת גרבר.

24. לפי מה שסיפר לי הגה"צ רבי יוסף ווייס שליט"א מוועסט-סייד ניו-יארק, אשר למד אצל הגאון רבי משה בשנים הראשונות כאשר הגיע לארה"ב, ואח"כ שימש כר"מ בישיבתו במשך עשרות שנים. היתה מסכת בבא-מציעא חביבה על רבי משה כל שנותיו והיה משננה הרבה לתלמידיו. ומפרסמים עושי מצוה — כאן המקום להזכיר את הגה"צ

שבע"פ — תורתו, חידושו ואמרו, הליכותיו ומנהגיו של רבנו זיע"א, בהיותו בחיר בנו⁽²⁵⁾ ממשיך דרכו וממלא מקומו, הרי כתבי-היד היו מצויים יותר בידי יו"ח של הגאון רבי משה זצ"ל.

⁽¹²³⁴⁵⁶⁷⁾ בודאי כי גם בדברים שבע"פ חס ליה לזרעא דאבא דרבנו הגדול זיע"א, לתלות ביה בוקי סריקי של אמרות הליכות ומנהגים, הדברים בודאי אמיתיים, אבל תלויים הם במי ששמעם, במי שראם, ובמי שהטעימם כלפי מה שהדברים אמורים. שכן לפעמים היה צריך להכריע האם נאמרו או נעשו הדברים רק לשעה או גם לדורות, מה היה כמעשה-הרב והוראה גם לאחרים או מה שנעשה היה רק כחומרה או הידור לעצמו. אך ענין זה ברור לכל עולם התורה כי אף שכל מה שנמסר בשם רבנו זיע"א ע"י ממשיכי דרכו של הגר"ח משה זצ"ל הם נכונים ובלתי מפוקפקים, הרי כל מה שנוגע להשקפה, להלכה, למנהג או למעשה, דעתו של מרן הגרי"ז — אותו יעד רבנו כממלא-מקום וממשיך דרכו, ועוד בחייו הרשה להכתירו כ"הכי נכבד בין בניו"⁽²⁶⁾, ודעת בניו הגאונים ויו"ח ממשיכי שושלת הקודש בטהרתה, המה המכריעים והמה בלבד הקובעים.

— לא היינו מזדקקים לכל זה לולא כבר התפרצנו בדלת פתוחה, עוד נספר להלן כי זכה מכוננו התורני והוא היה הראשון אשר העניק לעולם התורה את תורת בריסק בתפארתה. כיום כמעט ונעשה הדבר כ"סגולה" להשבחת מקחו ומכירתו של ספר, לציון בשערו או על עטיפתו כי יש בו מ"עניני בריסק", הכל טוב ויפה, וכבר אמרו שלפעמים כראי הוא ספר שלם להציל אם יש בו להשכיל באמרה אחת טובה⁽²⁷⁾, והן גם ב"אפרקסתא דעניא פעמים דמשכחת ביה מרגניתא"⁽²⁸⁾.

אמנם, מה נעמו על-כך דברי הרמב"ן בפרשת כי-תשא מהא דאיתא במדרש על דבריו של משה רבנו ליהושע בן-נון ברדתו מהר סיני: "קול ענות אנכי שומע" — כי משה אב בחכמה הוא ומכיר ניוגוני הקולות, ואמר כי קול ענות הוא הנשמע אליו, וכך אמר בהגדה, שאמר לו משה: מי שעתיד לנהוג שררה על ישראל אינו מבחין בין קול לקול?".

— אך שוב אנו מוכרחים לחזור על מה שידענו כבר "ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים"⁽²⁹⁾ — ועל-כן בואו ונחזיק טובה בכל לב להגאון רבי משה ובנו איש התורה והמדע רבי יוסף דוב זכרונם לברכה, שאלמלי שמרו ואצרו את כתבי-היד של רבנו זיע"א וכתבים רבים מגדולי התלמידים, בודאי היה דורנו חסר הרבה מן הברכה, אלא שלמען הדורות הבאים ולמען שלא

הנ"ל שליט"א ונר"כ הרבנית תחי' מנהלת "ביקור-חולים" שאמנם דרים במרחקים, אך מרבים בחסד מתוך מסירות נפש עם כל אחינו בית ישראל בכל מקום שהם, עוד ינובון בשיבה כהנה וכהנה.

25. ראה בדברינו להלן.

26. כנ"ל בהערה הקודמת.

27. הובא בקדמונים ונעתק ע"י בעל ה"נתיבות" והחור"ד בהקדמה לספרו "תורת-גיטין" — מרן בעל הקהלות-יעקב זיע"א נהג להביא מאמר זה בהקדמה כמעט בכל ספריו. אגב מרן הגרי"ז זיע"א היה אומר כי הדבר נאמר רק אם נאמר בספר גם דברים שאינם נכונים, אזי אמרה אחת טובה מצילה עליהם, אבל אם יש בספר דברים עקומים [קרומע-זאכן-בלע"ז] אפילו דבר עקום אחד אין דברים טובים יכולים להציל עליהם...

28. לפעמים גם בסלו של עני אפשר למצוא מרגליות — לשון המובא בספרים והוא מזה"ק (ח"ג קנו, ב).

29. עפ"י הגמרא בעבודה-הזרה (מ, ב).

יטושטשו גבולין ותחומין, כדאי לספר על ויכוח-לא-ויכוח זה שכבר נדוש לפני שנים רבות, ועדיין הוא עולה ויורד, יורד ועולה.

וכך סיפר לי הרה"ג ר' נתן קמינצקי שליט"א, בנו של הגאון החכם רב העצה והתושיה רבי יעקב קמינצקי זצ"ל³⁰, כשהוא מוסיף: "אני לא יכולתי מסיבות שונות להכניס סיפור זה בספר תולדותיו של אבא, אבל אתה אולי וחובה עליך לספר על כך בהודמנות", ואולי גם כאן הוא המקום:

פעם אחת בעת שהותו של רבי יוסף דוב מבוסטון בעיר מונסי, הוא בא לקבל את פניו של אבי רבי יעקב שהיה דר שם, הם שחו שעה ארוכה, החליפו דעות, התווכחו בדברי תורה בעניני ציבור

30. "כל יהודי באמריקה הזקוק לעצה ילך אצל ר' יעקב" – היה מרן בעל ה"קהלות-יעקב" מהורנוסטייפל, מייעץ תמיד לדרי יבשת גדולה זו. ואכן כבר מצעירותו נודע רבי יעקב קמינצקי כפיקח וחכם בין גדולי ישראל, וזאת בנוסף לגאונותו צדקתו וענוותנותו. חכמת החיים שקינה בה היתה נדירה ביותר, וכשרונו לתפוס את עומקו של כל ענין על-אתר היה מפליא. רבי יעקב נולד בעיירה קטנה בפלך קיוב בשם קאלושקבע לאביו הרה"צ רבי בנימין, בשנת תרנ"א. כאשר גדלו ילדי הבית ורבי בנימין לא מצא להם בעיירה זו חינוך מתאים היגר משם לעיירה דולינוב שהיתה ברובה מיושבת ביהודים. עודו ילד רך וכבר ניכרו בו כשרונותיו המופלאים וניצני גדלות, בגיל שש כבר ידע בעל-פה את התנ"ך שאביו לימדו. בהיותו בן אחד-עשרה נשלח ע"י אביו ללמוד תורה ב"קבוץ הבחורים" בעיר הגדולה מינסק, קבוץ זה התקיים אז בבית המדרש העתיק בעיר שנודע בשם "בלומקעס קלויז" ע"ש מייסדה, באותה עת גם למד שם הגאון רבי אהרן קוטלר, ושני הבחורים קבעו להם יחדיו חברותא, יחדיו גם התרועעו שם עם הגאון רבי ראובן גרובסקי (חתן הגאון רב"ד ליבוויץ מקאמניץ, שהיה אח"כ ראש-ישיבת "תורה-ודעת" בארה"ב ומח"ס "שיעורי-רבי-ראובן" על הש"ס), רבי ראובן היה מבוגר מהם בכמה שנים, אך נפשו נקשרה בנפשם של החברותא המצויינת והוא גם שהשפיע עליהם אחרי שנה לעזוב את מינסק שרוח ההשכלה התחילה משתוללת בה ולנסוע לקבל תורה בישיבת "כנסת-ישראל" בסלבודקה.

בן ארבע-עשרה היה רבי יעקב כאשר הגיע לישיבה זו ותוך זמן קצר כבר נודע בה בשם "העילוי מדולינוב". היה משלש המצויינים בשיעורו של הגאון רבי משה מרדכי עפשטיין, וה"סבא מסלבודקה" הגה"צ רבי נתן נטע פינקל – בו ראה רבי יעקב כל ימיו את רבו המובהק, קירבו כבן ממש. כעבור שנתיים שלחו הסבא בתוך קבוצת בחורים מובחרים לעיר מאלטש, בה הוקם סניף לישיבת סלבודקה בראשות הגאון רבי דוד טעבילי דינובסקי, שם למד כשנתיים, ממאלטש עבר לישיבת קריניקי ולמד שנה אחת אצל הגאון רבי זלמן סנדר שפירא, שוב חזר לישיבת סלבודקה ששהתה אז בגלות קרימנצ'וג, ובשנה זו גם נעשה לחתנו של המנהל הרוחני בישיבה הגה"צ רבי דוד צבי הלר.

אחרי תקופה קצרה שלחו הסבא שוב בתוך חבורת אברכים מצויינים לחזק את הישיבה בעיר סלוצק, שהתנהלה בראשותו של הגאון רבי איסר זלמן מלצר, ובה למד עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, או אז נתפס לצבא הרוסי, אך אחרי שהיה במחנה הצבאי במשך חודש בלבד (ביחד עם מרן בעל ה"קהילות-יעקב") הצליח להשתחרר ולהמלט לפולין בתוך שאר אלפי הבורחים של בני ואברכי הישיבות, הוא הגיע לישיבת לומז'א בעירום ובחוסר כל, עד שנראה בעיני ראש הישיבה הגאון רבי יחיאל מיכל גורדון כאחד מארחי-פרחי וסירב לקבלו כתלמיד מן המניין, ורבי יעקב ססירב להשתמש בתגא של תורה ולהודיע מי הוא, עזב את המקום, אלא שביני לביני נודע כי ה"עילוי מדולינוב" היה כאן, וראש הישיבה שלח קבוצת בחורים כדי לחפשו בעיר ולהחזירו לישיבה.

והנה גם כפולין יצא טיבו מיד, ואף ראש הישיבה עצמו הגרי"מ גורדון, התייעץ עמו בכל עניניו ושמע לעצותיו אף שהיו לפעמים קשות, שכן מטבעו היה רבי יעקב קיצוני בעניני חינוך והוא עמד כסלע איתן לבל יקבלו לישיבה בחורים שכבר הריחו מ"ריח ההשכלה", אע"פ שתמיד המליץ גם על קבלת בחורים בעלי כשרונות בינוניים. ידידותו זו עם הגרי"מ גורדון נשתמרה למשך שנים רבות, וכאשר כבר גר רבי יעקב בארה"ב היה ראש ישיבת לומז'א רגיל בביתו ומתייעץ עמו שכן "לרבי יעקב אין נגיעה עצמית". מסיבות שונות גם עבר אז לתקופה קצרה לווילנא, נכנס ל"קבוץ האברכים" שניהל הגאון רבי חיים עוזר בעל ה"אחיזרז", והתקרב אליו ביותר. כאשר שב לביתו ורצה שוב לחזור לווילנא, כבר היתה גם עיר זו מסוגרת, או אז נסע לקלם וכיון שבא לשם מינתה אותו הנהלת הישיבה לסגנו של המנהל הרוחני הגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין. אך גם שם לא ארכו לו הימים שכן הגאון רבי אייזיק שר מראשי ישיבת סלבודקה פנה אליו ובקשהו לחזור לסלבודקה להצטרף לכולל המצויינים "בית-ישראל" אשר יסד, הוא נאות

והשקפה, והעלו זכרונות מן העבר. והנה בתוך הדברים התחיל ר' יוסף דוב מתמרמר ונענה לאבא: "רבי יעקב, הלא גם אתה מוכרת לבסוף להודות כי רובם של עניני הציבור הם ענינים פוליטיים שתלויים בדבר, ואין הם נובעים דוקא מדרכי התורה וההשקפה – ראה נא ראה, אבא מארי רבי משה היה למעשה הגאון בין בני הסבא הגר"ח והמצויין שבהם, ועוד בצעירותו נסמך להוראה, גם הסבא בעצמו ידע והכיר בכך, והנה הפוליטיקאים הצליחו לדוחפו לקבל את הרבנות בחסלאוויטש בכדי להשאיר בבריסק את המקום ריק ולהכתיר בה אחר-כך את האח הצעיר ממנו ה"ה דודי הגרי"ז, ואם בימים ההם כך מה נעני אנן?..."

רבי יוסף דוב המשיך לתאר את הדברים שקרו אז בכשרונו הנדיר ובלשונו החדה, אבא שתק כל עת דיבורו, ורק כאשר סיים וביקש תשובה על טענתו נענה לו אבא: "אכן רבי יוסף דוב הקשית לשאול ורק למחר אענה לך..."

מעתה כבר גברה סקרנותו של רבי יוסף דוב, הוא הכיר בתבונתו המיוחדת של אבא, ותמה על-כך שלא היה מענה בפיו על-אתר וכאילו מבקש זמן למחשבה. והנה מיד כשעזב רבי יוסף דוב את הבית, שלח אבא את אחד מבני-הבית לחפש לו את הספר "אהלי-שם". ספר זה אשר חובר ע"י הרב הנכבד רבי שמואל נח גאטליב מגדולי עסקני היהדות ברוסיה וליטא, הכולל את תולדותיהם ופעלם של כל רבני וגדולי ישראל בכל תפוצותיו וכתובות מגוריהם בלה"ק ובלע"ז, נדפס בפינסק

לכך ולמד בכולל זה יחד עם הגאונים רבי דוד רפפורט בעל "מקדש-דוד" ורבי יחזקאל ברשטיין בעל "דברי-יחזקאל". בראש-כולל זה עמד הגה"צ רבי אברהם דובער כהנא שפירא אב"ד קובנא בעל "דבר אברהם". בתקופה ההיא הרבה רבי יעקב לפרסם חידושי בירחון התורני "כנסת-ישראל" ועולם התורה התענג על דבריו. באותה עת גם החלו להציע לו משרות של רבנות, ולאחת הקהילות ששאלה אודותיו להגאון רמ"מ עפשטיין, השיב לה רמ"מ בדברים אלה: "מי כמוני יודע את גדלות ויקרת ידידיו הרב הגאון רבי יעקב קמינצקי שליט"א אשר הוא מרגניתא דלית ביה טימא, גדול בתורה באמת, עמקותו וישרותו, יקרתו ויראתו אין ערוך למו".

בשנת תרפ"ו הוכתר לאב"ד העיירה ציטוויאן, עיירה קטנה אבל חשובה בעולם הרבנות, שכן גדולי תורה מפורסמים שמשו בה, עיירה זו שהייתה עיירת נופש הביאה לכך שרבי יעקב התיידד והתוודע שם לכל גדולי הדור.

בשנת תרצ"ח יצא לארה"ב לטובת כולל-קובנא, וכאשר הגיע לשם ונודע לו על המצב באירופה החליט עפ"י עצת רבו בעל ה"דבר-אברהם" להשאר שם, הוא עשה כן, הביא לשם גם את משפחתו וגם קיבל את הצעתה של קהלת טורונטו בקנדה לשמש בה כאב"ד ור"מ על מקומו של הגרי"ל גרויברט שנפטר באותו זמן.

בשנת תש"ה שכנעו הגאון רבי ראובן גרוזובסקי להגר לניו-יורק ולקבל עליו את משרת הר"מ הראשי בישיבת "תורה ודעת", אך כאשר הגיע לניו-יורק, הכניסו מיד הגאון רבי אהרן קוטלר גם בעבודת הכלל, שכן ראה בו כושר מנהיגות נפלאה והכיר בטיבו. עם בואו לניו-יורק גם הגיעתו הצעה מקהלת אנטווערפן בבלגיה, לקבל עליו את הרבנות בעיר זו, כאשר שאל רבי יעקב את אנשי המשלחת מי הפנם אליו, השיבו כי מרן החזו"א בא"י הציע להם את הדבר, הדבר היה לו לפלא שכן מעולם אפילו לא ראו אחד את השני, אך אחרי שנים כאשר אחד מתלמידיו הביא לו עותק מן הקובץ "בית-ישראל" עם הערות בשולי החוברת בכת"י של החזו"א על דברי תורתו, הבין את הצעת הרבנות שהציעו לו אז. עם פטירתו של רבי ראובן גרוזובסקי התמנה רבי יעקב כראשי-ישיבת "תורה-ודעת", והוא שימש במשרה זו עד הגיעו לגבורות. תלמידיו ואוהדיו בארה"ב היו לאלפים ואלה חררו למוצא פיו ולא נטו מעצותיו בסטיה קלה. ברוב שנותיו סירב להיות מנושאי האחריות הציבורית ביהדות ארה"ב, אך אחרי פטירתו של הגאון רבי אהרן קוטלר נענה לידידו הגדול ראש הגולה הגאון האדיר רבי משה פיינשטיין, להצטרף אליו בנשיאת עול הציבור. בסוף ימיו הוציאו בני משפחתו לאור את ספריו המצויינים עה"ת וחידושים על הש"ס בשם "אמת-ליעקב", ולאחר פטירתו הוציאו גם שלשה כרכים מחידושי על הש"ס, אך חידושים אלו הם כטיפה מן הים, מתוך כתביו המרובים הרשומים על אלפי דפים. רבי יעקב נתבקש לישיבה של מעלה בשיבה טובה ביום כ"ט אדר א' תשמ"ו, ופטירתו היתה לכלל ישראל אבידה שאין לה תמורה שכן היה הוא אחד השרידים מדור דעה.

בשנת תרע"ב זכה להסכמת גדולי הדור ההוא: הגאון רבי דוד פרידמאן מקארלין³¹, הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי³² מוילנא ומרן הגר"ח מבריסק זיע"א.

31. בשנותיו האחרונות כונה רבי דוד'ל פרידמן מקארלין מחה"ס הנודעים "שאלת-דוד" ו"יד-דוד" – "זקן גאוני הדור", אך אף בצעירותו כבר הוכר כאחד מגדולי ישראל, מוחו היה נדיר בחריפותו, ועוד בילדותו כתב עליו הגה"ק ר' שלמה איגר לאביו כי ילדו זה עתיד להיות כוכב מאיר לדורו. בהיותו ילד בן שמונה כבר נסע לקבל תורה מסבו הגאון רבי נתן נטע שהיה דיין בבית-דינו של הגאון הנודע רבי אריה ליב קצינלבוויגן רבה של בריסק, כאשר נוכח הרב בכשרונותיו הנדירים, יעץ לסבו להעביר את הילד לעיירה הקטנה קאמניץ, בה למד אצל אחיו עד לבר-מצוה. לאחר פטירתו של רבי ליב רבה של בריסק הגיע לשם הגאון רבי דוד טבלי בעל ה"נחלת-דוד" רבה של מינסק ותלמידו המובהק של הגר"ח מוואלאז'ין, ורבי דוד'ל חזר לבריסק וקיבל תורה ממנו.

השמועה על הנער הפלא הגיעה לאזני הנגיד המופלג רבי שמריהו לוריא ממוהליב, והוא קבל על עצמו לספק את כל צרכיו בתנאי שיבוא ללמוד בשיבת "שקלוב" אצל גיסו הגאון רבי זלמן תלמיד תלמידי הגר"א, ממנו קיבל ר' דוד'ל את דרך לימודו ההגיוני של הגר"א אשר לא סר ממנה כל ימיו.

בהיותו בן שמונה-עשרה נשא לאשה את בת מטיבו רבי שמריהו לוריא, הוא קיבל בית כנדוניה ובהיותו גם משוחרר מדאגות הפרנסה, ישב ולמד בשקידה עצומה במשך עשרים שנה, באותה תקופה חיבר את ספרו עשרה כרכים גדולים [נדפסו שני חלקים בלבד], בהם נכללו שאלות רבות מגדולי הדור מכל החוגים אשר פנו אליו בבעיות הלכה.

קהלות רבות וגדולות בקשהו לקבל את הרבנות בעירם, אך הוא סירב כי ירא שמלאכת הרבנות תפריע לו בלימודו ובכתיבת חידושי-תורה, עד שבשנת תרכ"ז נפטר חותנו העשיר ואז נאלץ לקבל עליו רבנות, הוא בחר דוקא בעיירה קטנה ושקטה "קארלין" שבמחוז פינסק, ועל-שמה נקרא כל ימיו מאז רבי דוד'ל קארלינער.

לביתו בקארלין התחילה ממש עליה לרגל מכל קצוי העולם היהודי, שמו נתפרסם אף בקרב פשוטי העם כאיש קדוש ומורם מעם והמונים פנו אליו לבקש ברכה ועצה, נוחם עדוד וחיוק. אך עם כל מדת טובו נמנה על גדולי הלוחמים במערכות ישראל, בתחילה כנגד ה"משכילים" והרפורמים בפרט אלה שניסו לשנות דבר-מה בסדרי לימוד התשב"ר המסורתיים, ואח"כ כנגד ראשי "חובבי-ציון" – גרעין "הציונות". את כרוזו כנגד התיקונים בחינוך התשב"ר ובסדרי ה"חדר" ניסח באופן חד שהעלה את חמתם של ה"מתקנים" וכך הוא כתב: "את אשר לא עלתה בידי החיה הטורפת האינקוויזיציה הארורה בספרד, ההשכלה רוצה להשלים..." רבנו הגר"ח כינהו "רבא דעמיה גדול הדור" ואילו הגאון רבי חיים עוזר מוילנא כתב עליו "זקן ההוראה לבית ישראל ויחיד הדור", וכאשר בא פעם לביקור בעיר קובנא בירך עליו הגאון רב"ד ליבאוויץ את הברכה "ברוך שחלק מחכמתו ליראיו" בשם ומלכות.

בהיותו בן פ"ז שנים נתבקש לשיבה של מעלה מתוך חולשת גופו בלבד, כאשר מוחו ומחשבתו צלולים כנער צעיר, היה זה באמצע שנות מלחמת העולם הראשונה ביום ד' אדר שנת תרע"ה, ויגדל המספד בבית ישראל.

32. רבן של כל בני הגולה, גאון ומשיב, וקרביטו של העולם היהודי בעשרות השנים טרם פרוץ השואה. נולד ביום ט' אלול שנת תרכ"ג, בעיירה איוויע, לאביו הגאון רבי דוד שלמה תלמידו המובהק של הגה"ק רבי ישראל מסלנט שישב על כסא הרבנות בעיירה זו קרוב לחמישים שנה. אביו הרבה ללמדו ולחכמו וכגיל רך ביותר כבר נבטו בקרבו הניצנים הראשונים של גאונות מדהימה, תפיסה מהירה וזכרון נדיר, עד שנעשה כמעין המתגבר. אף נוחיותו הידועה לבריות כבר היתה אז מדהימה, אהוב היה על כל מכיריו ומקושט בכל מדה נכונה – דבר שהצטיין בו כל ימי חייו עד זקנה ושיבה. בשנת תרל"ח, כאשר מלאו לו ט"ו שנה התוודע אל הגאון רבי שלום בער אייזנשטט אב"ד לכוביץ בעל "כנפי-שחר" מאדירי התורה המפורסמים שבדור, והגאון הישיש השתעשע עמו רבות בתורה ובהלכה. בימים ההם נשאו לבו של הגאון-הצעיר להסתופף בצל בית-אולפנא-רביתא דוואלאז'ין, אס-הישיבות, הוא הגיע לשם יצק מים על-ידי ראש-הישיבה הנצי"ב ואחרים, אך בעיקר התרועע עם רבנו אשר דר אז בוואלאז'ין סמוך על שולחן-חותנו רבי רפאל שפירא, ועל הצעירים המופלגים שבישיבה האריות שבחבורה בעלי התריסין שהתקרבו אליו לקבל את שיטת תלמודו שהשפעתה החלה – נוסף עתה העילוי הצעיר מאיוויע, אשר שאב רבות מבאר תורתו, ויהי לו כתלמיד-חבר, כרע ואח התהלך עמו, ברית ידידות עזה שורה מניאז בין שניהם לכל הימים גם לאחר עשרות בשנים כאשר עמדו יחדיו בהנהגת הדור.

עשר שנים בלבד היה הגר"ח צעיר מרבנו, אך מאז תלמודו בוואלאז'ין, נכנע לו לגמרי כאילו וקבל עליו את מרותו, עד אשר הוא תמיד מזכירו בתואר "אלופי ומיודעי" עוד בחידושים שחידש בילדותו ונדפסו אח"כ בספרו, ועד זקנה

זוה לשון הסכמתו של רבנו:

ב"ה. מע"כ ידידי הרב וכו' מוה"ר שמואל נח נ"י גאטליב הוא איש נעלה ביותר ועמוס ביראה ומשוכלל ביקרת המדות, ונותן נפשו לחזק כל קדשי בית ישראל, ולא יכבד עליו כל עמל בטוב ובטוהר לב לטובת הכלל.

עתה נשאו לבו להוציא לאור את חיבורו "אהלי-שם", תכליתו כי התעורר לכבוד גדולי התורה שיודעו בשבחם הראוי להם, בו ימצא הרואה אהבתו העזה להתורה ולומדיה,

ושיבה לא זה ידו מתוך ידו של רבנו. בחידושים שהעלה על הכתב בגיל י"ז "איווע תר"מ מילדותי" הוא כותב: "אלופי ומיודעי הגאון רבי חיים מוואלאזין" (שו"ת אחיעזר ח"ג סימן פא). וכן במקום אחר: "ושמעתי מאלופי ומיודעי הגאון ר' חיים מוואלאזין" (שם, פב אות יא, תרמ"ג איווע). ואילו בשנים המאוחרות כשהוא כותב (ח"ג סוף סימן סב) ודן בקושיא של רבנו פותח את דבריו בזה"ל: "מה שהקשה בשם אלופי ומיודעי הגאון מאור הגולה מהר"ח זצ"ל האבד"ק בריסק... ובעיקר קושית הגר"ח זצ"ל... ועוד כהנה.

בשנת תרמ"ג, נשא רח"ע לאשה את בתו של הרב דוילנא, הגאון רבי אליהו אליעזר גרודזנסקי חתנו של הגה"ק רבי ישראל מסאלאנט, ואביו של הגה"צ רבי אליהו אליעזר דסלר בעל "מכתב-מאליהר". מיום נשואיו ואילך היו כל חיי קדושים לכלל ישראל מבלי שיתיר לעצמו מאומה, וכן העיד בו מרן ה"חפץ-חיים" ברבות הימים: "רבי חיים עוזר הוא כלל ישראל".

כשנתיים אחרי נישואיו בשנת תרמ"ה, נסתלק חמיו לישיבה של מעלה. והגר"ח"ע שהיה אז כבן כ"ב שנה בלבד, נבחר פה אחד לישב על כסאו, ועם קבלת המשרה נעשה למנהיגה הרוחני של וילנא-רבתי, ירושלים-דליטא שהיתה אז עיר מלאה חכמים וסופרים, גם המו"ץ הישיש בעל ה"חשק-שלמה" הגאון רבי שלמה הכהן, העביר מאז להכרעתו שאלות חמורות בעניני גיטין ועגונות. ואט"אט יצא שמו לתהילה בכל תפוצות ישראל הן כפוסק והן כמנהיג הטורח בעסקי ציבור. מיד עם קבלת הרבנות גם יסד בעיר "קיבוץ לאברכים מצוינים" אשר הלומדים בו היו בעלי תריסין ידועים [מהם: הגר"א סילבר אב"ד סינסינטי, הגר"י אברמסקי בעל "חזון-יחזקאל", הגרש"י הילמן בעל "אור-הישר", ועוד]. לאחר תקופה קצרה גם קיבל עליו לשמש כפטרון לשיבת "ראמיילס" בוילנא, ואף העמיד בראשה את הגאון רבי שלמה היימאן (בעל "חידושי-רבי-שלמה"). גבורתו הנפשית היתה נפלאה והיא באה לידי ביטוי כאשר בתו היחידה, הצדקנית והמוכשרת תקפתה מחלה קשה וטובי הרופאים אשר נקראו לא יכלו להעלות לה מזור וארוכה, במשך ארבע שנים תמימות שכבה על ערש-דוי והאב הגדול זוגתו הרבנית טרחו מסביבה להברותה, עד כי גוועה בגיל עשרים והותירה אותם שכולים וערירים. רח"ע קיבל עליו דין שמים באהבה, וכאשר הבחין שהיא בשעותיה האחרונות וקיצה קרב, נחפז להשיב על כמה עשרות מתשובותיו בהלכה שהמתינו למענה דחוף כדי שלא ישארו השואלים תלויים ועומדים בספיקותיהם בימי אבלו. בחודש מנ"א תרס"ט יצא הגר"ח"ע לעיר המבורג באשכנז, כדי להשתתף בכינוס גדולי הדור בדבר יסודה של "אגודת-ישראל" העולמית. ובחודש סיון תרע"ב כאשר נערכה בעיר קטוביץ, אסיפת היסוד הרשמית של אגודת-ישראל בלטה קומתו הרוחנית של הגר"ח"ע בין כל גדולי ישראל בדור ההוא וכאשר הרכיבו את "מועצת גדולי התורה העולמית" נבחר הוא פה אחד לשמש כנשיא המועצה.

מאז כל עסקי וטורח כלל ישראל היו על כתפיו, עולם התורה והישיבות שנתארגנו ב"ועד-הישיבות" שהוא שימש כנשיאו, וכן כל בעיות הקהילות, ובכל ענין וענין ממש הוא נועץ ותיאם עמדה עם רבנו איך לפעול ומה לעשות. בקיץ תר"ע שימשו יחדיו עם עוד מגדולי ישראל כנציגים ב"ועד-הרבנים" אשר זומנה מטעם הממשלה הרוסית בעיר פטרבורג לצורך בירור בעיותיהם של יהודי "תהום-המושב" במדינה. בשלהי קיץ תרע"ד כאשר פרצה מלח"ע הראשונה נמלט הגר"ח"ע מוילנא לעיירה "הומל" ברוסיה הדרומית, בה התגורר במשך שנה תמימה אצל גיסו הג"ר ראובן דוד דסלר, ומשם עבר לעיירה "יקטרינסלאב" עד תום המלחמה. לכל מקום שגלה גלתה תורתו עמו [בספרו הגדול "שו"ת-אחיעזר" ח"א וח"ב מופיעים סימנים רבים אשר כתב בהומל וביקטרינסלאב] ואף נתלוו אליו קבוצת תלמידים. גם פעילותו הציבורית למען הכלל לא פסקה בישובו בעיירות, ובעזרת כמה נדיב-יעם הקים וייסד בכמה מאות (!) ישובים של יהודים מוסדות קהילתיים, בתי-תפילה ובתי-מדרשות ומקוואות-טהרה, חדרים וישיבות קטנות, וטרח ועמל להושיב בכל ישוב זוטא ועיירה קטנה רבנים ומוצי"ם מלמדי דרדקי ושוב"ם, ולהשיג עבור יהודים בכל כפר נידח ספרי-תורה, ציצית, תפילין, מזוזות וספרי קודש, ובעוד ידו אוחת כשלת, להרביץ ולהפיץ תורה ויראה, ידו האחרת אחזה במלחמה במפירי הדת, פעל לסתימת הפרצות וביטול הגזירות.

והספר הזה הוא טוב לכל שיראו בו כי בית ישראל ממלא תפקידו בגדולי התורה והיראה בשוקדים וגאונים שיחיו ויתברכו. ונותן אומץ להיקרים והישרים בהוכחם לדעת כי לא אלמן ישראל מגדולי התורה והיראה פאר בית ישראל. **בו ימצאו יחש משפחות והודם מפיח רוח חיים ותשוקת התורה בלבב יוצאו חלציהם.**

ובדבר נחיצותו ותועלתו בנוגע לחליפת המכתבים הדרושים לרבני ישראל, אך למותר לדבר באשר זה מובן לכל.

על טוב מפעלו והתעוררות הזכה ראוי הוא להתהלל ויבורך בברכת כל טוב ויוציא הדבר לפעלו. יום ג' י"א שבט תרע"ב לפ"ק, פה בריסק.

נאום: חיים הלוי סאלאוויציק

הספר אותר והובא, ולמחרת בשעה היעודה בדיוק הופיע רבי יוסף דוב, כולו דרוך כדי לשמוע את מענהו של אבא על שאלתו עליה נתבקש להמתין מעל"ע.

עתה תפס אבא את הספר "אהלי-שם" בידו, פתחו (בעמוד בט), והראה לו מה שכתב אז מחבר הספר בשנת תרע"ב, והקרא לפניו את ה"ערך" "בריסק – פלח גרודנא":

בריסק. הרב ר' חיים בהרב הגאון ר' יוסף דובער הלוי זצ"ל סאלאוויציק. נולד בשנת תרי"ג. ובעודנו ילד קטן הכירו בו גדולי ישראל כי כוכב חדש ואור מאיר עלה על שמי ים התלמוד.

[הרבה יש לנו לרצות מרוחב בינתו ועמקות שכלו של הגאון הכביר הזה בהיותו עוד ילד בן

כאשר נסתיימה המלחמה, בקיץ תרע"ט, והוא חזר לוילנא, שוב נחלץ בכל מרצו למעשי חייא שלא תשתכח תורה מישראל. ולהושיע לכל עני ודל, לעזור לכל חולה ויורד מנכסיו, או למי שנסתבך עם הרשויות, עד שכל מר נפש בפולין וליטא ידעו כתובת אחת ויחידה: רבי חיים עוזר.

מצבו הנורא של כלל ישראל ברוסיה הבולשביסטית אז, גזל ומירר את מנוחתו וחיייו, עמלו למען הציבור היתה במסירות-נפש ממש, פניות אל ממשלות חוץ ועיסוק בקשרים מדיניים בכל קצוי תבל תפסו שעות רבות מיומו, שכן כאשר היה שומע על מאסר או רדיפת רב בידי היבסקציה – לא נח, כפי שכותב בעצמו: "אשר רבים הם הבאים לספר ולשפוך שיח מר נפשם ועלי לשמוע כל היום האנחות" (קובץ אגרות אחיעזר אגרת קיא). והנה פלא עם כל טרדותיו המרובים אשר היו מוטלים עליו כקרבניט לכל יהדות התורה על כל חוגיה לא פסק רגע ממשנתו, את שלשת חלקי ספרו הגאוני שו"ת "אחיעזר" (בשנים האחרונות יצא לאור מתוך ליקוטים שו"ת אחיעזר ח"ד). אשר מלאים מזן אל זן תשובות בהלכות חמורות וביאורי סוגיות עמוקות בכל מקצועות התורה, הוציא לאור עוד בעצמו ודוקא בשנים ההם נתפרסם כאחד מתקיפי גאוני קמאי בדורות הקודמים. ועד היום הזה עדיין מתפרסמים חדשים לבקרים מתוך אלפי אגרותיו ומכתביו בכל שטחי החיים בנוסף על אלה שכבר נלקטו ונדפסו בספר "קובץ-אגרות-אחיעזר". בשנה האחרונה לחייו, שנת ת"ש, היא השנה הראשונה למלחמת ההכחדה של הנאצים ימ"ש, נוכח עם ה' בעליל איך הועידתו ההשגחה העליונה להיות כמלאך המושיע לבני התורה הפזורים בכל אתר ואתר באירופה. כאשר בהסכם מלכויות הרשע גרמניה ורוסיה סיפחו את העיר וילנא באופן זמני למדינת ליטא העצמאית, והעיר נעשתה למקלט נוח לנמלטים מן התופת. בצילו של רח"ע, נתלקטו ונתקבצו אלפי בני ישיבות ממיר ומראדין, מקלצק ומקמניץ, מברנוביץ ומנובהרדוק, מלובלין ומביאליסטוק, והגאון הגדול שימש ממש את הרמ"ם והתלמידים ועודד את רוחם. אך יסורי נפשו על צרותיו של כלל ישראל שברו את רוחו הגדולה והכריעה את לב הארי, עד שהגיע היום המר והגמהר ערב שבת קודש, ה' מנחם-אב שנת ת"ש, גאון ישראל וקרבניטו נתבקש לישיבה של מעלה, וכיום ראשון נטמן בוילנא במעמד רבבות אלפי ישראל כאשר כולם גועים בבכי מר כיתומים קטנים על אביהם ואמם. הוסרה העטרה הורם נזר תפארת ישראל, הקרבניט הגדול אשר דורות לא היה כמוהו, נסתלק, אך שפתותיו עדיין דובבות בקבר, ותורתו עוד פרה ורבה. ועולמו – עולם התורה, צומח ומשגשג כפי אשר ניבא במאמרו הידוע שהקדים לספרו שו"ת "אחיעזר" תחת הכותרת "מעין החיים של התורה".

ארבע שנים, אבל, לצערנו, אנוסים אנחנו עפ"י אזהרתו של גאון ישראל זה, אשר במקום גדולתו שם גם ענותנותו, להבליג על אדיר חפצנו זה. העורך].

בשנת תר"מ בערך נבחר לראש מתיבתא בהישיבה הקדושה וואלאז'ין, ומשך י"ב שנים הרביץ שמה תורה לפני אלפי תלמידים ששתו בצמא את דבריו הקדושים בחדושי תורה עפ"י עמקות נפלאה. רוב התלמידים האלה הנם כעת גדולי רבני ישראל.

בשנת תרנ"ב נעתר לקבל את כתר הרבנות דק"ק בריסק למלאות מקום אביו הגאון צוק"ל.

וברוך השם כי שולשילתא דדהבא הולכת ונמשכת, כי בניו של הגאון הכביר הזה המה ג"כ גדולי ישראל, בנו הראשון רבי ישראל³³ שיחי' הוא מופלג ויר"ש, שיף ועייל שיף ונפיק

מחזור 1234567

33. רבי ישראל גרשון בנו בכורו של רבנו, אשר מכיריו העידו כי זיר-איקוניו היה דומה ממש לאביו, נולד בשנת תרל"ה בוואלאז'ין ומעודו – מקטנותו ממש עמל על התורה ועל העבודה. כל ימיו התנהג בצדקות, שמר פיו ולשונו וכל מעשיו בהסתר נפלא, היה ידוע כבעל הלכה מובהק וידען בכל מנהגי ישראל, סדר אר"ח מהשו"ע עם נוס"כ היה שגור על לשונו בע"פ, וכאשר יצא לאור ספר ה"משנה-ברורה" למרן החפץ-חיים שיננו פעמים רבות עד אשר ידע גם אותו בע"פ עם הביאור-הלכה ושערי-הציון. זכרוננו היה מדהים כל מה שראה אי-פעם בספר או שמע, נקלט ונרשם במוחו ומתוך זה היה יודע לספר אלפי זכרונות מגדולי הדורות ועובדות מחכמי ישראל. עוד מילדותו הסתופף בצילו ויצק מים עלי-ידי סבו הגדול מרן בעל הבית-הלוי, קלט את כל הנהגותיו והליכותיו, ונפשו היתה קשורה בנפשו. כאשר מרן הביה"ל נתבקש לישיבה של מעלה בשנת תרנ"ב, היה רבי ישראל גרשון בן שבע-עשרה שנה, ושנים רבות לאחר מכן עוד לא היה יכול להרגע מהסר העטרה מעל ראשו, דמותו של הסבא כאילו והיתה נצבת תמיד לנגד עיניו, ואכן בבית בריסק מקובל כי רובם ככולם של ההליכות והסיפורים הידועים ומסופרים עד היום הזה על מרן הביה"ל, מקורם טהור מפיו של רבי ישראל גרשון.

כאשר רבנו עבר באותה שנה לבריסק למלאות מקום אביו ולכהן פאר ברבנותה. הצטרף אליו רבי ישראל גרשון, וגם אחרי נשואיו עם בתו של הגה"ח רבי יעקב משה מרדכי הכהן ביאלר – [נודע בשם החיבה ר' משה מוטל] נכד הגה"ק בעל החידושי-הרי"מ [היה בנו של הרה"צ רבי ישראל והצדקנית מרת אסתר בתו של ה"חידושי-הרי"מ] וחתן הרה"צ רבי שמחה אב"ד פולטוסק] – הקים את ביתו בבריסק סמוך לבית אביו-רבנו. החותן רבי יעקב משה היה מנכבדי חסידי גור וממקורביו של מרנן בעל ה"שפת-אמת" וה"אמרי-אמת", וההשתדכות בין החצרות של וואלאז'ין בריסק וגור, היתה אז לשיחה נעימה ולנושא בקרב היהדות הגדולה בפולין וליטא בימים ההם, וכאשר החליטו אז גדולי הדור על הופעת כתב-עת יומי חרדי כתריס בפני הפורעניות של העתונות ממרשיעי ברית, ושלחו עסקנים נכבדים לעיירות להחתים עליו מגויים, בכתב שליחותו של ר' משה מוטל נרשם תוארו: "נכד החידושי-הרי"מ ומחותנו של הרב דבריסק שליט"א" [ראה ע"כ בספר "ראש-גולת-אריאל" עמוד קנז]. מן המעניין כי מנו"כ של ר' משה מוטל בעיירה גור הוא באהלו של זקנו הגה"צ רבי ישראל רוטנברג אב"ד גור אביו של בעל ה"חידושי-הרי"מ", שכן בצוואתו ציווה הלה להשאיר סמוך לקברו מקום פנוי לאחד מזרעו שידור ויבל"ע בגור, והדבר נתקיים בר' מוטל [ראה ע"כ בספר "מאיר-עיני-הגולה" אות תרנ"ו].

גם זוגתו של רבי ישראל גרשון נודעה בצדקתה וחסידותה, היתה עקרת-הבית וגם מפרנסתו, ומתוך עסק קטן שהקימה בעצמה קיימה את הבית בדוחק, אך אעפ"כ לא הפריעה את בעלה מתורתו אפילו לרגעים. מתוך תבונתה המיוחדת זכתה והכירה בגדולתו וקדושתו של חמיה-רבנו זיע"א, ואחרי פטירתו המריצה ודיברה על לב נדיבים להוציא לאור את כתביו. בנם הגה"צ רבי יעקב משה מרדכי מציריך-שווייץ זצ"ל (שנקרא על-שם סבו החסיד, נכד בעל ה"חידושי-הרי"מ") אשר נודע בשנותיו האחרונות כפאר גדולי התורה באירופה [נפטר ביום י"ט אייר תשנ"ה], היה מספר על חיי הדלות ומדת החסד יחדיו בבית הוריו: נער צעיר הייתי אז בביתנו בבריסק, והלך עני התדפק פעם בדלת וביקש פרוסת לחם, "אין כרגע לחם בבית" – נענתה לו אימי הרבנית מתוך התנצלות של צער, ואמנם אמה ע"ה לא שקרה חסיד-שולום, מעט הלחם שהיה – כבר היה מחולק ופרוס דק כנייר לארוחת הערב של הילדים... אך אבא לא ויתר, הוא קראני בל"ט כדי שאמה לא תרגיש וביקש ממני שאכנס לחדר בו מונח הלחם, דרך החלון אשר בחצר ואביא לעני את חתיכת הלחם הדלה – "עד הערב עוד כשעתיים, וביתניים ה' יעזור" –

ואינו מחזיק טיבותא לנפשו, בנו השני רבי משה³⁴ שיחי' כבר נודע ומפורסם לגאון מצוין בחריפות ובקיאאות, ומוכתר בכל מעלות ומדות טובות שמנו חז"ל. והשלישי הכי נכבד ר' יצחק זאב שליט"א³⁵, רך בשנים ואב בתורה ויראה, אשר רוחב לבו ושכלו הכביר, בינתו

אמר אבא, ואמנם הישועה לא אחרה לבוא, לחם לארוחה לא היה לנו, אך אבא התיישב ללמוד עמנו בהתלהבות, ובאותו ערב לא רעבנו כלל כאילו ואכלנו ארוחה דשנה..."

כל ימיו אָה רבי ישראל גרשון למושב את העיר בריסק, ושם ביתו גם אחרי פטירתו של אביו-רבנו. שעות רבות היה יושב ולומד בישיבת "אמרי-משה" של הגאון רבי משה סקולובסקי בעל ה"אמרי-משה" ונו"נ בעמלה של תורה עם תלמידי הישיבה אשר העריצו באהבה, כה נהג עד עלות הכורת הנאצי ימשי' בימי חרון אף ה', על יהדות אירופה, ובתוכם גם הגה"צ רבי ישראל גרשון, זוגתו וי"ח בניהם הגאון רבי וועלויל (רבי זאב) גאון גדול בתורה ופרוש מעניני העוה"ז אשר קיבל על עצמו עול גלות כמה שנים – תקופה בה סיים את הש"ס, והצעירים יותר הג"ר דוד, הג"ר צבי והבת אסתר, הי"ד.

כאמור, הנשאר בחיים היה בנו השני [נולד בבריסק ביום ב' דר"ה תרע"ו] הגה"צ רבי משה סאלאווייץ משווייץ, ממקימי עולה של תורה ויהדות באירופה אחרי השואה. רבי משה עוד הגיע מבריסק לשווייץ כמה שנים לפני פרוץ המלחמה בשנת תרצ"ז יחד עם יבלח"ט הגה"צ רא"ל שטינמאן שליט"א, בברחם מגזירת הגיוס לצבא הפולני. הוא עוד זכר היטב את זקנו-רבנו, ודמותו לא משה מעיניו כל הימים. בבחרותו למד בישיבתו של הגאון רבי משה סקולובסקי בעל "אמרי-משה" וכן בקאמניץ אצל הגאון רבי"ד ליבאוויץ בעל "ברכת-שמואל". בתחילה למדו בישיבתו של הג"ר ירחמיאל אליהו בוצ'קו בעיירה מונטריי, ורבי משה הרצה בה שיעורים עוד בבחרותו, ומשם עברו ללוצרן אחרי שהיו כלואים תקופה קצרה במחנה-עבודה לחסרי נתינות בשווייץ. מלוצרן הגיע לארץ-ישראל ולמד בישיבת לומז'ה בפתח-תקוה, בינתיים עלה לארץ מרן החזו"א ורבי משה התקשר עמו בקשר של קיימא כאחד מתלמידיו המובהקים.

עפ"י הוראת החזו"א חזר רבי משה בשנת תש"ט לאירופה והצטרף לצוות ועד-ההצלה של שארית הפליטה מן השואה, באותה שנה גם בנה שם את ביתו עם' בתו של הרה"ג ר' שמואל זנוויל נוימן מלוגאנו, ומיד אחר נשואי הקים בעיר זו ישיבה, כעבור כמה שנים גם הקים ישיבה בלוצרן והרצה בה שיעורים לפני בני תורה שהגיעו מכל רחבי אירופה. עיניו של מרן החזו"א חזו למרחק ורבי משה, כאמור, נעשה לגדול מקימי עולה של תורה ויהדות באירופה שהשתקמה מחורבנה, עד שלא ניתן לתאר בכלל מדינת שווייץ שבתוכה יהדות של תורה או יהדות חרדית מבלי השפעתו וכחו של רבי משה. גם בנפול מסך-הברזל בכניסה לרוסיה וקריסת הקומוניזם, עם פתיחת הסדק הראשון ומבט מפולש דק לארצות אלה, היה רבי משה הראשון והנחשון אשר קפץ לאמבטי של אש והקים בה את הישיבה הראשונה, רבים לעגו על מהלכו, תמחו על מעשיו, אך הוא חדר בפתח חודה של המחט עד שנפתחו הדלתות לאולמות ועולמות, החזיר נשמות ליהדות ולבבות לתורה, וכל האחרים הלכו בעקבותיו. השאיר אחריו דור ישרים מבורך מרביצי תורה ועוסקים בחסד.

34. ראה לעיל הערה 23.

35. גאון ישראל וקדושו נזרו ותפארתו, ממוסרי התורה מעתיקי שמועתה ומקימי עולה לדורות האחרונים, אשר שמעתתיה מתמללן בכל יומא בפום רבנן ותלמידיהון די בכל אתר ואתר זה דור שלישי, ואלפי רבבות כשרי-ישראל הלכו ויהלכון לאור תורותיו ופסיקותיו בכל שטחי החיים בעיני אבן-העזר כבהלכות אורח-חיים בחושן-משפט כבירא-דענה, ועל-פי דעותיו הצרופות ביסודות האמונה והיהדות כחד מתקיפי קדמאי, צועד עולם התורה בנתיבות נבכי הזמן בעקבתא דמשיחא.

נולד בחוה"מ סוכות כ' תשרי תרמ"ז, בוואלאז'ין, לאביו-רבנו הגה"ק רבי חיים הלוי שהרביץ אז תורה בבית אולפנא רבתי דשם אס' הישיבות, ולאמו הרבנית הצדקנית מרת ליפשא, נכדת הנצי"ב, בתו של הגאון הגדול רבי רפאל שפירא בעל "תורת-רפאל" (ראה לעיל). עד לגיל חמש עמדה עריסתו בבית מגורי אביו שהיה סמוך לבית-המדרש של הישיבה הוואלאז'ינית וינק דברי תורה ביחד עם חלב-אמו, ובפרוס שנת תרנ"ב כאשר נסגרה הישיבה – בגזירות המלכות הרוסית – חזרו הוריו לבריסק עיר רבנותו של האב-הסבא בעל "בית-הלוי", והיניק וחכים עמהם.

כאמור מכל שלשת בניו ראה רבנו בבנו הגרי"ז את ממלא-מקומו, יורשו הרוחני וממשיך שושלתא דדהבא, ולכן כבר מגילו הרך התמסר ביותר לחנכו ולחכמו בתורה וביראת ה' טהורה, עד שהתגבשה אישיותו והצטיין בעושרו הרוחני המופלג, איראז מסר לו את כל מפתחות החכמה והתבונה והחשיבהו לתלמידו המובהק ביותר, הן בשיטת הלימוד

העמוקה ומשנתו הסדורה יעידון עליו כי לא יארכו הימים ויהיה לאחד מגדולי עמודי התורה אשר כל בית ישראל נשען עליהם. חתנו של הגאון הנ"ל בעל בתו יחידתו ר' צבי

הבריסקאית המיוחדת, והן בדרכי עבודת הבורא וביחוד במושגים של אמונה ובטחון. בכל אורחות החיים ממש בלי יוצא מן הכלל החשיב האב-רבנו את דעת בנו כדעת תורה, ובכל דרכי הנהגת שלומי-אמוני-ישראל ראה בדבריו הכרעה, עד שהתבטא פעם "הלכה כמותו בכל מקום". עודו צעיר לימים – כשהיו גדולי תורה משכימין לפתחו של רבנו, היה מציע להם שיכירו גם את בנו מרן הגר"י, אם כי ברוב ימיו לא שיבחו בפניו, ואדרבה, מרגלא בפומיה דמרן הגר"י שכאשר התחיל יותר לחדש, היה אביו-רבנו מבטל מעט את אשר השמיע לפניו עד אשר גם אצלו נתקבל לפעמים הרושם כאילו דבריו באמת אינם ישרים, הרי אחרי עידן ועידנים, נודע לו מפי התלמידים שאביו חוזר לפניהם על חידושי ויהו ומקלסם ומשבחם, וכפי שהיה אומר הגר"ד ליכאוויץ מקאמניץ בעל ברכת-שמואל גדול תלמידיו של רבנו, כי מסורת בידו שרבו הגר"ח הסמיך ומסר בקבלה לבנו מרן הגר"י את כל התורה כולה.

ביום ג' שבט תר"ע השיאו רבנו עם הרבנית מרת הענדיל ע"ה, בתו של הגר"ר חיים בן הגר"ר משולם אויערבאך [בנו של הגה"ק רבי מאיר אויערבאך בעל "אמרי-בינה" ורבה של קאליש שעלה בסוף ימיו לארץ-ישראל]. הכלה היתה יתומה מאמה, אבי הכלה רבי חיים אויערבאך נולד בירושלים עיר הקודש בחצר זקנו הרב מקאליש, וכשעדיין לא מלאו שנתיים לבתו הענדיל, שבק האב חיים לכל חי, והאם הצדקנית מרת חנה שהיתה חסרה משען ירדה לחוץ-לארץ ונישאה בשנית להרה"ג רבי דוד מינץ, יהודי בראדוין ומצויין במעלות ואהבת תורה, הוא גידל את היתומה הענדיל בביתו המרווח שבעיר שדלרף, וכשנכנסה לחופה עם מרן הגר"י עמד והעניק להם נדוניה גדולה כדי שיוכל לישב במנוחה על התורה – הרבנית הצדקנית הענדיל ע"ה, ליותה את רבנו הגר"י במשך עשרות שנים בכל דרכו עד עקידתה עקדה"ש בשואת מלחמת העולם, הי"ד.

אך למעשה רוב שנותיו על אף ששמו של מרן הגר"י הלך מסוף העולם ועד סופו כבר בצעירותו, היו רובם שנים קשות מבחינה חומרית, ורוב לימוד תורתו והרבצתה לתלמידים היתה תורה שנלמדה באף. כארבע שנים אחרי נישואיו, כאשר פרצה מלחמת-העולם הראשונה, נמלטו כל יהודי בריסק והוא בתוכם לתוככי רוסיה הגדולה, נע-ונד מעיר לעיר ומכפר לכפר, וכשחזר לבריסק בסיום ימי הפורענות בקושי מצא קורת גג לעצמו ולמשפחתו, ורק מתוקף אמונתו ובטחונו שהיו ממש למעלה מהשגת אנוש, לא השפיע עליו מצבו החומרי מאומה בכלל להפריעו מתורתו ודרכיו והליכותיו בקודש, ואף בימים הקשים ביותר דיקדוקי ההלכה היו בראש מעיניו.

באותה תקופה גם חשך עליו עולמו – אביו-רבנו הגדול אשר נפשו היתה קשורה בנפשו נסתלק לשיבה-של-מעלה ביום כ"א לחודש אב שנת תרע"ח, בעיירת המרפא אוטבוצק [נטמן בבית-החיים בווארשא סמוך ממש לקברו של זקנו מרן הנצי"ב], מרן הגר"י היה כאמור מיועד מאז למלאות את מקומו, אך רק לאחר היסוסים רבים שוכנע בדבר ונכנע לדעת רוב יהודי בריסק ותלמידי אביו-רבנו. כאשר נתמנה לרבה של בריסק, היה בן ל"א שנה בלבד, אבל כאמור למרות צעירותו וצניעותו כבר היתה כסתו מוטלת בין גדולי הדור.

בימים ההם גם הצטרף להנהגת "ועד העזרה למוסדות התורה והחסד" שהוקם בשנת תר"פ בוילנא והוא שימש בנשיאות המפעל ביחד עם גדולי הדור הגר"ח ע מוילנא בעל ה"אחיעזר"; הגאון רבי מאיר שמחה בעל ה"אור-שמח" והגאון רבי שמעון שקאפ בעל ה"שערי-ישר". בדרכי רבנותו נהג באמיצות ללא כל פשרות, ומתוך תחושה עמוקה של אחריות שקד במסירות נפש על שמירת דרך ישראל סבא, כפי שהגדיר זאת הגר"א קוטלר: "עיקרו של מרן הגר"י לא היה לוחם על משמרת-הקודש, אלא שומר על משמרת-הקודש שכן תמיד תמך בחיובי יותר מבמלחמה בשלילי". כבר בתחילת רבנותו בעיר יסד הקים ועיצב בה מסגרות של חינוך תורני לבני הנעורים, ובהשראתו ובחסותו הוקמו בעיר ישיבות ובתיאולפנא מפוארים ועמהם תלמודי-תורה – חדרים לדרדקים שהצמיחו לומדי תורה בטהרה. כדרכו של אביו-רבנו לא נזקק לכל השאלות באו"ה ליחיד ורבים שעלו בעיר, את אלה השאיר למורי-ההוראה והמוצי"ם, מחוץ לדברים מיוחדים ויוצאים מן הכלל שדרשו את הכרעתו, ואת כל מרצו השקיע בבארות שהתחיל אביו לחצוב-לסלול ולהרחיב את דרך הלימוד העמקנית המתחדשת, להאיר לדור אשר זכה לכך, באורה ואמיתה של תורה. ואכן כעבור תקופה קצרה בלבד לשיבתו בבריסק, התחילו להתקבץ ולהתלקט סביבו קיבוצים קיבוצים של בני-תורה כדי לשמוע ולקבל מפיו לקח וחידושים נפלאים שהשמיע לפני המקשיבים בגפ"ת והראשונים, ברמב"ם ונו"כ, בפרשיות-השבוע ובפסוקי נ"ך, ואפילו בפיוטים וקניות אשר ידעם כולם עליפה והיו שגורים על לשונו עד סוף ימיו, חידש דברים נפלאים, וכל דבריו נבלעו כבכורה בטרם קיץ, נמסרו מפה לאוזן, מאיש לאיש, מעיר לעיר, ומישיבה לרעותה עוד לפני שהעלם מישחו על הכתב, עד שנפוצו ונתפשטו בכל ישיבות ליטא ופולין, וניכרו בעליל כי חידושי של מרן

דוב בר' אברהם גליקסמאן מווארשא הוא בעל כשרון מצוין ומוכשר לקבל תורה הרבה מחותנו מאור הגולה הנ"ל שליט"א.

סיים אבא את קריאת "הערך" ונענה לאורחו: "הא לך רבי יוסף דוב, ערך זה נרשם בשנת תרע"ב והוא היה למראה עיניו של זקנך רבן של ישראל מרן הגר"ח, אשר ראינו את הסכמתו

הגר"ז המה, שכן היו בעלי ייחוד עצמי וחיותם בעליהם ויוצרים עליהם. לימים נתברר מאד דורשיו ומשחרייפניו, ובנוסף לקיבוצים בביתו, הוקמה בעיר ישיבה לצעירים ה"ה ישיבת "תורת-חסד" בראשותו של הגאון רבי משה סוקולובסקי בעל ה"אמרי-משה", אשר הנהגתה ולימודיה היו תחת השראתו של מרן הגר"ז. בהשראתו גם נוסד בעיר "כולל לאברכים בחירים" שעסקו בעיקר במסכתות דסדר-קדשים, אחרי שנים רבות אשר לימודם בישיבות הוזנח, [וראה לעיל שבאותה תקופה בשנת תרצ"ו, גם התמסר להדפת ספרו הגדול של אביו-רבנו על הרמב"ם].

עולם התורה התחיל רואה בו את הראש וראשון, אך ביחוד הפליגו להעריצו זקני הגאונים ומאורי ישראל שבאותו הדור: הגר"ד ליבאוויץ מזכירו פעמים רבות בספרו ברכת-שמואל בהערצה מופלאה ואף שהיה מבוגר הרבה ממנו הוא מכנהו (בבא-קמא סימן יב) בתואר "הגאון האמיתי הצדיק רבן ומאורן של ישראל האב"ד דבריסק שליט"א ועוד בדומה לזה, רבן של ישראל באותו דור הגר"ח ע גרודזינסקי, פונה אליו באחד ממכתביו ומבקשו: "נא להזכירני בתפלתו הזכה והטהורה", ואילו הגר"א וסרמן כותב עליו כהאי לישנא: "ביקשנו את כבוד הגאב"ד דבריסק... כי אין לנו איש אחד כערכו, כי לבד גדלו בתורה הוא איש אמת ויש לו דעת זקנים אשר ירש מבית אביו ז"ל" (אור-אלחנן ח"ב עמוד רנח).

בשלהי שנת תרצ"ט אחרי פלישת הגרמנים הנאצים הארורים ימש"ו לפולין, הגיע מרן הגר"ז ביחד עם בנו-בכורו הגה"צ רבי יוסף דוב זצוק"ל (נסתלק בירושלים ב' אדר תשמ"א) מעידת המרפא קרעניץ, בה בילה כמה שבועות מסיבות רפואיות, לעיר הבירה ווארשא, ובעיר גדולה זו עברו עליו אימי ימי המבול של שואת ישראל בתוך ששים רבוא יהודי ווארשא, כאשר הצוררים זורעים חורבן ומות בהפצצות מן האויר על הכרך הגדול מיום כ"ט אלול תרצ"ט ערב ראש-השנה, עד שנכנסו לעיר ביום הראשון של חג הסוכות שנת ת"ש, ומן ההפצצות בלבד נהרגו יותר משלשת אלפים יהודים. אחרי החגים כשנפתח סדק הצלה דרך וילנא, ערב ההכרזה על הקמת שלטון עצמאי למדינת ליטא, הצליח מרן הגר"ז בסייעתא דשמיא להמלט שמה. בוילנא התקבצו אליו במשך שלשת החודשים הבאים, עוד ארבעה מבניו ושתי בנותיו שנמלטו מתחומי גיא-ההריגה איש איש בדרכו, אך זוגתו הרבנית הצדקנית הענדיל ע"ה ועמה שלשת ילדיהם הפעוטים שחששו מפני כיבושה הקרוב של וילנא בידי הסובייטים היססו לברוח, הם נשארו בבריסק וניספו עקה"ש ביחד עם כל קהילת בריסק שהובלו לאיוור "קוהל" ושם עלתה נשמתם בסערה ובטהרה השמימה, הי"ד. בני מרן הגר"ז מזכירים את אמם הרבנית הדגולה בתחילת הספר "חידושי-מרן-רי"ז-הלו" על התורה שהדפיסו בירושלים אחרי פטירת מרן, ומעניין שנקודת האמת של בריסק שולטת גם בהנצחה קטנה זו – האם הדגולה נזכרת, שכן היתה עדות לכך, והילדים אינם! שכן דין התורה אין לו מקום וזמן, ואם אין עדות איך אפשר להנציח?.

בשנים המאוחרות היה מרן הגר"ז מספר כי כל הדרכים נשתבשו אז בגייסות, סרדיוטי הנאצים הארורים ימש"ו שרצו בכל פינה, עד כי בדרך הטבע לא היתה כל אפשרות להגיע לוילנא, או אז זכר את העצה שיעץ לו תמיד אביו-רבנו בשם מרן הגה"ק רבי חיים מוואלאז'ין – סגולה להנצל בעת צרה, "לקבוע בלב כי אין שום כח בעולם זולתו יתברך, אין עוד מלבדו כלל, ואי-אפשר לשום כח לשלוט עליו". הוא התאמץ כל משך זמן הנסיעה לא להסיח דעתו ממחשבה זו, ואכן הוא ניצל. מרן היה מרבה לספר על הניסים שנוכח ע"י עצה זו – כשהגיע לוילנא אחרי טלטולים והרפתקאות היה זה בערב שבת עם חשיכה, אך בכל זאת נפוצה מיד השמועה כאש בשרה קוצים כי הבריסק-עררב שר התורה גאון ישראל הגיע לכאן, וכבר בליל שבת התפלל עם ציבור גדול של בני תורה שנתקבצו אליו. מיד בצאת השבת בעורו מזועזע מהחוויות הקשות שעברו עליו הלך להפגש עם גדול הדור רב העיר הגר"ח ע, והנה לתדהמת כולם היתה פגישה זו כאילו והתקיימה בעולם אחר, לא בעולם של אש ותמרות-עשן של נהרות דם ויזע, שיחתם הראשונה היתה בדברי תורה שנתחדשו למרן במהלך הימים הטרופים – שכן נושא אחר מחוץ לתורה בה אסתכל הקב"ה וברא עלמא, אין למעשה בעולם כלל, והכל אינו אלא דמיון בלבד. רבי חיים עוזר דאג לסדר לו מיד מעון לפי כבודו ונתן ביד בני-ביתו סכום כספי הדרוש למחייתו, והנה לא עברו ימים רבים עד שבוילנא עצמה – ירושלים-דליטא, התגבש סביבו מחדש "כולל-קדשים" חוג סולת של לומדים מופלגים ארזי הלבנון מקרב פליטי הישיבות

החמה שהעניק למחברו, גם ב"ערך" עצמו מעיד המחבר "אנוסים אנחנו עפ"י אזהרתו של גאון ישראל זה" – זאת אומרת: הסבא שקל והסכים לכל מילה, ומה יש לי עוד להוסיף ולדון אם היה כאן מעשה עסקנות ופוליטיקה, או שכבר אז לט הסבא באדרתו להמשכת השושלת, דוקא על שכמו של דודך מרן הגרי"ז זצ"ל...

לאלפיהם שנתקבצו בעיר זו, ואלה נקובים בשמותיהם כגדולי הדורות הבאים עד היום הזה בעולם התורה, המה התאבקו בעפר רגליו ושחו בצמא את דבריו, ומסרוה לאחרים.

פניו של מרן הגרי"ז היו מועדות לארץ-ישראל, הוא ציפה להזדמנות אך רק אחרי כעשרה חדשים בוילנא הגיע אליו "סרטיפיקט" – בקשת-כניסה, שצריכים לו בארץ, בקשה אשר בלעדיה לא היתה רשות כניסה בימי שלטון המנדט הבריטי בא"י, את בקשה זו הצליח להשיג עבורו וילדיו, הגאון רבי מאיר קרליץ – אחיו הבכור של בעל החזו"א – גאב"ד לכוביץ, ובתחילת שנת תש"א, שבועות בודדות לפני כיבוש וילנא עם כל מדינת ליטא פעם נוספת ע"י הנאצים ימשי"ן, עת אשר הכחידו כליל את יהודיה, יצא מרן הגרי"ז מוילנא והפליג עם בניו ובנותיו לארה"ק באניה שיצאה מנמל אודיסה [בה נסע אז גם ראש-הישיבה הנודע בגולה רבי אליעזר יהודה פינקל שייסד אח"כ מחדש ישיבת מיר בארה"ק], ובחסדי שמים בדרך-לא-דרך בנתיב פרס-אירן, סוריה וטורקיה, הגיעו לחוף מבטחים עד לנמל-חיפה, בו דרכו רגליו של מרן זצוק"ל בפעם הראשונה על אדמת הקודש. [בנו-בכורו הגה"צ רבי יוסף דוב זצ"ל עוד התעכב בוילנא כמעט במשך כל חודשי החורף בניסיון לברר את גודל האם הצדקנית, עד שהגיעה השמועה כי איננה בין החיים].

יקירי קרתא דירושלים כאשר הגיע לאזנם הידיעה בדבר עליית הארי מבבל יצאו לקראתו עד לכפר "מוצא" פרברו של ירושלים, כאשר בראשם צועד הגאון הגדול רבי איסר זלמן מלצר מגדולי תלמידי אביו-רבנו. מרן הגיע לעיה"ק בעירום ובחוסר כל ממש פשוטו כמשמעו, אבל בכל זאת סירב לקבל תמיכה מקורה כספיים שהציעו לו להחיות נפשו ופרנסת משפחתו, היו כאלה אשר התחננו לפניו שיעתר לקבל מהם תקציב קבוע רק בכדי פרנסת הבית בלבד, והוא סירב לקבל רק מיהודים בעלי יכולת יוצאי בריסק, שהכיר בתומתם, מהם ניאות להמשיך ולקבל "שכר הרבנות" שכן הוסיף לראות את עצמו "רבה של בריסק" – אולי בריסק של מעלה? [וראה מש"כ בענין זה בהגדה-של-פסח "מבית-לוי" (חלק א, סיפורי-החג עמוד רצד) שכן נהג גם רבנו-אביו כשטולטל למינסק עם הגולה אשר הוגלתה בימי מלחמת העולם הראשונה, והביא ראיה לכך משו"ת חת"ס שכתב כי על ענין זה חל הדין של נסתפחה שדהו]. עם הגיעו לכאן עמדו לפני מרן זיע"א הצעות רבות להתיישב במקומות שונים ולהקים ישיבה, אך הוא החליט לעלות לירושלים ולהשתקע בה, תלמידיו ומוקיריו רכשו עבורו בסמוך לשכונת "זכרון-משה" בית צנוע, קיטון קטן, בסימטה שקטה ברחוב פרס, אשר ממנו יצאה אחרי-כך תורה והוראה לכל עם ד' היושב בציון במשך כעשרים שנה, ובו דר עד סוף ימיו.

למרות שבכל שנות מגוריו בירושלים לא נאות בשום פנים לקבל כל משרה תורנית ולא תפס בשום עמדה ובמה ציבורית, זכה להערצת כל עם ישראל על כל חוגיו ושדרותיו בעולם כולו, ובלא אומר ובלי דברים היה הוא הגברא-דמסתפינא מיניה בדורו אשר למוצא-פיו חרדו וזעו, ועל כל שאלה ציבורית שעלתה על הפרק עד לימיו האחרונים ממש, מיד נזקפה כמו מאליה השאלה: מה דעתו של הרב מבריסק בנידון. גם שתיקתו בענינים מסויימים ציבוריים ופרטיים הרעידו והזיעו את אמות הסיפים מדוע הרב מבריסק שותק? שתיקה רועמת זו היה מיפר עת אשר עלו על הפרק נושאים יסודיים ביהדות, איראז היה יוצא מגדרו, ללא חת השמיע את דבריו בגאון ובעוז, דברים אשר היו הולכים מסוף העולם ועד סופו, דעתו הברורה דעת-תורה שברה כל מחיצה, כל גדולי ישראל התחשבו בה וכולם נכנעו לפניו חלקם באונס ורובם ברצון ואהבה ללא סייג והרהור, בחינת "אין בודקין מן המזבח ולמעלה". במערכות כבדות אשר נהלו כאן יראי ה' נגד השלטונות מחללי התורה על-פי הוראותיו, כגון פרשת ילדי טהרן – ילדי ישראל יתומים קטנים שנשארו אחרי השואה ללא הורים והובאו לארץ דרך פרס; גזירת גיוס-הבנות והשירות-הלאומי לצבא; חיטוטי-שכבי – חפירות קברות הקדמונים בכלל וביה"ק בטבריה בו נמצא ציונו של הרמב"ם בפרט; הקמת "מרכז רוחני-עולמי" ונסיון לחידוש הסנהדרין ע"י הרבנים הלאומיים בבנין המרכזי "היכל-שלמה" שיחדו לכך, בכולם התייצב הוא בראש המחנה לא כזקן ורגיל אלא כראש צבא ה' צעיר לימים ההולך ראשון, הוא בעצמו קיים פגישות, הבריק מברקים והריץ מכתבים, ורגעים יקרים משלו הקדיש לשיחות טלפוניות להצלה, עד שהיתה כל הגולה כמדורת-אש.

כאן בירושלים שוב נתקבצו סביבו סיעות סיעות של גדולי הלומדים משופרא דשופרי, מהם מגידולי ירושלים ומהם משרידי ופליטי הגולה, ושוב החל המעיין של "בריסק" לפכות את מימיו, אמנם מטעמים הכמוסים עמו לא הניח

— למותר לציין כי מוחו הגדול של רבי יוסף דוב, קלט מיד את התשובה כהלכה, ומאז שיבח יותר ויותר את חכמתו ותבונתו של אבא רבי יעקב וצ"ל אשר נצחו בויכוח, אף הוא הוכרח מעתה

להרחיב את המסגרת יותר מדאי ולהגדיל את מספר התלמידים שצבאו על דלתו להאזין לשיעוריו ולשמוע את חידושי ואמרו, אבל כח המשיכה של "תורת בריסק" פרצה את כל החומות ומבלי משים נפוצו חידושי ואמרו בעולם הישיבות, מבלי ידיעתו ולפעמים גם נגד רצונו בשיכפולים [העתקות] "סטנסלים" בלע"ז כפי שנקראו אז, ועוד בחייו הפכו אלה ללחם חוקם של צורכי התורה די בכל אתר ואתר. גם בירושלים עיר-הקודש כבילנא ירושלים-דליטא, הקיפוהו מעריצים מכל צד כדי לעקוב אחר התנהגותו המופלאה בחיי יום-יום, אנשי תורה ויראה חסידים ואנשי מעשה, אשר כל נייע שלו היווה לדידם תורה שלמה, הם ביקשו לדאות עין-בעין כיצד מרן הגרי"ז קורא קריאת-שמע, כיצד תוקעים שופר בראש-השנה בבית מדרשו, איזה לולב ואתרוג הוא נוטל לברכה, איך הוא אופה את מצותיו לחג הפסח ואפילו כיצד ומה הוא אוכל ואיך הוא מטייל במבואות ירושלים לרוח היום כשרעפיו תפוסים במעמקי תורה.

פה בארה"ק גם השיא את יו"ח, בתו הבכירה מרת ליפשא תחי' נישאת להגאון האדיר רבי מיכל פיינשטיין שליט"א, בניו הגאונים ובתו הצעירה חוברו למשפחות חשובות ומיוחסות בישראל, והאילן הגדול נשא ונושא ענפים רבים רבי פארות.

בהגיעו לארץ-ישראל שבור ורצוף משואת ישראל, חלה מרן הגרי"ז מצער, ושנים רבות עד שנסתלק לעולם שכולו טוב, התייסר ביסורים, במיוחד סבל ממחלת האסטמה כמה פעמים, ומשום כך הוכרח לצאת למדינת שווייץ כדי לשהות לפרק זמן קצר באקלים ההרים של האויר הלב. אחרי שמלאו לו ע"ב שנים והגיע לשנת אבי-רבנו, החל משנת תשי"ט, הבחינו מקורביו שינוי בהליכותיו והרגישו כי הוא מתחיל להתכונן לשיבה-של-מעלה, הוא הרבה לספר לבניו זכרונות וסיפורים משל התקופות שעברו עליו בחיים עם גדולי ישראל, על קושי הגלות, וביחוד מסר להם סדרי הנהגה ואורחות-חיים שקיבל מאבי-רבנו. במחצית השניה של שנת תשי"ט תקפתו מחלת הדיסקוס באופן קשה ביותר והסבה לו יסורים איומים, ומאז תכפוהו מחלות קשות בזו אחר זו, במשך חדשים ארוכים היה מוטל על ערש דוי מלופף במכאובים, אבל פומיה לא פסיק מגירסא ומצלותא, וגם בתוך שינתו (דבר שלא הסכים בו מעודו) היה מדבר דברי תורה וחזר על פסוקי אמונה ובטחון ועל הלכות שלמות מהרמב"ם בלשונו. בתחילה הוא ביקש ממקורביו שלא לפרסם את דבר מחלתו בעיקר משום שחש מפני ביטול תורה העלול להיגרם ע"י כך, אך בסוף השנה ביקש שיודיעו צערו לרבים ויבקשו עליו רחמים, אוראז התחיל להתפרסם בעולם כי ספר-התורה שרוי בצער ובכל הישיבות ומרכזי היהדות בארץ-ישראל ובגולה הרבו תפילה עבורו. מרן בעל הקהלות-יעקב דרבן את עולם התורה לתפילה, והוא בעצמו אירגן אז נסיעה בהשתתפותו, לכפר-מירון כדי לעורר רחמים על קברו של התנא הרשב"י.

אתא מוצאי שבת-תשובה של שנת תש"ך פרשת האזינו, אור ליום ראשון שחל בו ערב יום-הכיפורים, הרופאים שבאו לבדוקו כאילו בדיקה שיגרתית מתייעצים ומחווים דעה כאחת, שאסור לרב לצום, אך הוא הודיע בפסקנות שלא יאכל, סתם ולא פירש מדוע לא יאכל — אף שכידוע היה הוא ואבי-רבנו הגר"ח מקילים בתענית לחולה. לבכור בניו הגה"צ רי"ד וצ"ל גם אמר: "השנה יהיה לנו שני ימים של יום-כיפורים זה יוצא וזה בא בלי הפסק" — אמר ולא יסף... בשעת לילה מאוחרת נדם מתוך יסורים לאחר שקרא את קריאת-שמע ובירך ברכת-המפיל מילה במילה כמונה מרגליות, וסיים בחתימה בא"י המאיר לעולם כולו בכבודו — היו אלו המילים האחרונים בחייו עלי אדמות...

בהתקדש החג כאשר בני ביתו ושאר יחידי סגולה תלמידים ומקורבים עמדו להתחיל בביתו בתפילת "כל-נדר" של היום הקדוש — כאשר רובו ככולו של כלל ישראל בבתי הכנסיות והמדרשות כבר היו מכריזים מכפילים ומשלשלים בפתיחת ההיכל והוצאת ספרי-התורה את הפסוק "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה", איתקטר מרן זיע"א בהאי קטירא — נשמתו עלתה השמימה בקדושה ובטהרה והגוף שכל כך הרבה לעסוק בקדשים נדם והתקדש בקדושת היום לקול זעקתם המרעידה של צאצאיו ובני ביתו: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד".

במהירות הבזק עברה השמועה על פני ירושלים "מרן הגרי"ז איננו כי לקח אותנו אלוקים". לפי עצת גדולי הדור התקיימה הלוייתו למחרת יו"כ ונטמן בחלקת הרבנים במרומי הר-המנוחות בירושלים, גדולי הדור בכל העולם כולו הספידוהו, אבל היטב להגדיר את השעה הקשה תלמידו מרן הגראמ"מ שך שליט"א שהספידו לאחר סתימת הגולל: "רק עתה עם פטירתו של מרן הגרי"ז נסתלקו מאתנו גם הסבא והאבא, רק עתה נותק החוט-המשולש החוט המשורר בתורה, קדושה וטהרה, של הבית-הלוי ורבנו הגר"ח..."

להודות כי מרן זקנו רבנו הגר"ח זיע"א. הועיד דוקא את דודו מרן הגרי"ז זצ"ל כממלא-מקומו ברכנות בריסק וכממשיך דרכו בדרכי התורה וההשקפה³⁶.

— זו היתה דרכה של בריסק נשגבה מבינה שטחית ועמוקה מניינים, כך היו הליכותיהם של מייצר הדרך רבנו זיע"א וממשיכי שיטתו האמיתית, מנהגיהם צנועים, תורתם אמנם שזורה בכבלי ברזל עבותים אך דקים ועדינים, וכך באותה מדה ובאותה מתכונת היה גם פרסום תורת רבנו זיע"א וממשיכיו בכלל ישראל. כדמיון התורה שבע"פ שהיתה במשך שנים רבות בלתי כתובה ונמסרה מאיש לאיש, עד שהותרה להכתב משום (תהלים קיט, קכו) "עת לעשות לה' הפרו תורתך"³⁷.

תורה מונחת בקרן זוית

רבנו מרן הגר"ח — אשר כמה כרבים כתובים לא יספיקו לתאר את שירת חייו של קדושתו וטהרתו גאונותו ודבקותו בתורה, חסדיו ופעליו עלי אדמות בהנהגת כלל ישראל — נתבקש לישיבה של מעלה בשנת תרע"ח ביום ג' כ"א לחודש מנחם-אב, ספרו על הרמב"ם נדפס לראשונה בבריסק בשנת תרצ"ו כפי שצוין בשער הספר, וכמו שמצינו זאת בניו הגאונים בהקדמתם בשנת "בית הלוי ברכו ה'", הם גם מדגישים בדבריהם כי הם כותבים את ההקדמה ב"זומא דהילולא" של רבנו כ"א אב — כלומר שמונה עשרה שנה! מיום ליום עברו מעת עלות נשמת רבנו השמימה עד להופעת ספרו הראשון שאינו גדול כל כך בכמות כפי שהכרנו מגדולי ישראל ומרביצי התורה שקדמו לו.

— והענין מפליא ביותר שכן עוד בחייו כבר הוכר כרבן של כל ישראל כמלכו של עולם התורה ומחדש את קבלתה לדורות הבאים — בחינת "קיימו מה שקבלו כבר", הוא מתקבל על כולם כמשרד המערכות ושובר את המוסכמות המוטעות של הפילפולים ארוכי הטווח אשר לרוב נאמרו לחידודי בעלמא, וכמייצב ומחזיר לעם ה' את דברי התורה כנתינתם, שמחים ומאירים חודרים ומעמיקים גם ללא תילי תילים של הברקות שאינן משתייכות זו לזו.

ואיך? מהיכן? במשך שנים-עשר שנה משנת תר"מ עד שנת תרנ"ב הרביץ תורה לעדרים לאלפי תלמידים בישיבה הגדולה שבעולם היהודי של אז — ישיבת וואלאז'ין, דברי תורתו כבר יצאו להם שם ואתבדרו בבתי-המדרשות, מאות שיעורים ואלפי חידושים בכל סוגיות הש"ס כבר היו שגורים על פיהם של אלפי בני ישיבות ולומדי התורה בעולם היהודי כולו, אך ספרו אין...

מה קרה במשך שמונה-עשר שנים אלה? ניתן לשער כי אף שהכין רבנו את ספרו על הרמב"ם פחות או יותר כספר מושלם, בכל-זאת לא הכינו להוליכו לבית-הדפוס כמו שהוא, ועמו גם השאיר אחריו המון כתבי-יד, לפי המסופר כמה ארגזים ממש וחבל על דאבדין, קשה מאד היה לבניו הגאונים להחליט מה להקרים ומה לאחר, מה היתה מהדורא קמא שלו ומה היא מהדורא בתרא,

36. ראה מאמרו הנפלא של רבי יוסף דוב ז"ל אחרי פטירתו של מרן הגרי"ז זצוק"ל "דודי צח ואדום". המאמר היה אז לשיחה בפי כל, ונעתק בכל העתונות וכתבי-העת של היהדות החרדית בעולם.

מה להשאיר בכתב-יד שבני הישיבות יעסקו בהם כב"זאידך זיל גמור" ומה להדפיס בספר, ובינתיים נקפו השנים – תקופה שלמה – שמונה-עשר שנה! לברר את הסולת מן הקמח ולא קמח מן הפסולת³⁸.

– כאמור פלא ממש! אבל כך היו הדברים, ועוד בשנת תרפ"ח – עשר שנים אחרי פטירת רבנו זיע"א ושמונה שנים לפני הופעת ספרו על הרמב"ם, אנו מוצאים לגדול תלמידיו הגה"צ רבי ברוך דוב ליבאוויץ מקאמניץ³⁹ בעל ה"ברכת-שמואל" כותב (הובא בראש ספרנו) ומאיץ בנדיבים

38. לפי המקובל בבית בריסק ספרו של רבנו על הרמב"ם אשר נדפס, היא המהדורה העשרים ושנים! אשר כתב, ובכל מהדורה ומהדורה קיצר את דבריו יותר עד שכבר חשש כי מחמת קיצורם לא יובנו. וכדברי בני המחבר בהקדמת ספרו: "ולגודל ענותנותו שנה הכל בדרך קצרה ובדברים מעטים, עד שפעמים רבות כלל חידושים גדולים ונכבדים במלה אחת או שתיים ממש".

39. גדול תלמידיו של רבנו, ממשיך-דרכו בשיטת תלמודו בהשקפתו ובדרכיו בעבודת ה', כל ימים דלה מבאר דבן-רבנו והשקה ממנו עשרות שנים למאות ואלפי תלמידים. עוד מצעירותו נלושו וקורצו רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו מאשה-תורה, ולתורתו חכמתו ויראתו לא היו חקר עד שעלה ונתעלה לגאון מופלג וקדוש ה', מרן בעל ה"חפץ-חיים" העיד עליו כי הוא זוכה לסייעתא דשמיא אף ביראת ה', ואילו מרן החזו"ן איש העיד כי "כל זמן שהיה רבי ברוך בער בחיים, לא היה יכול האשמדאי הנאצי ימ"ש לפגוע בכלל ישראל, שכן זכות יגיעתו בתורה הגינה על עם ה' כצינה ומחסה". וכאשר הגיעה לארץ-ישראל השמועה על הסתלקותו של רבי ברוך בער לגנוי מרומים, – בתחילת שנת ת"ש – קרע החזו"א את דש מעילו והתיישב על הקרקע לאבלות.

רבי ברוך בער נולד בשנת תרכ"ג בעיר סלוצק, לאביו הגאון רבי דוד ליבוביץ זצ"ל שנמנה על מקורבי המרא-דאתרא מרן בעל ה"בית-הלוי". כבר בילדותו ממש הצטיין בצדקות, בשקידה ובאהבת התורה, ובעודו עול-ימים היו תפילותיו לשם-דבר שעושים פרי ומתקבלים בשמים, בהיותו כבר-תריסר חידש חידושי תורה והרצה סברות וביאורים אשר הפליאו את שומעיהם. כבן ט"ז נסע ללמוד תורה בבית-אולפנא דשיבת וואלאז'ין, ותיכף עם בואו לשם כרבים אחרים נעשה כרוך אחרי רבנו – אשר הכיר ועמד מיד על ייחודו ועתידו של הבחור החדש ושיתפו בהכנת השיעורים עד שקלט ממנו היטב את שיטתו המיוחדת והמחודשת, ואמנם מאז הגיעו לשיבה קיבל את מרותו של רבנו והכתירו אלוף לראשו ושוב לא עזבו כל ימיו, כאילו ותמיד רואה את רבו למול עיניו, וכל מה שעשה מאז ועד סוף רגעי חייו ממש, היו באספקלריא של רבו – מה היה הרבי [כך כינהו: "דער-רבי"] אומר בנידון זה, ואיך היה מתנהג בכגון-דא. אף בספריו הנודעים "ברכת-שמואל" ובאלפי שיעוריו בביאור ובהלכה השתדל תמיד לכוין לדעת רבו, וכמעט בכל סימן בספריו מביא מה ששמע מפיו או בשמו, ועל כל דיבור קצר, משפט אחד או אימרה קטנה של רבנו, הוא בונה ומבסס חידושו מופלגים – "ובימי חורפי עינתי בזה וכיוונתי לתירוץ של האבני-מילואים בעזה-שי"ת, ומורי ורבי זיע"א הדריכני לכוון התירוץ הזה" (ברכ"ש גיטין סימן לד), וכך הפך רבי ברוך בער לפרשן הגדול ב-ה' הידיעה של דברי רבנו וחידושי [גם בספרנו זה ציטטנו הרבה בהערות מדבריו של הגרב"ב שנסובו על דברי וחידושי רבנו למכילתין], ופעם סח לתלמידים: "דעם רבי'נס תורה האב איך געלערנט ווי אשטיקל רשב"א! ובאחרית ימיו העיד על עצמו: "זה לי ששים שנה שאני מסתופף בצל הרבי, ועודני לומד ועמל על דברי תורתו יום-יום ושעה-שעה! ואמנם כאשר ספרו של רבנו יצא לאור בשנת תרצ"ו, התקיימה בשנה ההיא חנוכת-הבית לבנין הישיבה בקאמניץ, הוציאו התלמידים את ספרי-התורה מן ההיכל והקיפו בהם את הבימה בבית-המדרש, ואילו הוא ראש-הישיבה בעצמו, לקח בידיו את ספר רבו על הרמב"ם חבקו כנגד לבו וסבב את הבימה...

אף בעסקי ציבור והנהגת כלל ישראל לא זזה ידו מידו של רבנו כל ימי חייו, וכאשר נשאל על דעתו בנוגע ל"אגודת-ישראל" השיב: אני איני מבין אלא בד' אמות של הלכה, ובעסקי-ציבור אין לי כל מושג כלל, אבל הרבי אמר כי רבי יעקב רוזנהיים [ממייסדי אגוד"י] מתכוין לשם שמים.

וכמים פנים אל פנים – גם רבנו העריכו כרום ערכו, וכשדיבר פעם אודות תלמידים אשר יצקו מים על ידיו עוד בוואלאז'ין היה אומר: "לכולהו אית לן פירכא, לבר מרבי ברוך בער". ואילו עמיתו על פתורא דדהבא אצל רבנו ה"ה הגרי"ז מלצר בעל ה"אבן-האזל" היה אומר: דבר אחד ראינו ברבי ברוך בער שלמד מהרבי יותר מאחרים, כי אמירת סברא אינה שדה הפקר אלא צריך לעמול הרבה להגיע אליה. וכך כותב חתנו הגאון רבי ראובן גרוזובסקי בדברי

להשיג את הסכום של שש מאות דולר! החסרים להדפסת ספרו של ה"סנדל'פון של מטה" – מרן הגר"ח "אשר עתה כבר מוכן לרפוס"...

הקדמתו לאחד מחלקי "ברכת-שמואל": חמי לא למד את התורה עליפי שכלו לדעת עד כמה היא מתאימה עם שכלו, אלא מדד את שכלו עליפי התורה, שאם אינו מתאים עם סברת התורה בודאי אינו שכל זך. כי העולם נברא עפ"י התורה, וכן השכל. שמה שאדם ממאס בגזל ורציחה וכדומה אין זה אלא מפני שניתן בו חלק מהתורה, וכליכך עלה בידו להתאים את שכלו לשכל התורה עד שהתפאר שהוא מבין ב"ה רק מה שצריך להבין, ומה שעפ"י אמת אין צורך להבין, אינו מבין" [ראה דברי רבנו בענין זה בהגש"פ מבית-לוי בריסק ח"א עמוד קפב].

זוגתו הראשונה של רבי ברוך בער היתה בתו של הגאון רבי נתן רבינוביץ זצ"ל אב"ד טורעש מחבר הספר "מ"נח" אף הוא מתלמידיו של בעל ה"בית-הלוי". בזיווג שני נשא את האשה הצדקנית מרת פייגא ע"ה בתו של הגאון רבי אברהם יצחק הלוי צימרמן זצ"ל, אב"ד האלוסק [הסמוכה ל"בוברויסק"]. חותנו זה שהצליח בתורה וגדולה במקום אחד, הסמיכו על שלחנו עד שנקרא רבי ברוך בער לכהן בה ברבנות שברוסיה-הלבנה (רייסין). ובהסכמת רבו-רבנו, קיבל עליו את המשרה.

בהאלוסק התקבצו ובאו אליו המון צעירים מצויינים מבקשי תורה עד שמכלי-משים נתגבשה במחיצתו "ישיבה" כהלכתה, ומכל גלילות ליטא וזאמט מקרוב ומרחוק באו לשמוע תורה מפיו. הגאון רבי אייזיק שר, תלמידו מתקופת האלוסק שהיה אח"כ ראש-ישיבת סלבודקה, היה אומר כי ברבו התקיימו אז בעת ובעונה אחת כל שלשת הדרגות שמנו חכמים בלומדי תורה: "הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם" – שכן היה אז לבני הישיבה גם רב גם חבר וגם תלמיד. הרבה מתלמידיו בתקופת האלוסק גדלו ונתעלו אח"כ לגדולי מרביצי תורה ביניהם גם הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל, ראש-ישיבת מיר בא"י. בתקופה ההיא, בערך בשנת תרס"ג, פרצה בישיבה סלבודקה המעטירה, הפלוגתא בענין קביעת שעות של לימוד מוסר, והישיבה התפצלה לשנים, האחת בשם "כנסת-ישראל" והשניה בשם "כנסת-בית-יצחק", ורבי ברוך בער שבניתיים יצאו מוניטין לשיעורים ולדרכו בלימוד המיוחדת – דרך רבנו הגר"ח, נתמנה לראש-ישיבת "כנסת-בית-יצחק" בהסכמתו וברכת רבו-רבנו. בימי מלחמת העולם הראשונה כאשר גורשו יהודי קובנא בפקודת השלטונות הרוסים, נדד רבי ברוך בער עם ישיבתו לעיר מינסק, שמה נזדמן לו להימצא שוב עם רבו יחדיו הגדול-רבנו, אשר גם הוא גלה אז למינסק. כעבר זמן-מה נקרא לבוא לקרמנצ'וג ולמלא בה את מקום חמיו רבי אברהם יצחק צימרמן, מרא-דאתרא שנפטר לבית-עולמו. הוא עבר להתגורר בקרמנצ'וג והביא עמו את רוב ישיבתו קבוצת תלמידים גדולה, וגם בימים הטרופים ההם למד והרביץ תורה מתוך מסירות נפש. בחיבה מיוחדת הוא נתחבב על כל יהודי העיר מתוך זה אשר טיפל בכל צרכיהם במסירות מרובה, תוך שהוא ממשיך לשמור על קשריו עם רבו הגדול. בשנת תרפ"א אחרי תלאות והרפתקאות רבות, הגיע הוא וישיבתו עמו (היה זה כבר לאחר הסתלקותו של רבנו) לווילנא רבותי, בה המשיך בהרבצת תורה לתלמידים, אך בנוסף לכך נתמנה מיד ע"י רבה של העיר וגאון הדור וקרובניו הגר"ח"ע, לדומ"ץ בקהילה משרה בה שימש חמש שנים, עד שבשנת תרפ"ו החליט להעביר את הישיבה למקום אחר, לדעתו שאון העיר הגדולה מפריע לתלמידים בתורתם וביראתם, ובעצתו של הסבא קדישא מרן החפ"ץ-חיים העביר את הישיבה לעיירה השקטה "קאמיניץ" הסמוכה לבריסק.

בקאמיניץ התחילה למעשה התקופה הפוריה ביותר בחייו, תלמידיו התרבו שבעתיים, ומכל הארצות זרמו צורבי-תורה עוליימים לשמוע תורה מפיו של הגאון וצדיק הדור רבי ברוך בער. תלמידיו היו כרוכים אחריו באהבה יתירה שכן בנוסף לגאונותו וצדקתו היה בעל חושים מיוחדים, רגש כביר קינן בו, ונפשו היתה הומיה לכל אדם, ובימי רעוא ורצון שמעו תמיד תלמידיו איך ורבה נותן את קולו הערב בשירות ותשבחות להש"ת על שזכה להמנות על עמו הנבחר, ושופך את נהמת רגשותיו ליצרו עד שכל לב שומעם היה נמס מאהבה לבורא העולם. הוא גם ניחן בכשרון מיוחד להלחנת ניגונים, זמירות וחרוזים שהצטיינו בתוכן מוסרי עמוק, וכל אלה גרמו לקשר נפשי עם תלמידיו. כאשר פרצה מלחמת ההכחדה על יהדות אירופה, שילח תרצ"ט, היה עוד רבי ברוך בער במלוא עירנותו לא נס ליחו ולא כהתה עינו, בערב ראש-השנה ת"ש פלשו הגרמנים ימ"ש, לקאמיניץ ובעצם יום-הכפורים הגיעו אליה הסובייטים. אחרי החגים החליט רבי ברוך בער לצאת עם ישיבתו לווילנא שם נתאספו כל עדרי הצאן בצילו של גאון וקרובניו הדור הגר"ח"ע אשר פרש על הפליטים את אברתו כנשר על גוזליו. אולם "מפני הרעה נאסף הצדיק" – רבי ברוך בער עוד הספיק להגיד שיעורים אחדים בוילנא, אך למגינת לב חלה מצערן של ישראל, אחרי מחלה קצרה נדם לבו הטהור ביום ה' כסלו ת"ש, ארון הקודש נגנז בבית-העלמין העתיק של קהילת וילנא, וכל בית ישראל באירופה, רוסיה, פולין וליטא, ביכו אותו ימים רבים.

זו היא עומקה של בריסק המקורית אשר לאו כל מוחא סביל לחדור בה, עדרים של תלמידים מכל החוגים וביניהם בעלי-יכולת, ואילו להדפסת ספרו של היוצר הגדול גאון החדש אשר פעמיים⁴⁰ החזיר את כל יהודי בריסק על מעמדם – אחרי השריפות שכלו את העיר – תוך השגת סכומי עתק הרחוקים מהשגה של הימים ההם, חסרים שש מאות דולר!... שכן בריסק המקורית יודעת לתת מלא חפניים תורה וחסד לכלל ישראל, אבל אינה יודעת לקבל, אף שתורתו של מי אשר כבר העמיד תלמידים לאלפים עדיין מונחת בקרן זוית.

ובל טעות אין כאן שהרי כן מעידים אחר-כך בני הגאון המחבר בדברי הקדמתם המרטיטים לב נפש, כאשר סוף-סוף הופיע הספר:

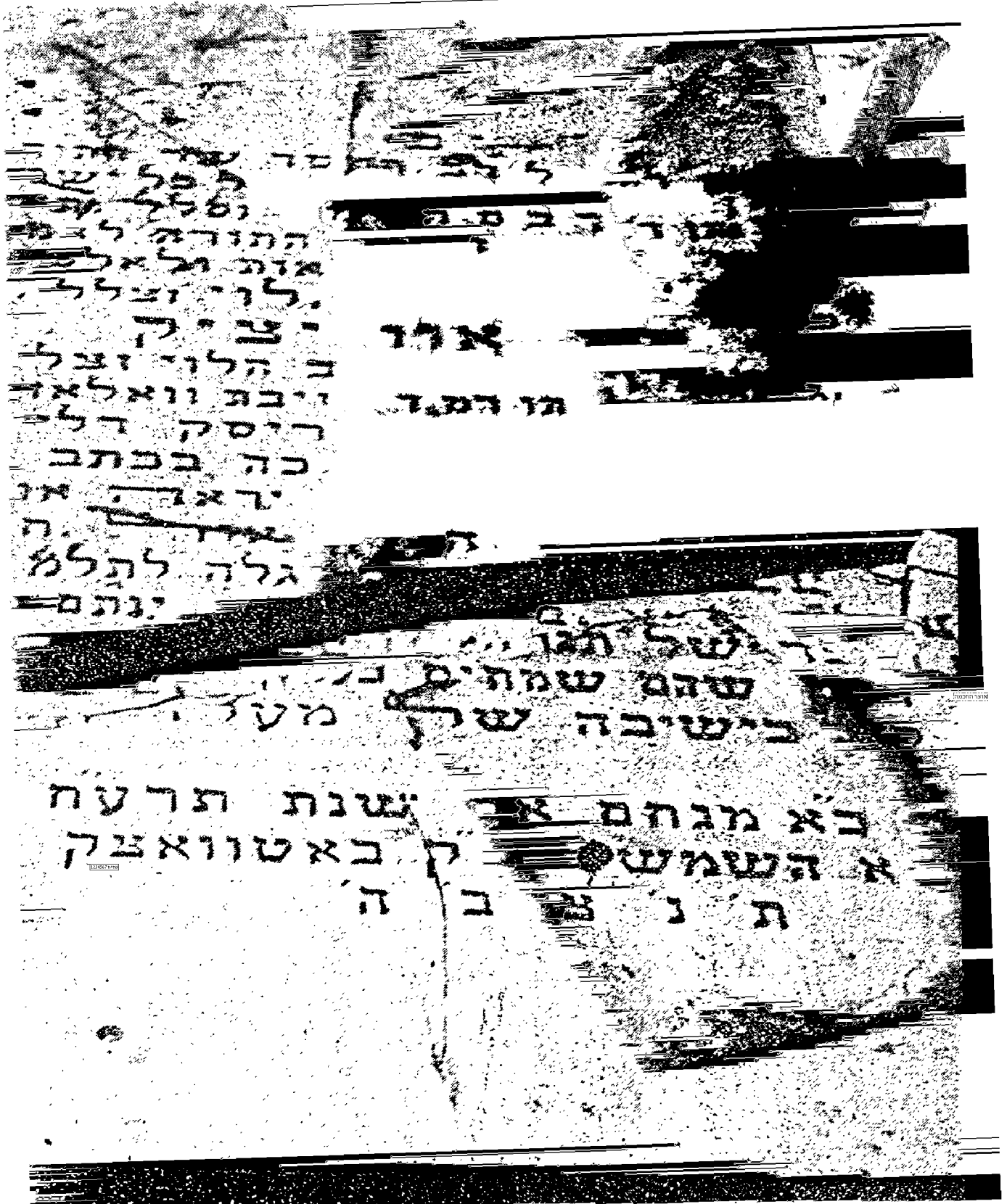
"ומי זה מלומדי התורה בדורנו אשר לא זרח עליו אור שמשו ונוגה תורתו? הן בעודו בחיים היה רבן ומאורן של ישראל במלוא מובן המלים, העמיד תלמידים לאלפים בכל מקומות הגולה... כי דבריו המאירים ושמחים נתפשטו בעולם כולו על-ידי תלמידיו ותלמידי תלמידיו ושיטת לימודו נתפשטה בכל הישיבות ומקומות התורה. כולם לאור תורתו יהלכון ומבאר חכמתו ישאבון... הוא האיש אשר כמלאך ממרום שולח בדורותינו לפקוח עינים בתורה והוא האיר עיני הלומדים בשיטת לימודו המזוקקה שבעתיים על-פי הדרך אשר הורו לנו רבותינו הראשונים, כידוע לכל גליא לדריא ונפל נהורא בבי מדרשא, פתח שערי אורה בהבנה והעמקה נפלאה וברוב כחו ורוחב לבו ועוצם תבונתו ואור שכלו הבהיר וביגיעתו העצומה פרש אור בכל מקצועות התורה... באופן שהדברים הקצרים שאנחנו מדפיסים פה בכל ענין וענין הם מסקנא דשמעתא של שקלא וטריא ארוכה ועיון מרובה... והיא הכרעת סוף דעתו בכל הענינים הנ"ל, שראה בשנותיו האחרונות לסדרם שיהיו מוכנים לדפוס... כי נתן נפשו על כל קוץ וקוץ מן הספר, שיהא הכל מכוון ומאומת ומדוקדק, ולא שקט ולא נח ולא זז מהענין עד שהוציא כל דבר לאמתו ולאורו..."

ויותר מזו, רבנו זיע"א נתבקש לישיבה-של-מעלה בשילהי שנת תרע"ח בימים שעורערו מוסדות תבל, תותחי מלחמת-העולם הראשונה – זו שהולידה את המהפכה הקומוניסטית אשר הרמימה ובלבלה את כל האמונות התפלות והדעות המוזרות ששררו עד אז בעולם – עדיין לא נדמו, כאשר כולם אברו את עשתנותיהם, התמוטטות העולם ממש, ממלכות אדירות ששלטו באירופה מאות שנים כרעו ונפלו, מרכז אירופה כולו הפך לעוי חרבות, או-אז כאשר עלטה נוראה מכסה על הכל, ניסח בנו של רבנו וממלא-מקומו מרן הגרי"ז זצוק"ל, את השורות החרוטות על מצבת אביו הגדול – נוסח שלכאורה אינו הולם כלל את נוסחאות המצבות המקובלות והנהוגות בקהלות ישראל – לא קינה, אלא בשורה מרנינה לעם ה' כי "אין שיור רק התורה הזאת" כי הנה יופיע ויפצח "אור חדש על דרכה של תורה... דברים כמו שהם, שמחים כנתינתם מסיני..."

תורתו הזכה והשקפתו הטהורה שהנחיל לעם ישראל ה"ה בספריו הגדולים על הש"ס "ברכת-שמואל" (אותם קרא על-שם אביו הצדיק זצ"ל) אשר עד עצם היום הזה מהווים אבני יסוד בישיבות הקדושות ובאהלי-שם. ועמהם עוד מאות שיעורים ומאמרים שנכתבו על-ידי תלמידיו שהתפרסמו ועוד מתפרסמים עד היום כלחם-חוקם של בני התורה בדור האחרון.

40. שני שריפות גדולות השתוללו בבריסק וכילו את רוב בתיהם ורכושם של יהודי העיר בימי רבנותו של רבנו, אחת כשלש שנים אחרי שהוכתר לרב העיר בשנת תרנ"ה, והגדולה יותר ממנה בשנת תרס"א. כפי המסופר בכל תקופת

אני [ר' חיויא] ראיתי קברו של רבי והורדתי עליו דמעות (כתובות קג, ב)

כך נראית מצבת קברו של רבנו זיע"א בית החיים בעיר ווארשא בפולין אחרי חורבנה
"מצבתו סדוקה - ותורתו שלמה"

ובשנים האחרונות הונחה על קברו מצבה חדשה הסוככת גם על קברו של מרן הנצי"ב

וזה נוסח המצבה:

פ"נ רבנו הגדול רב החסד שר התורה הגאון החסיד האמתי, רבם של כל ישראל, אשר נתן דרך בים התלמוד וסלל נתיבה חדשה בידיעת והבנת התורה לאמתה, והעמיד תלמידים למאות ולאלפים, כקש"ת מרן ר' חיים הלוי זצלה"ה סאלאווייציק בהגאון מרן ר' יוסף דוב הלוי זצלה"ה, שהיה בראשיתו ר"מ דישיבת וואלאזין ובאחריתו אב"ד בבריסק דליטא והשאיר אחריו ברכה בכתב"ד חיבור גדול על הרמב"ם שיראה אור כעמוד האש הפיץ אור חדש על דרכה של תורה, ויגלה לתלמידים דברים כמו שהם, שמחים כנתינתם מסיני. נתבקש בישיבה של מעלה ביום כ"א מנחם אב שנת תרע"ח, כי בא השמש לפ"ק, באטוואצק, ת"צ'ב"ה'.

— נוסח מחודש — גירסה שונה בבית-עלמין — קטע תורני בריסקאי מעמיק — מצבה המבשרת אור, אך קרן האור מתעכב משום מה להפציע...

יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל

מעתה אחרי שהשכלנו לדעת על משך הזמן והמניעות עד להופעת ספרו של רבנו זיע"א על הרמב"ם, ניתן לקבוע שוב את אשר ידוע, כי אי הדפסת שאר כתביו של רבנו עד היום הזה בצורה ערוכה ומסודרת, לא היתה ח"ו מצד מניעת טובה מעולם התורה ומכלל ישראל כולו, שכן בריסק תורתה תורת חסד⁴¹ היא — ללמוד וללמד, אדרבא במדפי ספריו של מרן הגרי"ז זצוק"ל תפסו מקום מכובד גם כרכי כתביהתלמידים אם כי נדפסו במכשירי דפוס ביתיים ועל נייר שנועדו לאגרות ומכתבים פנימיים בלבד, כלומר "ספר ולא ספר" — "כמעט ספר", וגם זה היה מושג חדש בעולם המיוחד שנוצר באכסניית-התורה של בריסק.

וכל זה למה? — שהרי צריך שמונה-עשרה שנה לברר את הסולת בכדי להדפיס חידושים בספר — כך נהגו בבריסק ואין לשנות, ולמי יש כל כך הרבה שנים? כאשר בינתיים צריכים גם ללמוד עוד ולחדש חידושים נוספים, להרביץ תורה לעדרים, להרבות חסד, להקים ישיבות, להדר בדקדוקי המצות ולעמוד על משמר קדשי ישראל של היחיד והציבור.

ועוד נורא — ביני לביני גם לעבור את משרפת אירופה — שואת עם ה' אשר לא ידע מיום היותו לגוי, בה נכחד ויאכל חצי בשרו אם בגוף ואם ברוח של עם ישראל, ובתוכה קדושים וטהורים, גאונים וצדיקים. חורבן שלישי אשר בו גורעו ארזי הלבנון אדירי תורה, נגזרה הגזירה ולא נותרה משפחה אחת מישראל על אדמת אירופה אשר לא נגעה בה יד ה'.

השתקמות של יהודי העיר מן הכליון וגיוס הכספים להצלה, לא ישן אז רבנו על יצועו גם בלילות והיה נם על כסאו בכדי להרגיש ולהשתתף בצערן של ישראל.

41. עפ"י הגמ' בסוכה (מט, ב): "ותורת חסד על לשונה" (משלי לא) — וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד וכו'. תורה ללמדה זו היא תורה של חסד, שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד, ע"ש.

— אף משפחה נכבדה זו אכסניית-התורה משפחת סולובייצ'יק נבזוהה, ולא כולם ניצלו מגיא-ההריגה, הי"ד. אך כמעט ואפר המשרפות עדיין דבוק בשולי בגדיו של העם, ואכסניית-התורה של בריסק המשיכה את השרשרת "כך עלתה במחשבה" ותורת ה' היא נצחית. לפי השקפתה של בריסק, הגזירה על הגוף אין לה כל קשר עם נצחיות עם ישראל.

— עוד בדרך הבריחה מן האש, בעיר וילנא שבכיבוש היתה מחוץ לתחום של ארצות הרמים, קם מרן הגרי"ז ממשיך דרכו של אביו-רבנו זיע"א וממלא-מקומו, בארי מרבצו והרביץ תורה לעדרים⁴², ושוב אח"כ בארץ-ישראל, אברכים ות"ח מופלגים נמשכו אל קיטונו כציפורי-כרמים⁴³.

42. בתקופת שהותו של מרן הגרי"ז בוילנא בשנת ת"ש בדרך עלותו לא"י הוא הרצה שיעורים לפני קיבוץ גדול על סדר הדף, כאשר עוד רבים מתלמידי הישיבות שהיו בעיר מתדפקים וצרים על דלתו. טיבם ועמקותם של שיעורים אלה שנאמרו בימי אימה וזעם, נשארו עד היום בזכרונם של שומעי לקחו. ויותר מזו גם בהיותם עוד בווארשא עם פרוץ מלחמת העולם, אף בשעות שהטילו מטוסי הגרמנים כמויות אדירות של פצצות שהרסו את העיר עד היסוד, ומרן הגרי"ז ומשפחתו נחבאו בדירה תת-קרקעית, הרצה אז לפני בניו מערכות שלמות בסוגיות חמורות, אחת מבידורי השיטות באותה תקופה "בענין מחיצות ודפנות סוכה" נדפסה אח"כ בספרו "קונטרס בעניני קדוה"ח יומא וסוכה" אשר כפי שהעיד מרן בעצמו חידושים אלה נתחדשו לו בעיצומה של הפצצה כבדה — תורה שנלמדה באף (מד"ר קהלת).

"השיעורים ההם במצור ובמצוק היו יותר טובים ועמוקים מן השיעורים הנאמרים בימים של שגרה" — היה מרן הגרי"ז אומר — "ולמה? משום שהיתה אז יותר סייעתא-דשמיא ללימוד התורה דלפום צערא אגרא". וכך היה מפרש את הכתוב (ישעיהו מ, ל) "נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה" — כאן אנחנו רק בבחינת עיפים מן הגלות, וכאשר אנו רוצים לעסוק בתורה הקב"ה נותן לנו-לעייפים כח להמשיך, ושם היינו כבר בבחינת אין-אונים, וכאשר בכל זאת התאמצנו ללמוד, זכינו מן השמים ל"עצמה ירבה".

ואמנם כל ימיו היה ידוע מרן הגרי"ז בכח ריכוזו המדהים בתורה אף במצבים הקשים והדחוקים ביותר. בנו הגרי"ד זצ"ל העיד כי את "חידושו וביאורו בענין ארבע כוסות" חידש אבא ליד התנור בעת שאני ואחי והתלמידים עוד התעסקו בסידור המצות ואריותם. כמו זה שלט בו עד זיבולא בתרייתא ועוד בשנתו האחרונה באחד הימים בו עבר בדיקות רפואיות קשות ומסובכות בביה"ח "ביקור-חולים" בירושלים, ביקש לפתע שיביאו לו בדחיפות עט ונייר, שכן זה ימים שהוא מתקשה בפירושו של אחד הפסוקים, ודוקא עתה ברגעים אלה... נתחדשה לו דרך בביאורו.

תלמידיו ובאי-ביתו תלו את כחו זה בכשרון ריכוז נדיר, אך כאשר מרן הרגיש פעם בשיחה מעין זו, ניסה כאילו להעמידם על טעותם, ותוך שהוא "מבטל" את דבריהם, סיפר להם כי אביו-רבנו הגר"ח זיע"א, הרגילו וחינוכו בכך עוד מילדותו, והיה שולחו בשליחויות שונות גם בשעות שהיה טרוד בגירסא ובעומק של הלכה. וכל זה למה, בכדי להרגילו שגם במצבים הקשים ביותר ימשיך להגות ולהתעמק בלימודו מבלי שהמצב ונסיבות הזמן יפריעוהו.

בהזדמנות אחרת סיפר מרן זצ"ל: היה זה ביום כאשר נערך ברית-המילה לבני הגדול הגרי"ד זצ"ל] — אברך צעיר מרוגש — אשר זה עתה נעשה אב לבן, הייתי — ההכנות היו רבות אך הזמן עשה את שלו, רגעים אחדים לפני השעה המיועדת, הכנתי לי קערת מים חמים לרחיצה, וכל כולי מתוח ודורך לקראת המצוה אשר זכיתי לה, והנה מגיח אבא-רבנו הגר"ח זיע"א מחדרו, ובפיו שאלה חמורה בדברי הרמב"ם במקום מסויים, לאו דוקא בהלכות מילה, עיניתי ותרצתי בסייעתא דשמיא, אך האבא ממשיך ושואל ממקום אחר, וכן הלאה, אני מתרץ והוא מקשה, המים מצטננים, האורחים כבר מלאו את הבית, והרמב"ם עדיין מוקשה, אפילו הסבא חותני הגאון רבי רפאל שפירא זצ"ל, שכובד בסנדקאות, כבר פקעה סבלנותו, אך אבא עדיין ממתיך לשוב נכון. והנה עוד קמעה סברא לכאן וסברא לכאן, דברי הרמב"ם תורצו, והברית התקיים במועדו. והיו האב והבן ששים ושמהים לעשות רצון קונם ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

כאשר סיים מרן הגרי"ז זצ"ל את סיפורו, הוסיף: "רק אחרי שנים הבנתי מה שרצה אז אבא לפני הברית — להשריש בי כי לימוד התורה אין לו מקום ואין לו זמן וכל טרדה שבעולם אסור לה לערער את עיסוקה ועיונה.

אל האור, וכאשר הוא מחליף את ישיבותיו ועובר במעלו יומא דכיפורי דשנת תש"כ משיבה של מטה לישיבה של מעלה ומיתקטר בהאי קטירא, ממשיכים בכך בניו הגאונים זצ"ל ויבלח"ט שליט"א, נכדיו ויו"ח בארץ-הקודש, וגדולי תלמידיו ותלמידיהם בגולה.

קדרים קדרים של תלמידים נתוספים, אלפי שיעורים וחידושים נאמרים, כתבי-התלמידים רבים נערמים, ויהיו להר גדול, ומי יעלה בהר ה' לבור מה לקרב ומה לרחק, מה להקדים ומה לאחר אחרי שכבר נשמעה קרן ביבגה: "קשה עתיקתא מחדתא" (יומא כט, א).

ולכן ככל שריחק מרן הגרי"ז את ההדפסה בספר מכתבי אביו-רבנו זיע"א, מכל הבא ליד, כמו כן ועוד יותר מזה, קירב והמריץ להדפיס מערכות תורניות רבות כאשר נוכח כי הדברים מתייחסים בנאמנות על בית אבותם ויאים למי שאמרם⁴⁴ – מדה שתפסו בה גם יו"ח ממשיכי דרכו. ובשנת תשי"ב כאשר אחד מחו"ר ירושלים שהשעה היתה דחוקה לו, הראה לפני מרן הגרי"ז זצ"ל כמה מחברות של "כתבי-התלמידים" מחידושי אביו-רבנו זיע"א, והביע את רצונו להדפיסם ולהוציאם לאור בספר ביחד עם כמה ענינים מהגה"צ רבי יצחק יעקב רבינוביץ [רבי איצ'ה] מפוניבז'⁴⁵, לא הסכים מרן זצוק"ל להדפיס את כל הכתבים כמו שהם, ובחר באחד עשר ענינים בלבד עליהם העיד כי "הם טבועים בחותמו של אבא", החוברת נדפסה, וכך כתב אז המו"ל בהקדמתו:

אמר המו"ל: הנה הקרה ה' לפני העתקות מכתביי מחידושי גאון ישראל רבנו הגאון רבי חיים סאלאוויצ'ק זצוק"ל מבריסק הנמצאים אצל תלמידיו, בכמה ענינים וסוגיות הש"ס, והראיתי אותם לבנו רבנו מופת הדור הגרי"ז שליט"א הנמצא פה, ובקשתי ממנו רשות להדפיסם, והוא בירר מתוך כל אלה הכת"י י"א ענינים שהסכים עליהם לקובעם בדפוס ולהוציאם לאור עולם.

ועל השאר לא הסכים ולא נתן רשות להדפיסם באשר הם לקויים בחסר-ויתר וסילופים רבים, מהם שלא נכתבו כהוגן ואולי כתבום התלמידים שלא ירדו לסוף דעתו וכוונתו בהענינים,

44. עוד לעורכי הירחון "כנסת-ישראל" שהופיע בוילנא – בשנים הסמוכות להסתלקותו של רבנו – היה מרן הגרי"ז מוסר מפעם לפעם מערכות תורניות של אביו בכדי להדפיסם, אף שאח"כ לא הדפיסם בספרו על הרמב"ם [ראה בהערות לסימן טו בספרנו]. לפעמים היה גם מתבטא כי אלולי היה ביכלתו היה מדפיס ספר של אביו-רבנו מענינים שונים מבוקרים, אשר סוגו וטיבו יהיה אחר מן הספר על הרמב"ם, אך הוא חושש לעשות כן, כי העולם לא ידע להבחין ויחשבו כי הכל אחד הוא, ביחוד היה מצטער [ופעם אף הזיל דמעה] על השיעורים היומיומים במסכת גיטין שנאמרו ע"י אביו-רבנו בדרך הפשט לפני חבורת מצויינים בבריסק בשנת תרנ"ב, כאשר הישיבה בוואלאז'ין נסגרה בפקודת השלטונות, אלה נאבדו בצוק העיתים, והיה מרן אומר כי עולם התורה הפסיד מרגלית יקרה מאד.

45. הגאון האדיר רבי יצחק יעקב רבינוביץ, אב"ד ור"מ דפוניבז' בליטא (או בכינוי החיבה הקצר: "רבי איצ'על' פוניבז'ער") נודע לאחד מגדולי הדורות האחרונים. כחו בחידושים היה מופלא ממש, ועוד בצעירותו נעשה שמו למושג של גדלות וגאונות בקרב לומדים. נולד בשנת תרי"ד, ובבחרותו היה תלמידו המובהק של הגאון רבי ירוחם לייב פרלמן שנודע בשם "הגדול ממינסק" בעל "אור-גדול" (בספרו סימן כט הוא מביא חידוש מתלמידו רבי איצ'על'). כמסופר לעיל היה לאחר נישואיו לתלמידו מקורבו ובן-ביתו של רבנו בעל "בית-הלוי" בבריסק, ומרוב התפעלותו של רבו מכשרונותיו וחידושייו של התלמיד, קרא עליו כבר אז "הגאון הגדול". בבריסק התקשר בידידות עם רבנו מרן הגר"ח וכמה שנים למדו בחברותא.

בשנת תרמ"ט הוזמן על-ידי הסבא מסלבודקא הרנ"צ פינקל – עפ"י המלצת רבו בעל הבית-הלוי – לכהן כראש ישיבת "כנסת-ישראל" בסלבודקה. ובמשך חמש השנים שעמד בראשותה התפתחה הישיבה ושגשגה לשיאים, הוא העמיד שם תלמידים למאות וביניהם גדולי וענקי תורה מפורסמים. בשנת תרנ"ד קיבל עליו את רבנות העיר "גרוד".

אך אלו הי"א ענינים הנדפסים פה הם טבועים בחותמו של רבנו ז"ל וניכר בהם שהם לשונו ממש, ועפ"י הדברים האלה הנני מדפיס את החידושים האלה לתועלת המעיינים.

ואקוה כי כל שוקדי התורה הצמאים ותאבים לתורתו של רבנו ז"ל ושותים בצמא את דבריו יכירו לי טובה בעד פעולתי זאת, ומברכתם אתברך גם אנכי, ואזכה להגדיל מעשי להדפיס עוד חידושים מרבתינו גאוני עולם אשר בדור הקודם לזכות לנפשי ולזכות את הרבים באור תורתם, אשר כל ישראל ילכו לאורם, וזכותם תעמוד לי ולכל הני דתנו ומתנו מתנייתי דילהו, ונזכה לראות בבוא לציון גואל, ומלאה הארץ דעה במהרה בימינו.

הערות

בדידי הוה עובדא

כאמור זכות גדולה נתגלגלה לידינו המכון התורני הנודע "אורייתא" בעיה"ק ירושלים ת"ו – אשר כמו באופן ההגשה המיוחדת במינה של הספרות התורנית המקורית בהלכה ובאגדה, וכמו בספרות החרדית לנוער ולמבוגר לאבות ולבנים בסגנונה המיוחד אשר נתבצר לה בעשרות השנים האחרונות בקהל יראי ה' – היינו הראשונים ואולי בס"ד גם יוצרי הצורה והסגנון, כך גם היינו בחסד ה' עלינו, הנחשונים בהדפסת תורתה של בית בריסק בצורה ערוכה מסודרת ומבוררת בספר נאה ומושלם מעת שנוצרה – היה זה עם הופעת החלק הראשון מהגדה של-פסח "מבית-לוי" בשנת תשמ"ב, חו"ר דימו אז את הופעתה כעין תליית המאורות בעולמה של תורה בימים טרופים, ותהי לברכה בקרב הארץ.

איור ההכנה

– כאשר אנו כיום מסתכלים ארבע-עשרה שנה אחורה, כמעט שלא ניתן להבין איך עשינו זאת, שכן לא כימינו היו הימים של אז, התלמידים בבית מדרשה של בריסק הוכפלו בינתיים במאות מונים, המסורות בע"פ והכתבים כאמור רבו להררים, ההעתיקות נעשו קלות יותר, ולעומת זאת המבקרים המקוריים אשר יראו כמפני האש להחליף אמרותיהם של זה בזה ולהגיש רק דברים על מכונם ונכונותם, לדאבונינו פחתו, הכל נעשה קליל, גם המהפכה שנעשתה בשנים אלה בענפי הדפוס וההוצאה-לאור עשתה את שלה, נער קטן פעוט אשר אצבעותיו מהירות, מו"ל יתקרי,

בה ישוב משך שנה ומחצה, ובשנת תרנ"ה נבחר כרבה של פוניבז', במשרה זו כיהן וניהל בה ישיבה כעשרים וחמש שנים עד להסתלקותו בשנת תרע"ט.

הוא בעצמו לא העלה את תורתו הרחבה עלי ספר, רוב כתבי תלמידיו נאבדו בשואה ואך פירורים בלבד משולחנו שרדו – אשר מפוזרים בספרי תלמידיו וחכמי דורו. הגאון רבי נחום ברוך גיננבורג זצ"ל שמספר על-כך בהקדמה לספרו "מקור-ברוך" על עניני קדשים וטהרות (פיעטרקוב תרפ"ח-צ"א) בו מובאים מחידושי כותב: "וביותר דברי הגאון האמיתי, מאור הגולה, מרן מוה"ר יצחק יעקב מפאניוועז' זצ"ל, אשר לשמו ולזכרו ולתורתו תאות נפשנו, וחסתי על החידושי תורה של כבוד הגאון ז"ל הנמצא תח"י בל יהיה טרף ללוע הזמן, והוא רק כטיפה מן הים הגדול ממה שחידש אשר היה ממש כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק".

בשנת תש"ח הו"ל הגאון רבי אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט"א את הספר "זכר-יצחק" בו כינס את תורתו של הגרי"י מכתבייד ומספרים וקובצים תורניים. כמו"כ ראו אור מעט משיעוריו וחידושי על הש"ס [חלק שנרשמו על-ידי תלמידיו] ואלו התפרסמו במאספים שונים. בשנת תש"ן הוהדר ספר זה שוב וי"ל ע"י מכון-ירושלים בשם "זכר-יצחק השלם", ובהקדמת הספר הבטחה כי כרך שני נמצא בשלבי הכנה – אשר לומדי התורה עדיין מצפים לו.

ו"סימני גדלות" נוספו בכלל ישראל – כמה ניצנים של זיפי זקן נראים וכבר לכל הפחות שני "חיבורים" מבצבצים בבית שחיו, באחד מנסה לפלפל ולפסוק על-אתר, ובשני מנסה לחדש ועוקר הרים, ליקוטי בתר ליקוטי, אחד על סדר הש"ס ואחד על פרשת השבוע, האחד בהוספת תמונות והשני ניקד את הראשית-יבות, עקודים נקודים וברודים. "עיון בספר זה שהביא מן המפרשים שכתבו בשם המדרש שהובא בקדמונים", ומי יבדוק אחריהם, או שזו גמרא ערוכה לפנינו שנעלמה מן המחבר הזרז, או שאין בכלל מדרש כזה ובסך-הכל הכל מבוסס על תלמיד טועה או בלתי כשרוני אשר טעה והטעה אחרים, וגם כאשר לפעמים "נכשלים" בדברי אמת, מי התיר את הרצועה שלא להביא מהיכן שהועתקו הדברים ושם אומרם, כאילו וח"ו כבר התייאשו מן הגאולה⁴⁶.

כדברים האלה ממש, גם קרה לאחרונה עם תורת בית בריסק – תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות, את שני חלקי "ההגדה" פיצלו לכמה וכמה ספרים לשמותיהם, ויעשו כאמור כ"סגולה" להשבחת המקח, אחד ליקט מהם את "ליקוטי תורת הגרי"ז", השני "העתיק את השמועות" לבית-לוי, והשלישי את "הליכותיו של רבנו הגר"ח זיע"א", והגדת הלויים פרה ורבה.

מי יתנה את תוקף העמל והיגיעה העצומה אשר הושקע ע"י חו"ר מכון "אורייתא" זה שנים בדבריהם של גאוני בריסק, רבות עבר על מכוננו מאז שנת תשמ"ב, אך לבסוף עתה כאשר חפץ ה' בדינו הצליח להעניק לעולם התורה מתנה נאה זו – את ספרו כתי"ק של מרן הגר"ח, הננו בהודיה להשי"ת על העבר הנותן לנו חיל, תוך שאנו מכריזים: "תיתי לך בריסק, אלמלי תורתך שעשועינו אז אבדנו בעניינו", ובתפילה על העתיד להוציא מן הכח אל הפועל ממה שעוד תחת ידינו בס"ד, חידושים בסוגיות הש"ס; ביאורים ומירושים עה"ת; סיפורים ואמרות; הליכות ומנהגים.

ספרנו זה יוצא לאור בתקופה של אנדרולומוסיה ובלבול הדעת בעם ישראל, כאשר מצד אחד עדיין פעילה ונמשכת בס"ד באופן ניסי ממש, ההשתקמות המהירה יחסית של עם-ישראל אחרי השואה, ביחודו בתורתו בטהרתו ובקדושתו. חלק מעם ישראל שוכן לשבטיו דבוקים ואחוזים בתורה ובמצות ממשיכים במוסר אבות ובתורת אמהות – הישיבות, הכוללים ובתי-מדרשות מלאים מזן אל זן מכל העדות והחוגים, אשכנזים וספרדים חסידים ופרושים, פלגים פלגים עם מנהגים דגולים בראשם, אשר מטרתם אחת להרבות כבוד שמים ולהגדיל תורה ולהאדירה, כל אחד לפי דרכיו ומנהגיו.

– ואילו מאידך התפרקות נוראה רח"ל, חלקו האחר ואולי רובו של העם היהודי, הסיר את עדי הר-חורב מראשו, תורת ה' ומצותיה היו להם לזרא רח"ל, וילכו לרעות בשדות זרים פירות מורעלים, את אביהם לא ידעו ואת אחיהם לא הכירו, העם נחלק לשני קוטבים ממש, ותהום עמוקה אשר אין מי שישורנה בעקבתא ועקבתא דמשיחא, פעורה ביניהם. אף הרעיונות על המדינה העצמאית בא"י אליה שאפו וקיוו מחללי התורה ועמהם הפשרנים הלאומיים ומחפשי החדש, להציבה כעיקר יחודו של העם במקום קיום המצות, להשים את בית ישראל ככל הגוים ולהוללו במושג ה"ציונות" מתוך דמיונות כאילו והוא יהיה עוגן-ההצלה היחידי והאחרון ח"ו, כבר פגו

כולן, הפיגו ריחם ונתדפנו, ויהיו אף להם לזרא, עד שברובם גם הם רואים כיום ביסודה והקמתה של מדינה חילונית ופורקת עול זו, טעות טראגית רח"ל – דמיון תעתועים של חמישים שנה! על טסי-כסף ומדשאות ירוקות לקול תרועות חצוצרות הם מעניקים לעמי ערב את רובה של ארץ-הקודש אשר על "כיבושה המדומה" מידיהם – שפכו את דמם של אלפי צעירי ישראל ועקרו מלב רבבות יהודים תמימים את דת ישראל אמונתו ובטחונו.

מאז הועלה רעיון "הציונות" היתה אכסנית-התורה שושלת בית-הלוי – בית-בריסק שונאה המושבע, את הכתוב (תהלים קלט, כא) "הלוא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט" קיימו כפשוטו וכמשמעו. כבר ביציאתו של רעיון זה לאויר העולם, ראה רבנו הגר"ח זיע"א את הנולד, הוא לעג ממש כאשר היו מספרים לפניו על פעולותם של הציונים לטובת כלל-ישראל, שכן בכל מעשיהם ראה רדיפה אחרי משרות של כבוד ושלמונים בלבד וחשודים על הכל בכדי להשיגם⁽⁴⁷⁾ – דברים שנתבהרו לכל בימי השואה ולאחריה.

פעמים רבות גם התבטא כי הוא ירא שמא הציונים ומחללי הדת יהפכו פעם – כאשר יהיה הדבר בידיהם – את ארץ-ישראל המקודשת לארץ-ישראל מתוקנת – רפורמית ויותר מזו, ואז אולי יצטרכו לדון אם יש לאסור להכנס בה כדין בית-הכנסת מתוקן ורפורמי.

בנו וממלא-מקומו מרן הגרי"ז זיע"א חרד מהם ומהמונם, עוד יותר, הוא חשש אפילו מן המחאה נגדם, שכן "לדעת אבא חשודים אלה על שפיכות דמים" – היה אומר⁽⁴⁸⁾, ובהתפעלות מהצלחותיהם לשעה גם בדברים שלפעמים נראו כי אולי הביאו תועלת "מדומה" ליהדות החרדית, היה רואה חזיון-שוא כשתיה של משקה חריף ומשכר, המבלבל את הדעת לשעות עד להתפכחות בלבד.

בבן שיבסר הייתי כאשר נוכחתי – כמו בשאר שנות ילדותי – בעת אפיית המצות של מרן הגרי"ז זצוק"ל, ביום ראשון בשבת שאחרי ר"ח ניסן. היה זה במחצית השנה לפני שנתבקש לישיבה של מעלה, מחלתו האחרונה שכבר קיננה אז בגופו הסבה לו יסורים נוראים, אך יום עבודת הקודש של אפיית המצות היתה עבורו עידן חדותא, ומה הן יסורי הגוף החומרי לעומת שמחת הנפש הרוחנית?

וכך היה סדר האפיה בדיוק נמרץ בכל שנה ושנה: בתחילה – תנור ראשון, אפה מרן הגרי"ז זיע"א, יו"ח ובני משפחתו, לאחריו: ראשי-ישיבת סלונים הגאון הנלבב רבי שבתי יגל זצ"ל⁽⁴⁹⁾,

47. ראה בספרנו מרא-דארעא-ישראל תולדות מרן הגרי"ח זוננפעלד זצ"ל (ח"ב פ"א, ירושלים תשל"ד).

48. כך גם נהג גדול תלמידיו של רבנו הגר"ד ליבאוויץ, וכאשר נודע לו על אחד שבא לביתו להתרימו במגבית מסויימת, כי נתפס ל"ציונות", ביקש מכמה בחורים להשאר בביתו עד שהלה יסתלק, שכן לדעת רבו – אלה חשודים על שפיכות דמים וסכנה היא להשאר עם המתרים באין איש.

49. רבי שבתי בן הגאון רבי אברהם היה משרידי אצילי גאוני ליטא בדור שאחרי השואה, נערץ ע"י כל גדולי ישראל, ויותר מחמישים שנה הרביץ תורה לעדרים, היה מגידולי וואלאזין ותלמידים המובהק של רבנו מרן הגר"ח ומרן הנצי"ב.

נולד בשנת תרל"ה בעיירה פיאסק ליד וואלקוביסק בה למד תורה ואח"כ הצטרף לקיבוץ-הפרושים הנודע בעיירה אישישוק בו למדו כמה מגדולי ישראל העתידים. משם נסע לוואלאזין ולמד בה עד שנסגרה בשנת תרנ"ב בגזירת

חידושי הגר"ח בסוגיות הש"ס / מבוא

ואחריהם: יבלח"ט כ"ק האדמו"ר מסטריקוב הגה"צ רבי אברהם לנדא שליט"א⁵⁰ תלמידו המובהק של מרן הגרי"ז.

עתה – ככלות האמיה עמד מרן זצוק"ל בחדר החיצון מאחורי המגלגלים, בידו הימנית סמוך על מטרייתו והשניה אף היא לימינו נתונה בחיקו בתוך רש מעילו, ועל פניו נהרא – שמחה של מצוה.

השלטונות. כאשר הגיע לפרקו נשא אשה מבנות העיר "סלונים" בתו של הגאון רבי אליעזר יוסף קלצקין, וכנס ללמוד בכולל-המצוינים שיסד שם הסבא מנובהרדוק הגה"צ רבי יוסף יוזל. אחרי תקופה קצרה בלבד נתמנה לעמוד בראשות הישיבה העתיקה המקומית בה שימשו כאחד גאונים מעדות הפרושים והחסידים ביניהם הגה"צ רבי אברהם וויינברג הראשון – אבי שושלת אדמו"ר סלונים ששימש בה כראש הישיבה עוד בשנת ת"ר, ובשנים המאוחרות יותר הגה"צ רבי יודליה חריף ורניקובסקי תלמידו המובהק של הגה"צ רבי ישראל סלנטר אבי תנועת-המוסר. רבי שבתי נתמנה שם כראש-הישיבה ואחרי כמה שנים כבר נחשב לאחד מגדולי הרמ"ם ומרביצי התורה המוצלחים בליטא כולה. אפיו ומדותיו המיוחדים שהקנו לו שם עד שמרן החפץ-חיים כינהו, "דער זיכער איד" – "היהודי המתוק", יחד עם תבונתו ופיקחותו המיוחדת התאימו והשתלבו בישיבה מיוחדת זו והריצו אליה המון תלמידים. כמו"כ יצא לו שם כדיין מומחה והרבה בוררות-יחיד בד"ת סבוכים בליטא כולה, נמסרו להכרעתו. גדולי הדור החשיבוהו ושילבוהו בכל עניני הציבור בועד-הישיבות באגודת-ישראל ובמועצת-גדולי-התורה.

היה רודף צו"ח ומרבה שלום בין רבנים מנהלי-מוסדות פשוט-עם ובין איש-לאשתו, ועם כל זאת נודע בקנאתו כנגד מחללי תורה. בארץ-ישראל בה ביקר עוד לפני שעלה להשתקע בה בשנת תרפ"ט, כאב לראות פורקי עול אשר רבו בתוכה, ושגור היה על פיו כי גדולי התורה שלחמו "בצינות" ראו למרחק. היה מן הרבנים היחידים שנבחרו ע"י גדולי פולין וליטא להספיד את מרן החפץ-חיים שנלב"ע באלול תרצ"ג.

עם פרוץ השואה כאשר נכנסו הגרמנים ימש"ו לסלונים, עוד שהה רבי שבתי עם קהלתו ועשה במסי"נ להקל את סבלם, כאשר החגורה נתהדקה, הצליח לברוח דרך וילנא לרוסיה, ובה הצליח לעלות לספינה שהוליכה לא"י דרך סוריה ולבנון, הוא הגיע לא"י כגדולי ישראל האחרים שכל עולמם קרס אחריהם, אך הוא לא התייאש והחליט להתחיל הכל מחדש, ועם כל קנאותו הטבעית וקיצוניותו החליט להקים את ישיבתו דוקא בעיר רמת-גן אשר כמעט ולא היו בה שומרי תו"מ, ארץ לא זרועה שנבחרה על-ידו בגלל שקטותה ושננותה המסייעות לשמעתתא בצילותא, וגדולי ישראל מרן הגרי"ז ומרן החזו"א החזיקו בידו ועודדוהו בפעולה זו. במשך שבע שנים הרביץ תורה בישיבתו בא"י, הישיבה בר"ג הקרינה אור מסביב ובהשפעתה כמו בעיר זו ת"ת לבנים, בית-יעקב לבנות, כולל-לאברכים וסמינר-חרדי לבנות, כאשר על-ידי עוזרים שני בניו החשובים, בא"י הג"ר אברהם, ובארה"ב הג"ר הרץ. בעשרה בטבת שנת תשי"ח בהיותו בן פ"ג שנה נסתלק רבי שבתי לישיבה של מעלה ונקבר בבית-השומר-שבבת בב"ב. חתנו הוא הגאון רבי צבי מרקוביץ שליט"א יליד העיר "טורעץ", מלפנים רבה של רמת-גן וכיום ראש ישיבת קארלין-סטולין בירושלים ת"ו.

50. כ"ק האדמו"ר מסטריקוב הגאון הצדיק רבי אברהם לנדא שליט"א, נולד בקינוב פלך אוסטרו-בוצה לאביו הגה"ק רבי יעקב יצחק דן הי"ד ז"ע, אשר שימש כרב העיר אחרי פטירת דודו הרב דקינוב. האדמו"ר שליט"א עוד התחנך על ברכי זקנו הגה"ק המקובל רבי אלימלך מנחם מענדיל ז"ע שהיה מגדולי אדמו"ר פולין טרם-שואה, הגה"ק ראמ"מ מגדולי תלמידיו וחסידיו של האדמו"ר מאלכסנדר בעל ה"שמח-ישראל", היה בנו של הגה"ק רבי בעריש מביאלה בן הגה"ק רבי אברהם מצ'ינוב, שנחשב כגדול תלמידיו של האדמו"ר הגה"ק רבי מנחם מענדיל מווארק, וכאשר התחיל האדמו"ר מסטריקוב להנהיג עדה בתחילה בעיר זגערש ואח"כ בסטריקוב, הנהיג את עדתו ב"מזיגה נפלאה" של הליכותיהם והשקפותיהם של זקניו ורבנותיו מאורי ישראל, בדיקדוקי ההלכה של צ'ינוב, בחסדיה של ווארק בעמקותה של ביאלה ובהתלהבות של אלכסנדר, ולכן כל גדולי התורה והחסידות תרדו לקראתו, כמאה וחמשים בתי מדרשות של חסידי סטריקוב היו פוזרים ברחבי פולין בנוסף להמון אוהדים מחצרות אחרות. אחרי פטירתו ביום י"ט שבט תרצ"ו מילא את מקומו בנו הרב מקינוב אשר הנהיג את העדה עד שנספה על קדוה"ש בתחילת שנת תש"ד, הי"ד.

יבלח"ט כ"ק האדמו"ר מסטריקוב שליט"א, למד תקופה בישיבת חכמי-לובלין אצל הגאון הנודע רבי מאיר שפירא מייסד הישיבה ומחולל רעיון ה"דף-היומי", בישיבה זו התקבל כתלמיד מיד לאחר שנעשה לבר-מצוה, ושמע בה

מסביבו כמה מתלמידיו ומחור"ר ונקייה הדעת שבירושלים חוזים מה נהדר הלוי הגדול בצאתו מן הקודש, ולירו ממש בנו הג"ר רפאל שליט"א, הג"ר אברהם יגל בנו של הגאון רבי שבתי זצ"ל שהיה שומר על "חזקת" המשפחה באפיק המצות, הגאון רבי חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל⁵¹,

הגאון רבי חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל

שיעורים ושיחות תורה גם מפי רבותיו גאוני קדושי פולין רבי אריה ליב פרומר מקוז'יקלוב ורבי שמעון מז'עליחוב זצ"ל, אשר החשיבוהו לאחד הבחורים המצוינים בישיבה מרכזית זו.

כאשר פרצה המלחמה שהה בבית הוריו זצ"ל, והוא יבלח"ט נמלט עם אביו הי"ד ללאדו' בה שהו כמה שבועות, משם ברחו לווארשה, ומשם ברח בגפו לפי הוראות אביו לעיר ברנוביץ, בה שהה שבוע ימים בלבד וממנה מצא דרך להמלט לוילנא שבלטא אשר לא נכבשה אז ע"י הנאצים ימש"ז עפ"י ההסכם הידוע ריבאנטופ-מולטוב – הסכם שלום מדומה של כניעת רוסיה הסובייטית לגרמניה הנאצית, עד שלבסוף נכבשה העיר על-ידי רוסיה.

מיד בהגיעו לוילנא בימי החנוכה של שנת ת"ש, התוודע לגאון ישראל מרן רבי חיים עוזר ועוד מגדולי הדור אשר דרו או שהו אז בעיר מצוק העיתים, אך את מקומו כמו שאר הלומדים המופלגים ובעלי המח שהגיעו אז לוילנא, מצא בצילו של מרן הגרי"ז מברסק. וכך סיפר לי הגאון הצדיק ראשישיבת בריסק בירושלים רבי משולם דוד סולובייצק שליט"א בנו של מרן הגרי"ז זצוק"ל: כאמור רבים צבאו אז על דלתיו של אבא מרן הגרי"ז זצוק"ל, בשום אופן לא היתה אפשרות לקבל את כולם, והנה פלא, דוקא בן האדמו"ר החסידי נתקבל מיד והדלת נפתחה לפניו, כולנו תמהו על-כך, האבא הרגיש בדבר והוא נענה לנו: אזכיר לכם עובדה שספרתי לכם זה עידן, לפני כמה שנים שהייתי בעיירת המרפא "קרעניץ", באותן הימים גם שהה שם אדמו"ר חסידי מפולין יהודי נכבד חשוב מאוד ועדין נפש אשר נקרא בשם האדמו"ר מסטריקוב, לאדמו"ר זה נתלווה – כנראה בכדי לשמשו – אחד מנכדיו אשר התפלאתי ממש מיחדו מתבונתו וכשרונותיו, כאשר חזרתי משם גם אמרתי לכם כי ראיתי חידוש ב"קרעניץ" – בחור'ל נדיר, "והנה בחור'ל נדיר זה "החידוש" בעצמו שבינתיים התבגר קצת, נע-ונד במצור ובמצוק הנורא ומתדפק על דלת ביתי, כיצד לא אפתחנו לפניו? כיצד לא אקבלנו מתוך חיבה שכבר רחשתי לו לפני שנים?"...

בתחילת חודש ניסן של שנת תש"א נפתח לאדמו"ר שליט"א פתח להצלה לצאת מוילנא לארץ-ישראל, הוא הגיע לכאן באותה שנה ימים אחדים לפני חג הפסח, ושוב הצטרף כאן לסגל התלמידים המקורבים ביותר לרבו מרן הגרי"ז.

בשנת תש"ז אחרי נישואיו, כאשר כבר ידעו כי אביו האדמו"ר הגה"ק רי"ד, שוב אינו בין החיים, הוכתר הוא כממשיך שושלת הקודש של החצרות המפוארות סטריקוב-צ'נוב-אלכסנדר-ביאלה-ווארקי. כאן בירושלים טוו עמו כל גדולי התורה והחסידות קשרים מיוחדים, וכל השנים התחשבו ומתחשבים בדעתו עד לביאת ינון ב"ב. קשר מיוחד של הערכה ואהבה נוצרו כאן בירושלים בין הגאון מטשעבין זצ"ל ובין יבלח"ט כ"ק האדמו"ר מסטריקוב שכן תקופה ארוכה גרו בשכונות בשכונה הירושלמית העתיקה "שערי-חסד". בשנת תש"א נענה להפצרתם של רבים מחסידי סטריקוב בתל-אביב והוא קבע את משכנו ובית-מדרשו בעיר זו, כאשר שנים רבות הוא תומך ומעודד, מעורר ומחזק עשרות עשרות משפחות בתורה ביראת ה' ובחסידות. עם התמעטות הישוב החרדי בתל-אביב בשנת תשמ"ד עבר לעיר בני-ברק יצ"י בה מתבצרת ומתרחבת חסידות-סטריקוב במוסדותיה, בבתי מדרשה בישיבתה המצוינת לבחורים המתנהלת ע"י חתני הרבנים הגאונים שליט"א וכולל האברכים שעל-ידה. גם בירושלים בה עוד ביקר האדמו"ר הזקן מסטריקוב זצ"ל פעמיים. כובשת חסידות-סטריקוב לבבות ישראל, מקרבת קרובים ורחוקים, רבים הם אוהדיה, ובשנים האחרונות עם הקמת בנין בית-המדרש הגדול במרכז השכונות החרדיות בעיר-הקודש, נתוספים אליה קדרים קדרים של דורשי תורה ותפילה.

51. הגאון המופלא רבי חיים יעקב גולדוויכט, בן הרה"ח רבי ישראל אלעזר, מנקיי הדעת בירושלים, נולד בעיר הקודש בשנת תרפ"ג והיה חתנו של הגאון הנודע בעל "חלקת-יוסף" הי"ד זצוק"ל. כבר בצעירותו נודע בין עילויה של ירושלים וגדולי חריפיה. את עיקר לימודיו קנה בישיבת "עץ-חיים", תחת שרביט הזהב של הגאון האדיר רבי איסר זלמן מלצר, שהגר"ח החשיבוהו לרבו המובהק.

היה בן ביתם וחביבם של כל אראלי הדור מרן החזו"א ומרן הגרי"ז אשר נהנו תמיד לדון עמו בדברי תורה ולשמוע את הגיוניו שכן מצאו בו כלי הטופח ע"מ להטפיה, ורוחם הגדולה של רבותיו אלה נספגה בנפשו, נהג בהליכותיהם ודבק במידותיהם. שנים שמר על קשר התכתבות תמידי עם מרן החזו"א, וקונטרסים מסועפים בהלכה הוחלפו ביניהם. באחת האגרות אליו מתבטא מרן החזו"א בהערכה שאינה שכחה באגרותיו: "דבריק היקרים הגיעוני. הרבה מן הקדושה של יגיעת התורה חופפת על דבריק, ומרוב העיון השקוע בדבריק קשה להגיע אליהם, וכנראה כוונתך..."

הרה"צ רבי עמרם בלויא זצ"ל⁵²) הנודע במערכותיו על משמר היהדות בא"י, ובעל בית-האפיה

^(החידושי 1234567)

בעצתם והסכמתם של גדולי הדור יצא להרביץ תורה לעדרים מחוץ לגבולות ירושלים, ובמשך כארבעים שנה שימש ראשי-שיבת "יבנה", שמה עלה בידו להנחיל דעת ה' ולהשריש קניני תורה בתלמידים שרובם הגיעו מחוגי הישוב-החדש, ובהשפעתו נהפכו לקיצונים ממש בדרכי התורה והמצוות ולמופלגים בידעת התורה. בשנת תשנ"ד חזר לדור בעירו ירושלים, ומיד התקבצו סביבו עשרות קבוצות של בני תורה מכלל עולם הישיבות, אשר בביתו נפתחו בפניהם מעינות תהום רבה בהלכה באגדה ובדרכי החסידות – דרך הגיוני ועמקני שקשה למצוא כמות. מדי ערב היה מעונו בשכונה הירושלמית "ארזי-הבירה" הומה מבני תורה שנמשכו אליו כלאבן שואבת לקנות דעה ולהתבשר בחכמתו, כוחותיו העילויים היו עוד במתניו עם שובו לירושלים, ורק בשנותיו האחרונות הגיש על שלחן מלכי רבנן חלק מתגובת רוחו ה"ה היצירה הגדולה ספרו "אסופת-מערכות" עיון והעמקה בענייני המועדים. סדרה מופלאה זו, החודרת לעמקי תורת המחשבה, כתובה בהיקף למדני ובתפיסה חריפה, מוקירי ציפו ממנו לעוד, אך לדאבון לב נסתלק לבית עולמו בחטף, ביום פטירת רעיא מהימנא ז' אדר תשנ"ה. בהותירו בן ובת ותלמידים רבים עד מאוד – ממשיכי מורשתו הרוחנית הגדולה.

52. הרה"צ רבי עמרם בלויא, נולד לאביו הגאון רבי יצחק שלמה שהיה מנאמני ביתו ותלמידיו המובהק של הגה"ק מכריסק רבי יהושע ליב דיסקין זיע"א, ובמשך שנים גם כיהן כראשי-שיבתו "אהל-משה". רבי יצחק שלמה היה מגזע היחס-בנו של הגאון רבי עמרם בלויא תלמידו של ה"כתב-סופר", אשר כיהן ברבנות בכמה עיירות במדינת מולדתו סלובקיה, חותנו של הרי"ש היה הגאון הירושלמי הנודע רבי ישעיה אורנשטיין [גם הוא מתלמידיו ובאי-ביתו הנאמנים של המהר"ל דיסקין] בנו של הגה"צ רבי אורי אורנשטיין מן העולים הראשונים לירושלים אחרי התחדשות הישוב, חתנו של הגה"ק רבי יצחק ברוכין אב"ד קארלין בעמח"ס "קרן-אורה" על הש"ס.

^(החידושי 1234567)

גם שאר אחיו וגיסו של הרה"צ רבי עמרם היו ידועים היטב ושזורים בעסקנותם ובפעילותם למען היהדות הנאמנה בירושלים בפרט ובא"י בכלל, המבוגר מבין האחים היה הרה"צ רבי משה ממנהיגי ומייסדי "אגודת-ישראל" בא"י, השני הרה"צ ומתחסד עם קונו רבי צבי הירשל, והצעיר ביניהם רבי אברהם אב לבנין וחתנין רבנן. בצעירותו קנה רבי עמרם תורה בישיבת "עץ-חיים" ב"תורכת ר"י החסיד" שבעיר-העתיקה בירושלים, ומשם בישיבת "אהל-משה", אך את עיקר תורתו קנה מפי אביו הג"ד יצחק שלמה.

כשהגיע לפרקו הקים את ביתו עם מרת הינדה בתו של הרה"צ רבי פנחס ליכוש וועבר מגדולי חסידי חב"ד ומטובי הלומדים בישיבת "אהל-משה", אף הוא מגדולי היחס ומצאצאי הגה"ק רבי משה טייטלבוים בעל ה"ישמח-משה" מאוהל.

אחרי נשואיו הצטרף רבי עמרם לחבורתו של הרה"צ רבי שמואל דייטש שנחשב לאחד המצביאים במלחמתיה של היהדות החרדית בירושלים כנגד הציונות ומחללי תורה, רבי שמואל היה הגבר אשר ליכד את הנוער החרדי אחרי גדולי התורה שבעיה"ק, והוא מצא באברך רבי עמרם דמות עילאית, לבו אמר לו שכרבות הימים יהיה אברך זה לאחד מקרבניטי היהדות החרדית, ובעל-כרחו הכניסו לעול העסקנות והעשייה.

פעולותיו של רבי עמרם התחילו ב"הסתדרות צעירי אגודת-ישראל" ומתוכה לחם את מלחמת החינוך הטהור כנגד אלה שניסו לעוקרו או לעשות בו תיקונים ושינויים. היה ממייסדי כתב-העת האגודאי "קול-ישראל" ועורכו הראשי במשך שלש עשרה שנה [בתחילה כשבועון ואח"כ כיומן], בתוך ההסתדרות גם יסד ארגונים חינוכיים "חנוך-לנער", "פרחי-תורה-ויראה" ועוד.

בשנת תרצ"ג בגלל חילוקי דעות בינו וחלק מחבריו בהנהלת ההסתדרות על דרכי ההנהגה הרוחנית של "אגודת-ישראל", בימים אחרי פטירתו של הגה"צ רבה של ירושלים הגרי"ח זוננפעלד זיע"א, פרש רבי עמרם מאגוד"י ויסד את "ארגון-החיים" שאח"כ הוסב שמו ל"נטורי-קרתא" והוציא לאור את כתבי-העת באידיש "די-אידישע-שטימע" ו"דאס-תורה-לעבן" ואו אז צורף ל"מועצת השבעים" בועדה-העיר של "העדה-החרדית". החל משנת ת"ש היה גם מעמודי התווך והסופר המרכזי של השבועון "החומה" אשר מלחץ השלטונות הוכרח מפעם לפעם לשנות את שמו "אום אני חומה"; "חומותינו"; "משמרת חומותינו". בשנת תש"ה חל מפנה בהנהגתה של היהדות החרדית ובבחירות שהתקיימו בשנה ההיא לוועדה-העיר של העדה-החרדית, גברה רשימת "נטורי-קרתא" של רבי עמרם על הרשימה שהוצגה ע"י אנשי אגוד"י, ומאז היה רבי עמרם המוביל והראש ל"עדה-החרדית" וכל מפעליה בירושלים.

כל ימיו היה רבי עמרם פעיל ונמרץ מתוך יושר לצדקות וחסד עם כל יהודי באשר הוא, כל נכא-רוח וקשה-יום מצאו להם קן בביתו כאשר זוגתו הצדקנית עזר כנגדו, ויחד עם זאת מקנא קנאת ה' צבאות בכל מערכות היהדות החרדית.

הרה"ח רבי ליב סלונים זצ"ל⁵³, זה האחרון תופס בשני ידיו בימינו של מרן זצוק"ל מברכו שכן יזכה לשנה הבאה, והוא מתחיל לתאר כמה כוחות שהשקיע השנה בכדי שמרן יצא מרוצה, ומרמז כי עתה גם הוא מקוה לצאת מרוצה, כי הנה עוברת עוד שנה ועוד שנה ועדיין לא התעשר מה"הא לחמא עניא" ולא "בא לציון גואל" בעוה"ר, הוא מתאמץ למען הרב, וכבר הוא מתכונן לשנה הבאה בס"ד לתקן ולשפר עוד יותר.

הערה

ואכן מרן זצוק"ל פנה לבנו רבי רפאל שליט"א וצוה עליו לסדר מיד את התשלום עם ר' לייבל'ע על צד היותר טוב כדי שאכן יצא מרוצה ממש, שוב אח"כ פנה לסוכביו אשר כבר הכירו כי דבר מה בפיו הרב, ועשו אזנם כאפרכסת, ואמנם כתגובה לדבריו של בעל בית-האפיה על השנים שעוברות ונוקפות, נענה מרן וסיפר:

אבא זצ"ל מעודו לא היה מתפעל מן המגידים והמטיפים שהיו מסובבים בעיירות להרצות את דרשותיהם ולהתפרנס, אך עם כל זאת היה מרבה להזהיר לנהוג בהם כבוד, שכן בין מגידים אלה נמצאים גם יהודים חשובים מופלגים בתורה ובפיהם דברים מצויינים אלא

הערה

שימש כאחד מראשי חבורת "קהל-יראים-חסידים" וגבאי ראשי בבית-מדרשם, כן נמנה על מייסדי וראשי האירגונים "שומרי משמרת הקודש"; "מזהירי-שבת"; "משמרת הדת והצניעות"; "ועד מחזיקי החינוך הישן" ומנהלה של "אגודת-רמתיים-צופים" אשר עמדה להקים קריה נאמנה לשומרי תו"מ בהרי ירושלים. היה נערץ ואהוד על כל גדולי ישראל והוכר על-ידם כאחד מגדולי מקדשי ה' בדורנו. עקב מלחמותיו בעוקרי הדת בעיקר על שמירת השבת באר"ק ונגד חיטוטי שכבי, נאסר פעמים רבות לתקופות ממושכות וגם הוכה בצורה אכזרית, בתחילה ע"י המשטרה הבריטית של השלטון המנטורי בא"י, ועם קום המדינה היהודית כאן הפליאו שוטריה יותר את יסוריו, בהיותו פעם אסור בבית-האסורים בעיר רמלה, נסע מרן החזו"א זיע"א לבקרו כשהוא אומר למלווי: "הנני הולך לבקר את השבת"...

הערצתו זו ע"י גדולי ישראל היתה כאמור גם עקב היותו בעל חסד מופלג ומופלא רך לבב אשר כל צרת הפרט והכלל ערערה ממש את שלוותו, שמח בשמחת הזולת ודאב את מצוקתו, אוהב תורה ולומדיה בכל נפשו, והוא בעצמו בראורין ות"ח מופלג המצניע את ידיעותיו ואת התמדתו ועומק עיונו מכל איש אפילו מבני משפחתו.

מיד כשעלה מרן הגרי"ז לא"י נקשרה נפשו של רבי עמרם בנפשו, הוא הרבה לבקרו והשתדל לשמשו, "קשה עלי לקדש בשבת לפני שאני מברך ומתברך ב'שבת-שלום' מפי הרב מבריסק" – היה רבי עמרם אומר, ואמנם הוא לא החסיר שבת אחת מלבקרו. אף מרן הגרי"ז החזיר לו אהבה והערכה והיה אומר "אם רבי עמרם אומר משהו צריך להתחשב בדבריו שכן עמקותו גדולה" ופעם אחת שח' לחתנו של רבי עמרם – הרה"ח רבי מנחם גרומן שליט"א: "אגלה לך סוד, זה זמן רב והנני תמה מהיכן עמקות כה עמוקה ליהודי שמוצאו מהונגריה אשר עפ"י הרוב לא למדו בדרך זו, והנה לאחרונה שמעתי שחותנך הוא נכדו של בעל ה'קרן-אורה', והכל נתברר לי" [וראה עוד בספרנו הגדש"פ מ"בית-לוי" סיפור איך שמרן הגרי"ז המתין עליו באפית המצות].

בעש"ק פרשת פנחס ט"ו תמוז תשל"ד בהיותו בן ע"ד שנה, נסתלק רבי עמרם לבית עולמו בהשאירו אחריו משפחה ענפה של דורות ישרים מנקיי הדעת בעיה"ק.

53. הרה"ח רבי יהודה ליב סלונים, היה בראורין ובראבתן נצר לשושלת היוחסין ממשפחות סלונים-שניאורסון, ונקרא ע"ש של הראשון למשפחות אלה ה"ה המהר"ל מפראג זיע"א. רבי יהודה ליב שהיה אישיות רבת גוונים ובעל כשרונות מצויינים, נודע בפיקחותו השנונה ובעוותנותו החיננית, מידות שחיבבוהו על כל מכיריו. נולד בעיר "חברון" לאביו החסיד המפורסם רבי זאב דוב שעלה לא"י עם אבותיו נכדי בעל ה"תניא" והשו"ע ואדמו"רי חב"ד שהתיישבו בחברון לפי הוראת בעל ה"הצמח-צדק". כנו"נ לגאונים וצדיקים היו כל חייו קודש לכלל ולפרט בעניני תורה ומעשי חסד, שימש כממונה כולל-חב"ד וגבאי במפעלי תורה וחסד רבים בנאמנות רבה. עם בואו לירושלים מחברון בשילהי המלחמה העולמית הראשונה, בשנת תרע"ו, נתמנה לאחד מראשי הנהלת ישיבת "אהל-משה" אשר יסד מרן הגרי"ל דיסקין מבריסק – משרה שהחזיק בה עד יומו האחרון, וכחבר הנהלת החברה-קדישא גחש"א. אור"ז גם פתח מחדש ושכלל את בית המדרש "בית-מנחם"-חב"ד ע"ש הצ"צ בעיר-העתיקה בירושלים, אחרי שהיה סגור ומוזנח במשך שנים

שעם היותם קשיי'יום נאלצו להתפרנס באופן זה, וכהוכחה לכך היה חוזר 'עם הניגון' על עובדא נאה ופירוש נפלא – לדבריו, ששמע מפי אחד ממגידים אלה בביאורו של הפסוק (ישעי' כא, יב; והובא בפיוט ההגדה): "אמר שמואל אתה בקר וגם לילה אסתבעיון בעיו שבו אתיו".

יהודי סוחר ליטאי שכר פעם עגלון ועגלתו בכדי לנסוע ליריד בעיר הגדולה 'דאנציג' למכור את מרכלותו אשר בליטא ירד ערכה. הימים היו עיצומו של חורף, הדרך היתה ארוכה ומושלגת, והעגלון תמורת שכרו ערך לו את העגלה-הכרכרה הרפודה כדירה קטנה, סידר את מרכלותו המיועדת למכירה בפינה אחת, את מזונו הכשר לדרך ולימי היריד בפינה אחרת, לצדם גם מיטה צרה לשינה, וכצאת השמש יצאו לדרך.

עם רדת הערב סיים הסוחר היהודי את תפילותיו, אכל את ארוחתו, קרא ק"ש ועלה על יצועו, אך השינה לא חטפתו, הרטיבות חלחלה לתוך הכרכרה שסחבה על גגה גם כמות גדולה של שלג, הקור חדר לעצמות, וכל אלה הפריעו לו להתנמנם, והנה נזכר כי באחת מסלסליו לקח עמו כמה בקבוקים קטנים עם משקה חריף [אפאר פלעשאלאך שְנאפס – בלשונו הטהור] לשעת חרום שיספיקו לו עד שיחזור לביתו, משקה שהוא בעצמו בשלו משזיפים [שליפאויטץ – בלע"ז] ומשך את אידיו, הוא הכיר מיד את הסל, הוציא בקבוק אחד, בירך ושתאו כמעט בלגימה אחת, ואמנם אחרי שעה חטפתו שינה ועוד איזה שינה – תרדמה עמוקה שנמשכה כמה שעות טובות, אך כאשר השינה הפיגה את היין שוב החל היהודי רועד מקור, הוא ניסה להתגבר תוך שהוא מציץ בחרכי הכרכרה בפתיית השלג המאירים את העלטה ככוכבים זוהרים, וכיון שהדבר לא עלה בידו, הוא פנה שוב לסל הבקבוקים ורוקן עוד אחד מהם במחייז, הדבר חזר ונשנה חלילה עוד פעמיים עד שהיהודי הרגיש שמשוהו אינו כשורה בנסיעה זו, הוא לקח עמו צדה לדרך – משקה להתחמם בו שיספיק עד שיחזור לביתו, והנה הסל כבר כמעט ריק, הדרך מתארכת, בחוץ עדיין חושך והקור אוכל את בשרו, וכיון שהרגיש בכך החל צועק על העגלון: "מה קרה לך שוטה? האם סוסיך חולים ועדיין לא עברה הלילה? או האם תעית בדרך ונכנסת ליער עבות עד אשר נראה חושך בחוץ"?...

שמע העגלון הותיק את תלונות נוסעו, רגז על שפגע בכבודו ובכושרו הנודע כאחד ממצוייני עגלוני העיר, ונענה לו בלגלוג: "אוי ר' יהודי טיפש! הרי כמה ימים תופסים את זמן הנסיעה לדאנציג, כבר ארבע לילות עברו עלינו מעת שיצאנו מן העיר, אני והסוסים נחנו בדרך, אכלנו ושתינו כדי צרכינו ואנו ממשיכים במסע עד שנגיע ליריד, ואילו אתה מתחמם ומשתכר בבקבוקי משקה ואינך מרגיש כלל בזה שאתה מתעורר דוקא בלילות עת הקור גובר והכל – ארבע לילות, נדמים בעיניך כלילה אחד ארוך, כאשר תפסיק להשתכר

רבות, והוא אשר עשהו למקום תורה ותפילה נודע. כ"כ ניהל את בית-המדרש "בעל-התניא" בשכונת "מאה-שערים". כל עבודתו למען הציבור והפרט היתה ללא קבלת פרס, וברוב שעותיו עסק בתורה ובתפילה.

עם הגיעו לירושלים התחיל לעסוק למחייתו במכירת ארבעת-המינים לפני חג הסוכות ובאפיית מצות לפני חג הפסח, בעיסוקיו אלה הצליח ומהכנסותיו עוד הפריש לטובת המוסדות בהם פעל ועסק.

ביחוד נודע ביחודו בית-האפיה למצה-שמורה עבודת-יד אשר ניהל עשרות שנים, הן מבחינת טיב המצות וכשרותם ורוב גדולי הרבנים ראשי-הישיבות והאדמו"רים בארה"ק ראו לעצמם זכות שהצליחו לאפות בה את מצותיהם, ביניהם האדמו"ר מגור בעל ה"אמרי-אמת", המהר"א מבעלזא; הגר"צ דושינסקי – רב העיר, ובניהם וממשיכיהם אחריהם, גם יו"ח של מרן הגר"ז ומשפחתם עוד המשיכו את אפיית מצותיהם בבית-אפיה זה, וכולם הביעו למנהלה הערכה והוקרה מיוחדת. רבי ליב נלב"ע בירושלים ביום כ"ד ניסן שנת תש"מ, ומנו"כ בהר"הזיתים.

בטוח אני שתדע בדיוק כמה זמן כבר נסענו וכמה יש לנו עוד לנסוע, ועל איזה מהמורות ומכשולים עדיין אנו צריכים לעבור עד שנגיע למחוז חפצנו..."

— זה שאמר הכתוב: "אמר שומר אתה בוקר וגם לילה" — כבר עברו כמה בוקרים חלפו כמה לילות, אנו משתכרים בבקבוקי משקה חריף ואין מרגישים בזה כלל, הכל נדמה לנו כלילה אחד ארוך, איננו יודעים מה שעבר עלינו ומה שעוד צריך לעבור, ועל כך מזהיר הנביא: "אם תבעיון" — אם רצונכם לחזור בתשובה, "בעיו" — שובו עכשיו, "שובו אתיו" חזרו מיד! שכן רק אז תדעו את אשר לפניכם...

פניו הקדושים של מרן הגרי"ז, להטו פְּשִׁלְהֶבֶת בתנור האפיה, והוא חזר על ניגונו של "המגיד העלום" כפי אשר שמעו מאביו רכנו הגר"ח: "אמר שומר... אתה בוקר... וגם לילה... אם תבעיון בעיו... שבו אתיו..."

אוי-אז, מן העת ההיא הלכה נפשי שבי, ידעתי את סוד חסידותה של בריסק — להט של שלֵהֶבֶת — אין משתכרים משטויות — יודעים היכן עומדים, מכירים מתי בוקר ומתי ערב, ומצפים להגיע למחוז הנחפץ לחיים ולשלום.

— קשה לומר ושבעתיים קשה שלא לומר כי גם בספרים המופיעים לאחרונה מפעם לפעם עם אמרות מבית-בריסק, כי אנו משתכרים בהם מעט, אמנם ב"ה כי אלה מִשְׁקָנו, אבל עלינו לדעת שעדיין לא הגענו מתוכם למחוז חפצנו, ויהא רעוא שעבודת-הקודש הזו תעשה על-ידינו.

ולסיום, תודתי נתונה לגדולי התורה ויראי ה' יוצאי בית מדרשם של גאוני בריסק, אשר עמלו בהערכת כתב-היד, השלימו את החסרות והעירו הערות מחכימות לעיוני שמעתתא, רבים הם ועל-כן לא אוכל לפורטם, אך אין מן הנמנע להזכיר לברכה את בני דנהירין ליה שבילי נהר-דעה רבית בריסק הרה"ג המופלא ר' משה שמעון שליט"א ר"מ ומרביץ תורה לעדרים בישיבה המצויינת לצעירים "בית-אהרן-וישראל" דחסידי קארלין-סטולין ומח"ס "קובץ הוספות" ועוד, אשר סיועני בכל שלבי העריכה של הספר, העמיק בסוגיותיו והחכימני בציוניו בבחינת "ברא מזכה אבא"; את בני המופלג גמרנא וסדרנא הרב ירחמיאל שלמה שליט"א, אשר נסתייעתי ביתובא דעתו והבנתו הבהירה; ואת בני המצוין הבה"ח ברוך הכשרונות אריה ליב ניי"ו מלומדי ישיבת פוניבז' בב"ב, שהעירני בתפיסה חדשה לכמה ענינים ודימוי מילתא בציונים והערות מספריהם של ראשי הישיבות זצ"ל ויבלח"ט שליט"א. תהא דרכם תמיד צלחה בנתיבות החיים.

מנחם מענדיל גערליץ
רו"מ מכון תורני-ספרותי
אורייתא-אדרת

יום ה' פרשת עקב-תשמעון
כ"א לח' מנחם-אב ה' תשנ"ה
פעיה"ק ירושלים תובב"א